ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

51

Brno 2010

PŘEHLED VÝZKUMŮ

Recenzovaný časopis
Peer-reviewed journal
Ročník 51
Volume 51

Číslo 1–2
Issue 1–2

Předseda redakční rady
Head of editorial board Pavel Kouřil

Redakční rada
Editorial Board Herwig Friesinger, Václav Furmánek, Janusz K. Kozlowski, Alexander Ruttkay, Jiří A. Svoboda, Jaroslav Tejral, Ladislav Veliačik

Odpovědný redaktor
Editor in chief Petr Škrdla

Výkonná redakce
Assistant Editors Soňa Klanicová, Marián Mazuch, Ladislav Nejman, Olga Lečbychová, Rudolf Procházka, Jiří Juchelka, Lubomír Šebela

Technická redakce, sazba
Executive Editors, Typography Pavel Jansa, Ondřej Mlejnek

Software
Software Spencer Kimball, Peter Mattis, GIMP Development Team 2008: GNU Image Manipulation Program, 2.6.1
GRASS Development Team 2008: Geographic Resources Analysis Support System, 6.3.0
Kolektiv autorů 2008: Inkscape, 0.46
Kolektiv autorů 2005: LaTeX 2_ε

Fotografie na obálce
Cover Photography Bronzové artefakty nalezené v depotech na hradišti „Tabulová hora“ u Klentnice. Srov. studii A. Navrátila. Foto J. Špaček.
A foto of bronze artifacts found in hoards in the hill fort „Tabulová hora“ near Klentnice. See the study of A. Navrátil. Photo by J. Špaček.

Adresa redakce
Adress Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Královopolská 147
612 00 Brno
E-mail: **pv@iabrno.cz**
Webové stránky s pokyny pro autory: **http://www.iabrno.cz/pv**

ISSN 1211-7250
MK ČR E 18648
Vydáno v Brně roku 2010
Copyright ©2010 Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. and the authors.

Obsah

Studie a krátké články
Case Studies and Short Articles
Studien und kurze Artikel 9

Eugeniusz Foltyn, Edelgarda M. Foltyn, Leonard Jochemczyk, Jerzy Nawrocki, Małgorzata Nita, Jan Maciej Waga, Antoni Wójcik:
The lower palaeolithic settlement at the Kończyce Wielkie site, Cieszyn Silesian (Poland) 11

Jiří Svoboda, Pavel A. Kosintsev, Sandra Sázelová, Vlasta Jankovská, Martin Holub:
Ethnoarchaeology of Nenets Campsites, Cases of Yangana Pe and Oktyaberskaya (Polar Ural Mts., Northwest Siberia) 33

Miroslav Dobeš, Pavel Fojtík, Marek Kalábek, Pavlína Kalábková, Jaroslav Peška:
K počátkům výskytu měděné industrie na Moravě, sekery z Hulína–Pravčic a Laškova 57

Jerzy Kopacz, Lubomír Šebela:
Lithic Chipped Industry of the Jevišovice Culture in Moravia. An Introductory Study 69

Aleš Navrátil:
Nové nálezy z „Tabulové hory“ u Klentnice a stav archeologické „nevědomosti“ 97

Jiří Juchelka:
Bronzové a železné náramky, nápažníky a nánožníky lužické kultury z českého Slezska 109

Oto Makýš:
Construction of a Hypothetical “Celtic” Gate to a Sacred Area in the Frame of the Archaeology Museum at Liptovská Mara 119

Miloš Čižmář, Jana Čižmářová, Martin Kejzlar, Eva Kolníková:
Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2009 125

Soňa Klanicová:
Nálezy terry sigillaty v oblasti pod Pavlovskými vrchy (jižní Morava) a jejich vypovídací hodnota pro zkoumání římsko-barbarských vztahů 139

Adéla Balcárková:
Raně středověké osídlení na lokalitě Olomouc-Slavonín, „Horní lán“ 157

Marek Hladík, Marian Mazuch:
Problém interpretace vzájemného vztahu sídlištních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raněstředověké aglomerace 197

Rudolf Procházka:
Odraz vrcholně středověké urbanizace v archeologických pramenech na základě vybraných příkladů 209

Pavel Vařeka, František Kostrouch, Petr Kočár, Zdeňka Sůvová:
Příspěvek ke studiu žijících vsí středověkého původu. Pozůstatky zástavby z pozdního středověku na parcele č. p. 121 v Mikulčicích 249

Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2009
Overview of Excavations in Moravia and Silesia 2009
Übersicht den Grabungen in Mähren und Schlesien 2009 267

Paleolit – Paleolithic – Paläolithikum 269

Bílá Lhota (okr. Olomouc) . . . 269
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 269
Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město) . . . 269
Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město) . . . 275
Brno (k. ú. Vinohrady, okr. Brno-město) . . . 278
Diváky (okr. Břeclav) . . . 279
Dolní Věstonice (okr. Břeclav) . . . 279
Drnovice (okr. Vyškov) . . . 280
Hradec nad Svitavou (okr. Svitavy) . . . 281
Křepice (okr. Břeclav) . . . 282
Kurdějov (okr. Břeclav) . . . 283
Kyjovice (okr. Znojmo) . . . 284
Lhota (k. ú. Lhota u Lipníka nad Bečvou, okr. Přerov) . . . 284
Milovice (okr. Břeclav) . . . 285
Mladeč (okr. Olomouc) . . . 288
Mokrá–Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno–venkov) . . . 288
Nikolčice (okr. Břeclav) . . . 289
Pavlov (okr. Břeclav) . . . 290
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov) . . . 294
Radslavice (okr. Přerov) . . . 295
Tvořihráz (okr. Znojmo) . . . 296
Želeč (k. ú. Želeč na Hané, okr. Prostějov) . . . 296
Želešice (okr. Brno-venkov) . . . 301

Neolit – Neolithic – Neolithikum 305

Bánov (okr. Uherské Hradiště) . . . 305
Bílá Lhota (okr. Olomouc) . . . 305
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 305
Brno (k. ú. Kníničky, okr. Brno-město) . . . 306
Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město) . . . 306
Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město) . . . 310
Černá Hora (okr. Blansko) . . . 310
Domanín (okr. Hodonín) . . . 311
Hladké Životice (okr. Nový Jičín) . . . 311
Hulín (k. ú. Hulín, Pravčice, okr. Kroměříž) . . . 312
Jinačovice (okr. Brno-venkov) . . . 313
Jiříkovice (okr. Brno-venkov) . . . 313
Kobeřice (okr. Opava) . . . 314
Krnov (k. ú. Opavské Předměstí, okr. Bruntál) . . . 314
Kuřim (okr. Brno-venkov) . . . 315
Kyjovice (okr. Znojmo) . . . 315
Lechotice (okr. Kroměříž) . . . 319
Malhostovice (okr. Brno-venkov) . . . 319
Mašovice (okr. Znojmo) . . . 319
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 320
Mokrá-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov) . . . 320
Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov) . . . 320
Náměšť na Hané (okr. Olomouc) . . . 320
Orlovice (okr. Vyškov) . . . 320
Pasohlávky (k. ú. Mušov, okr. Břeclav) . . . 321
Polešovice (okr. Uherské Hradiště) . . . 323
Polkovice (okr. Přerov) . . . 323
Rajhradice (okr. Brno-venkov) . . . 323
Rousínov (okr. Vyškov) . . . 323
Sivice (okr. Brno-venkov) . . . 324
Sudice (okr. Blansko) . . . 324

Suché Lazce (okr. Opava) . . . 324
Štěpánovice (okr. Třebíč) . . . 325
Určice (okr. Prostějov) . . . 325
Velatice (okr. Brno-venkov) . . . 325
Viničné Šumice (okr. Brno-venkov) . . . 326
Věžky (okr. Kroměříž) . . . 326

Eneolit – Eneolithic – Äneolithikum **329**
Alojzov (okr. Prostějov) . . . 329
Branišovice (okr. Brno-venkov) . . . 329
Hulín (okr. Kroměříž) . . . 330
Krnov (k. ú. Opavské Předměstí, okr. Bruntál) . . . 330
Krumvíř (okr. Břeclav) . . . 330
Kuřim (okr. Brno-venkov) . . . 331
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 331
Náměšť na Hané (okr. Olomouc) . . . 332
Náměšť na Hané (okr. Olomouc) . . . 332
Opava (k. ú. Kylešovice, okr. Opava) . . . 332
Orlovice (okr. Vyškov) . . . 333
Otaslavice (k. ú. Horní Otaslavice, okr. Prostějov) . . . 333
Pasohlávky (k. ú. Pasohlávky, k. ú. Mušov, okr. Břeclav) . . . 333
Pravčice (okr. Kroměříž) . . . 337
Rousínov (okr. Vyškov) . . . 337
Rousínov (k. ú. Rousínovec, okr. Vyškov) . . . 337
Suché Lazce (okr. Opava) . . . 338
Suchohrdly (okr. Znojmo) . . . 338
Šlapanice (k. ú. Šlapanice u Brna, okr. Brno-venkov) . . . 339
Úvalno (okr. Bruntál) . . . 339
Znojmo (okr. Znojmo) . . . 339

Doba bronzová – Bronze Age – Bronzezeit **341**
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 341
Branišovice (okr. Brno-venkov) . . . 341
Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město) . . . 341
Bulhary (okr. Břeclav) . . . 342
Drahanovice (k. ú. Lhota pod Kosířem, okr. Olomouc) . . . 342
Holasice (okr. Brno-venkov) . . . 342
Holešov (k. ú. Všetuly, okr. Kroměříž) . . . 342
Horka nad Moravou (okr. Olomouc) . . . 343
Hrubčice (okr. Prostějov) . . . 343
Hulín (okr. Kroměříž) . . . 344
Hulín (k. ú. Chrášťany, okr. Kroměříž) . . . 345
Krnov (k. ú. Opavské Předměstí, okr. Bruntál) . . . 345
Lošov (okr. Olomouc) . . . 346
Malhostovice (okr. Brno-venkov) . . . 346
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 347
Opava (k. ú. Kylešovice, okr. Opava) . . . 347
Ostrov u Macochy (okr. Blansko) . . . 347
Otaslavice (okr. Prostějov) . . . 347
Pasohlávky (k. ú. Mušov, k. ú. Pasohlávky, okr.Břeclav) . . . 348
Pravčice (okr. Kroměříž) . . . 356
Pravčice (okr. Kroměříž) . . . 357
Příkazy (okr. Olomouc) . . . 357
Ptení (okr. Prostějov) . . . 357
Rajhradice (okr. Brno-venkov) . . . 358
Slatinice (okr. Olomouc) . . . 358
Smržice (okr. Prostějov) . . . 359
Sudice (okr. Blansko) . . . 359
Suchohrdly (okr. Znojmo) . . . 361
Trboušany (okr. Brno-venkov) . . . 361
Určice (okr. Prostějov) . . . 361

Velatice (okr. Brno-venkov) . . . 361
Vícenice u Náměště nad Oslavou (okr. Třebíč) . . . 362
Vysoké Pole (okr. Zlín) . . . 362
Znojmo (okr. Znojmo) . . . 362
Zvole (okr. Šumperk) . . . 363
Žešov (okr. Prostějov) . . . 364

Doba železná – Iron Age – Eisenzeit 365
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 365
Břeclav (k. ú. Charvátská Nová Ves, okr. Břeclav) . . . 365
Holešov (okr. Kroměříž) . . . 366
Holešov (okr. Kroměříž) . . . 367
Hrubá Vrbka (okr. Hodonín) . . . 367
Hrubčice (okr. Prostějov) . . . 368
Hulín (okr. Kroměříž) . . . 368
Malé Hradisko (okr. Prostějov) . . . 368
Malhostovice (okr. Brno-venkov) . . . 369
Modrá (okr. Uherské Hradiště) . . . 369
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 370
Mokrá–Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov) . . . 372
Náměšť na Hané (okr. Olomouc) . . . 372
Napajedla (okr. Zlín) . . . 373
Orlovice (okr. Vyškov) . . . 373
Pamětice (okr. Blansko) . . . 374
Plumlov (okr. Prostějov) . . . 374
Polešovice (okr. Uherské Hradiště) . . . 375
Prostějov (k. ú. Krasice, okr. Prostějov) . . . 375
Příbor (okr. Nový Jičín) . . . 376
Rousínov (okr. Vyškov) . . . 378
Slatinice (okr. Olomouc) . . . 378
Štěpánovice (okr. Brno-venkov) . . . 379
Určice (okr. Prostějov) . . . 379
Vlachov (okr. Šumperk) . . . 379
Zahnašovice (okr. Kroměříž) . . . 380
Znojmo (okr. Znojmo) . . . 380

Doba římská a doba stěhování národů – Roman Age and Migration Period – Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit 381
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 381
Hrubá Vrbka (okr. Hodonín) . . . 381
Hrubčice (okr. Prostějov) . . . 383
Hulín (okr. Kroměříž) . . . 383
Kobeřice (okr. Opava) . . . 384
Lichnov (okr. Bruntál) . . . 384
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 384
Oldřišov (okr. Opava) . . . 385
Pasohlávky (k. ú. Mušov, k. ú. Pasohlávky, okr. Břeclav) . . . 385
Prostějov (k. ú. Žešov, okr. Prostějov) . . . 389
Rousínov (okr. Vyškov) . . . 390
Smržice (okr. Prostějov) . . . 390
Velké Hoštice (okr. Opava) . . . 391

Středověk a novověk – Middle Ages and Modern Times – Mittelalter und Neuzeit 393
Bantice (okr. Znojmo) . . . 393
Blažovice (okr. Brno-venkov) . . . 393
Bořitov (okr. Blansko) . . . 393
Boskovice (okr. Blansko) . . . 394
Bouzov (okr. Olomouc) . . . 394
Brno (okr. Brno-město) . . . 395
Brno (k. ú. Kníničky, okr. Brno-město) . . . 432
Břeclav (k. ú. Charvatská Nová Ves, okr. Břeclav) . . . 432

Březsko (okr. Prostějov) . . . 433
Bučovice (okr. Vyškov) . . . 433
Budišov nad Budišovkou (okr. Opava) . . . 433
Buchlovice (okr. Uherské Hradiště) . . . 434
Bulhary (okr. Břeclav) . . . 434
Černá Hora (okr. Blansko) . . . 434
Deštná, k. ú. Rumberk (okr. Blansko) . . . 434
Fulnek (okr. Nový Jičín) . . . 435
Holešov (okr. Kroměříž) . . . 437
Horka nad Moravou (okr. Olomouc) . . . 437
Hostišová (okr. Zlín) . . . 438
Ješov (okr. Olomouc) . . . 438
Krnov (k. ú. Krnov–Horní Předměstí, okr. Bruntál) . . . 438
Krumvíř (okr. Břeclav) . . . 443
Litovel (okr. Olomouc) . . . 443
Lukov (okr. Zlín) . . . 444
Malé Hoštice (okr. Opava) . . . 446
Malhostovice (okr. Brno-venkov) . . . 446
Mikulčice (okr. Hodonín) . . . 446
Mikulov (okr. Břeclav) . . . 449
Milovice (okr. Břeclav) . . . 450
Mladeč (okr. Olomouc) . . . 451
Modrá (okr. Uherské Hradiště) . . . 451
Modřice (okr. Brno-venkov) . . . 452
Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá, okr. Brno-venkov) . . . 452
Moravičany (okr. Šumperk) . . . 452
Mostkovice (okr. Prostějov) . . . 453
Náměšť na Hané (okr. Olomouc) . . . 453
Napajedla (okr. Zlín) . . . 453
Nové Lublice (okr. Opava) . . . 454
Olomouc (k. ú. Klášterní Hradisko, okr. Olomouc) . . . 455
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc) . . . 455
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc) . . . 457
Olšany u Prostějova (okr. Prostějov) . . . 458
Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava) . . . 459
Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava) . . . 462
Opava (k. ú. Opava-Předměstí, okr. Opava) . . . 464
Ostrava (k. ú. Moravská Ostrava, okr. Ostrava) . . . 464
Otaslavice (k. ú. Horní Otaslavice, okr. Prostějov) . . . 464
Plumlov (okr. Prostějov) . . . 466
Pomezí (okr. Svitavy) . . . 466
Prostějov (okr. Prostějov) . . . 466
Prostějov (okr. Prostějov) . . . 468
Prostějov (okr. Prostějov) . . . 469
Přemyslovice (okr. Prostějov) . . . 469
Příbor (okr. Nový Jičín) . . . 469
Příkazy (okr. Olomouc) . . . 470
Raduň (okr. Opava) . . . 471
Rajhradice (okr. Brno-venkov) . . . 471
Rybníky (okr. Znojmo) . . . 471
Rýmařov (okr. Bruntál) . . . 474
Sazovice (okr. Zlín) . . . 475
Slavkov u Brna (okr. Vyškov) . . . 475
Smržice (okr. Prostějov) . . . 476
Šlapanice u Brna (okr. Brno-venkov) . . . 476
Šternberk (okr. Olomouc) . . . 477
Uherské Hradiště (okr. Uherské Hradiště) . . . 478
Uničov (okr. Olomouc) . . . 480
Určice (okr. Prostějov) . . . 481
Valtice (okr. Břeclav) . . . 482
Vranov nad Dyjí (okr. Znojmo) . . . 482

Vysoké Pole (okr. Zlín) 484
Vysoké Pole (okr. Zlín) 484
Vyškov (okr. Vyškov) 484
Zlín-Štípa (okr. Zlín) 484
Znojmo (okr. Znojmo) 485
Znojmo (okr. Znojmo) 489
Znojmo (okr. Znojmo) 491

Zprávy o činnosti – Reports – Berichte **493**
Z aktivit Archeologického ústavu Akademie věd ČR, Brno, v. v. i., za rok 2009 493
Výročí 100 let od narození profesora Josefa Poulíka (1910–1998) 496
Výsledky leteckého snímkování ÚAPP Brno za rok 2009 498

Seznam autorů – List of contributors – Autorregister **503**

ODRAZ VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÉ URBANIZACE V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH NA ZÁKLADĚ VYBRANÝCH PŘÍKLADŮ

REFLECTION OF THE HIGH MEDIEVAL URBANIZATION IN ARCHAEOLOGICAL SOURCES BASED ON SELECTED EXAMPLES

Rudolf Procházka

Abstract

This article uses several examples to describe transformations of early medieval settlement structures – mostly from pre-urban central agglomeration – to the communal town as it is reflected in archaeological finds. The attention was focused on three main questions: 1) What were the dynamics of the early medieval settlement? 2) Is there any evidence for a communication network in the pre-urban period and after the town was founded? 3) What are the changes in organisation of space and how does the pattern of a built-up area in this period appear? The sites selected include – Prague, Chrudim and Hradec Králové in Bohemia, Brno in Moravia, Opava in the Czech part of the Upper Silesia, Wrocław in the Lower Silesia, Gdańsk and Szczecin in the Polish part of Pomerania. Most pre-urban centres experienced growth in the 12th century. The street network was still tentative although there was a greater tendency towards a stable street network. Polish towns which had well preserved timber structures experienced a development of complex homesteads from the 11th century at the latest. A system of rectangular lots emerged only in Prague and probably slightly later in Wroclaw. With regards to new elements in the architecture of timber dwellings, house foundations in the 13th century employed framed houses constructed using two main techniques: 1) posts set in the ground 2) posts set in foundation beams. The latter technique is exemplified by dwellings where a cellar is present underneath an overground floor. Stone houses were built in Prague as early as the 12th century. At other sites, construction of such dwellings dates back to the 13th century, in Gdansk even to the 14th century. This comparative study has revealed common patterns in the urbanisation of Central Europe during the transformations in the 12th and 13th centuries, although the speed of diffusion of the various new trends differed between the various urban centres.

Keywords

Medieval towns, pre-urban settlements, 12. and 13. century, Central Europe, architecture, communications, high medieval colonization.

1. Úvod

Již několik desetiletí přináší urbánní archeologie četné doklady o způsobu utváření vrcholně středověkého města, v řadě případů i v místech, kde komunálnímu stadiu předcházelo raně středověké sídliště centrálního typu, obvykle charakteru preurbánní aglomerace. Základní rozdíly ve stavebním uspořádání těchto útvarů a institucionálních měst jsou dnes již běžně známé mj. i díky pracím Jana Klápště (např. 1996; 2005, 322–392; souhrnně také Piekalski 2001; 2005). Detailních odpovědí na otázku, co se vlastně na zkoumaných lokalitách mezi 12. a 13. stoletím odehrálo, nelze přinést zase tak mnoho, neboť řada klíčových situací byla dosud publikována jen předběžně. Víme, že právní město přineslo v určitém časovém horizontu zásadní změnu zacházení s prostorem, nová řešení v oblasti obytné zástavby, hygienických poměrů i novou duchovní kulturu. Způsob, jak „nové“ nahrazuje „staré“, je však v detailu velmi různorodý, závislý na řadě okolností, např. významu sídla či působení různých kulturních proudů. Odraz této přeměny v archeologických pramenech, a tedy i možnosti jejího poznání však ovlivňují též různé přírodní, zejména hydrogeologické poměry.

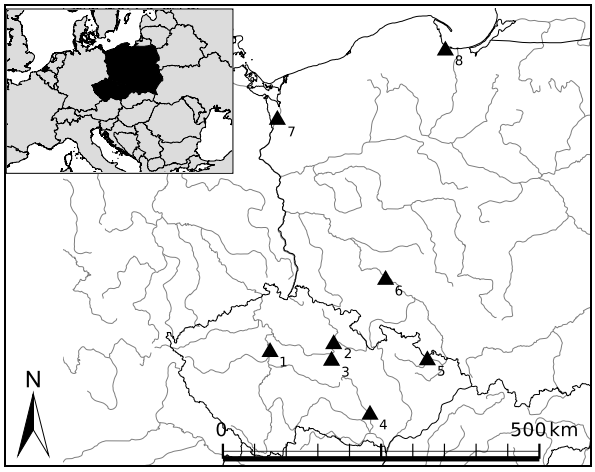

Obr. 1. Poloha studovaných měst na mapě České republiky a Polska.

Abb. 1. *Die Lage der studierten Städte auf der Karte Tschechiens und Polens.*

V tomto příspěvku jsem se pokusil sledovat na několika vybraných lokalitách střední Evropy, kde je doložena přímá sídelní kontinuita od raného středověku po právní město, následující okruhy problémů:

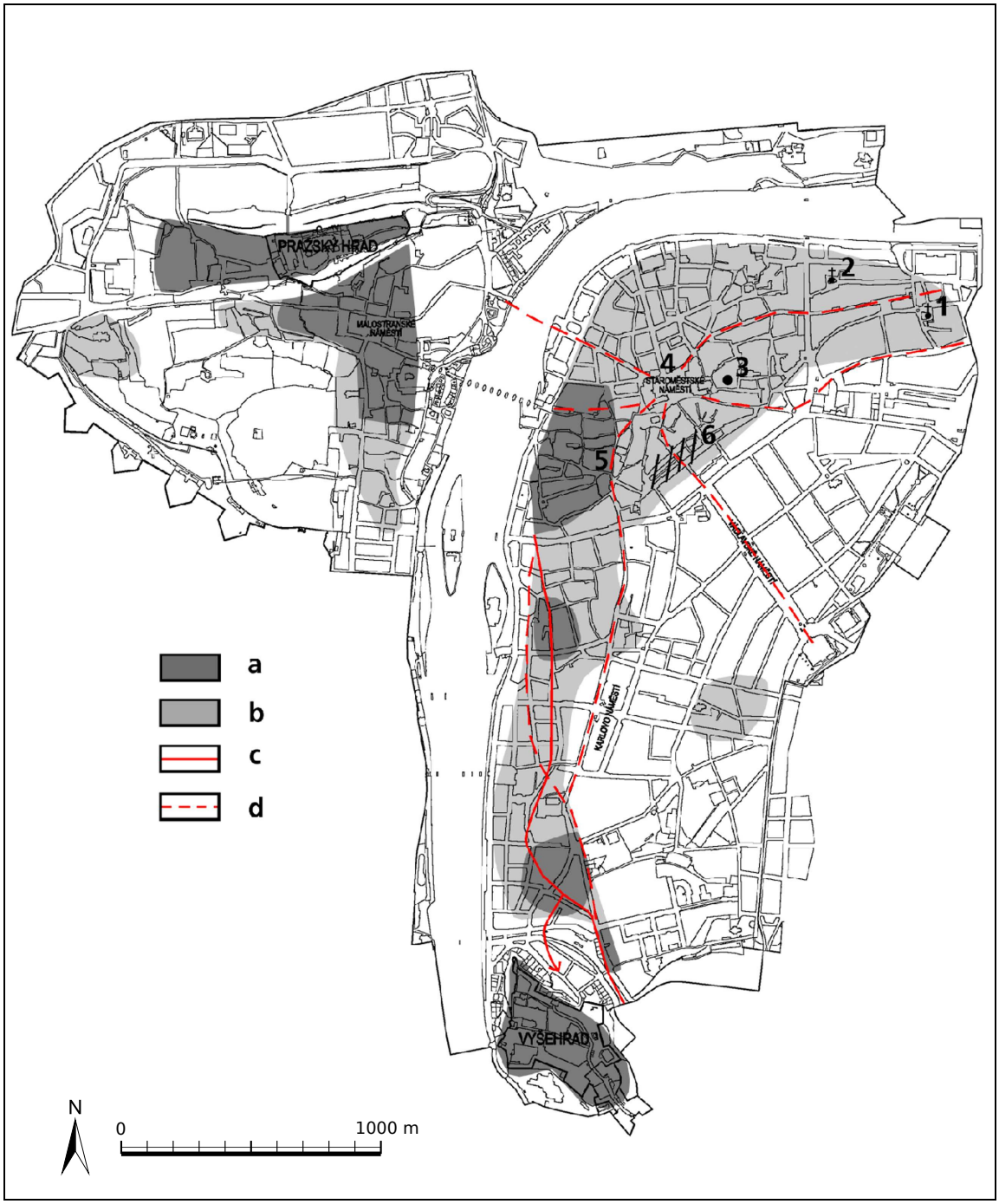

Obr. 2. Pražská předlokační aglomerace v plánu současné zástavby. a – osídlení do konce 11. století, b – rozsah osídlení kolem 1200; c – síť cest podle Dragoun *et al.* 1990/1991; d – vyšehradská cesta, podle Cymbalak–Podliska 2009; 1 – sv. Petr; 2 – sv. Kliment; 3 – Týnský dvůr; 4 – Staroměstské náměstí; 5 – Betlémské náměstí; 6 – areál tzv. Havelského města. Podklad poskytl NPÚ, územní odborné pracoviště Praha, archeologické oddělení.

Abb. 2. *Praha (Prag), präurbane Agglomeration im Plan der gleichzeitigen Bebauung. a – Besiedlung bis zum Ende des 11. Jhs; b – Besiedlung um 1200; c – Verkehrsnetz nach Dragoun et al. 1990/1991; d – Wyšehrader Weg nach Cymbalak–Podliska 2009; 1 – St. Peter; St. Kliment; 3 – Týn-Hof; 4 – Altstädter Ring; 5 – Betlemské Platz; 6 – Areal der sg. Gallusstadt. Unterlagen von NPÚ (Denkmalamt), Arbeitstelle Praha, archäologische Abteilung.*

1. Dynamika osídlení v předlokačním období
2. Doklady komunikační sítě a otázka její stabilizace před založením města a po něm – otázka kontinuity či diskontinuity půdorysu
3. Proměna struktury prostorového uspořádání zástavby a jejího charakteru

Výběr lokalit se řídil především množstvím a kvalitou zveřejněných informací, které mohou poznání ve sledovaných tématech obohatit. Při řadě dílčích rozdílů a zvláštností jde z hlediska dostupných pramenů o dvě zřetelně odlišné skupiny, výrazně se lišící stupněm dochování památek z organických materiálů, tedy dřevěných pozůstatků konstrukcí sídlištních objektů.

2. Popis vybraných lokalit

Z českých zemí jsem vybral Prahu (Staré Město), Brno, Hradec Králové, Chrudim a Opavu, z polských zemí Vratislav (Wrocław), Gdańsk a Štětín.

Pokud pomineme právní zřetel a za město označíme sídlo s nejen mocenskými a kultovními, ale především hospodářskými centrálními funkcemi a relativně vysokou koncentrací obyvatel, pak **Praze** pojem město přísluší snad již od 10. století. Stabilní sídlo přemyslovské dynastie uprostřed Čech mělo zjevně ideální podmínky rozvoje. Těžiště raně středověké aglomerace s počátky na přelomu 9./10. století se až do 11. století nacházelo na vltavském levobřeží se sídelním Pražským hradem (obr. 2). Zejména díky překvapivým objevům posledních let se významně obohatily naše znalosti o silně opevněném podhradí v areálu Malé Strany (Čiháková, Havrda 2008; Havrda 2008). Již poměrně brzy se však začaly utvářet předpoklady pro posílení významu protilehlého břehu. Primární ohnisko zde od sklonku 10. století představoval hrad Vyšehrad se svým podhradím, rozvíjejícím se podél cesty spojující toto mocenské centrum s Pražským hradem. Během 11.–12. století nabývá na významu osídlení na území pozdějšího Starého Města, takže právní město bylo založeno ve třicátých letech 13. století právě zde (souhrnně Čiháková *et al.* 2000; 2001; Hrdlička 2000; Dragoun *et al.* 2002, 349–351; Dragoun 1996; Huml *et al.* 1990/1991; Ječný *et al.* 1984; Klápště 2005, 340–354; obr. 2, 3).

Také na území jihomoravského **Brna** lze sledovat složitý sídelně-prostorový vývoj (obr. 4). Centrum sídelní komory 8. století a později patrně jedno ze správních středisek velkomoravské říše se nacházelo asi 7 km východně od pozdějšího města, v poloze Líšeň-Staré Zámky. V inundační poloze Staré Brno při brodu přes řeku Svratku necelý 1 km západně od vrcholně středověkého Brna se však od sklonku 9. století rozvíjelo sídliště, které v 10. století mohlo plnit určité střediskové funkce. Po připojení Moravy k přemyslovskému státu v první třetině 11. století se stalo krystalizačním jádrem dynamického vývoje k členité předlokační aglomeraci, neboť se zde s největší pravděpodobností nacházelo sídlo jednoho z údělů pro vedlejší členy, případně větve přemyslovské dynastie. Ve 12. století se osídluje i jižní část pozdějšího právního města, které bylo založeno pravděpodobně

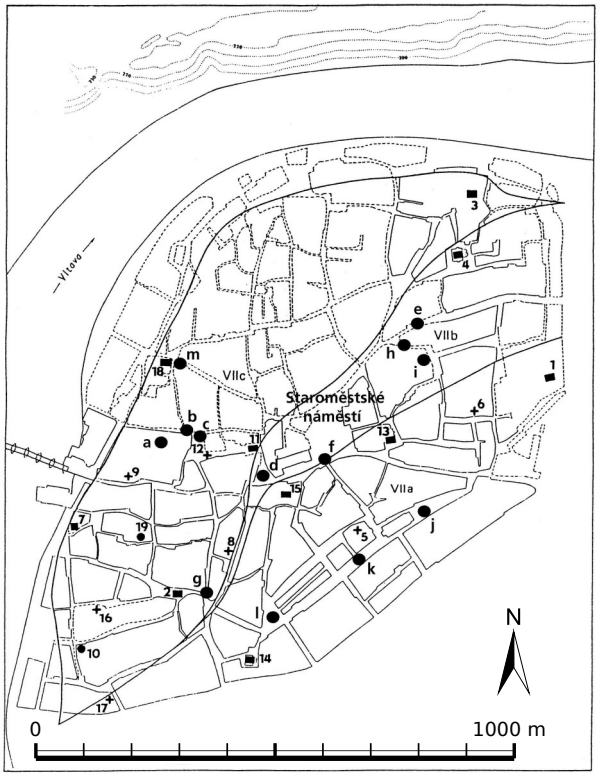

Obr. 3. Praha, Staré Město v předasanační uliční struktuře. Terasní stupně VIIa–c; 1–19 románské kostely; 18 – sv. Valentin; a–m: orientační značení významných nálezů cestních povrchů zmiňované v textu; a – Klementinum, b – Platnéřská ul., c – Mariánské nám.; d – Malé nám.; e – Dlouhá ul.; f – ústí Železné ul. do Staroměstského nám.; g – Husova ul.; h, i – Masná ul., j – Ovocný trh; k – Rytířská ul.; l – Uhelný trh; m – Kaprova/Veleslavínova ul. Podle Dragoun 1997, doplněno.

Abb. 3. *Praha (Prag), Altstadt in der Straßenstruktur vor der Assanation. Moladau – Terassenstufen VIIa–c; 1–19 – romanische Kirchen; 18 – St. Valentin; a–m annähernde Kartierung der Straßen mit Schotterpflasterung, die im Text erwähnt wurden; a – Klementinum; b – Platnéřská Str.; c – Mariánské Platz; d – Malé Platz; e – Douhá Str.; f – Műndung der Železná Str. in den Altstädter Ring; g – Husova Str.; h, i – Masná Str.; j – Ovocný Markt; k – Rytířská Str.; l – Uhelný Markt; m – Kaprova/Veleslavínova Str. Nach Dragoun 1997, ergänzt.*

již ve dvacátých letech 13. století patrně zhruba současně s rozšířením osídlení severním směrem. Roku 1243 Brno obdrželo od krále Václava I. rozsáhlý soubor výsad, včetně městského práva, užívaného však nepochybně již dříve (Cejnková *et al.* 1984; Procházka 2000; 2003a, 268–275; 2009; Zapletalová 2006; 2008; 2009).

V místě významného východočeského města **Hradec Králové** na mírném návrší nad soutokem řek Labe a Orlice lze zaznamenat již středohradištní hrazené centrum. V 11. až počátku 13. století se zde nacházelo významné správní středisko přemyslovského státu, které postupně obklopuje členité osídlení několika kostely (obr. 5). K r. 1225 se klade vysazení města na ploše hradu o rozsahu 21 ha (Bláha, Sigl 2005; 2006; Richter, Vokolek 1995).

Rovněž nedalekému přemyslovskému hradu **Chrudim** na ostrohu obtékaném řekou Chrudimkou z 11.–

Obr. 4. Brno – situace předlokačního osídlení v plánu z r. 1858 upraveném O. Vičarem. 1 – místo předpokládaného hradu; 2 – podhradí v prostoru Vídeňské a Polní ulice; 3 – kostel P. Marie s raně středověkým hřbitovem a osídlením; 4 – osídlení v jižní části pozdějšího města; 5 – sídlištní okrsek na Dornychu; 6 – osídlení kolem Kopečné ul.; A – sv. Petr.

Abb. 4. *Brno (Brünn) – die Lage der präurbanen Besiedlung im Plan aus 1858, von O. Vičar bearbeitet. 1 – Lage der vermuteten Burg; 2 – Vorburg im Raum der Vídeňská und Polní Str. 3 – Marienkirche mit dem frühmittelalterlichen Friedhof und Besiedlung; 4 – Besiedlung im Südteil der späteren Stadt; 5 – Siedlungsareal um die Dornych Str.; 6 – Besiedlung um die Kopečná Str. A – St. Peter.*

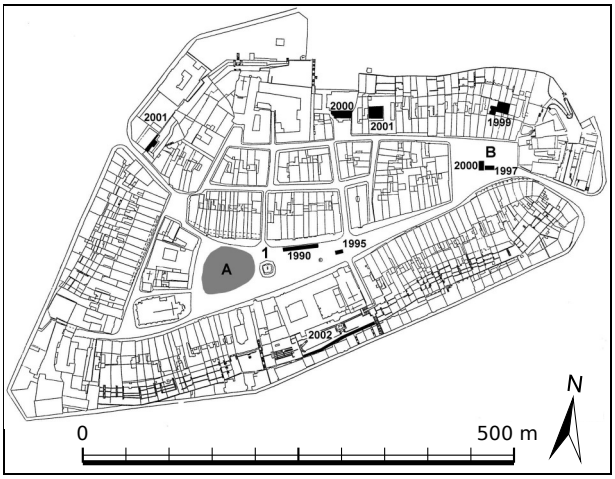

Obr. 5. Hradec Králové. 1. Plán města se zakreslenými výzkumy let 1990–2002. A – Velké náměstí; B – Malé náměstí; 1 – sonda na Velkém náměstí před čp. 144–148. Šedě naznačena nezastavěná plocha. Podle Bláha et al. 2007, doplněno.

Abb. 5. *Hradec Králové (Königgrätz). 1. Stadtplan mit kartierten Grabungen aus 1990–2002. A – Velké Platz; B – Malé Platz; 1 – Sondage auf dem Velké Platz vor der Konskr. Nr. 144–148. Graue Farbe deutet die unbebaute Fläche an. Nach Bláha et al. 2007, ergänzt.*

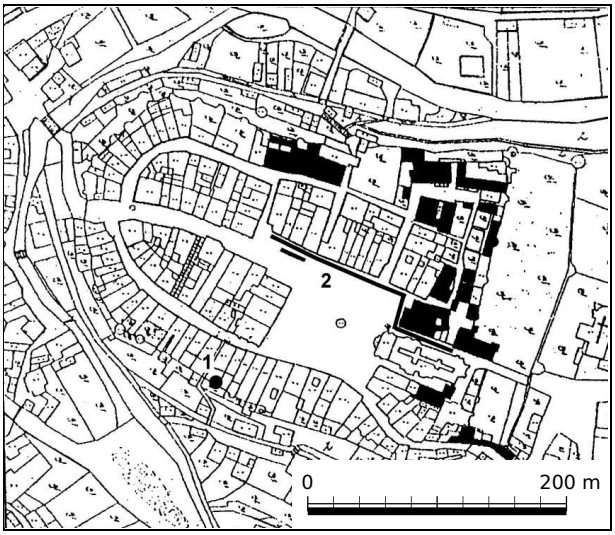

Obr. 6. Chrudim. 1. Plán města. 1 – Štěpánkova ulice; 2 – výkopy se zahloubenými objekty před dnešní severní frontou Resslova nám. a nejbližší okolí. Podle Frolík, Sigl 1998.

Abb. 6. *Chrudim. 1. Stadtplan. 1 – Štěpánek Str. 2 – Aushübe mit Gruben vor der heutigen Nordfront des Ressel Platzes und in der nähesten Umgebung; Nach Frolík, Sigl 1998.*

12. století, proslulého zajetím moravských předáků knížetem Spytihněvem roku 1055, předcházelo hradiště z 9.–10. století. I zde se v mladohradištním období rozvíjí členitá aglomerace (obr. 6). Raně středověké sídlo na tomtéž místě vystřídalo právní město, založené snad před rokem 1276 (Frolík, Sigl 1985; 1994, 30; 1995a, zvl. 14, 15; 1998).

Opava v inundaci toků Opavy a Moravice patří k lokalitám, které mají místního předchůdce střediskového významu, nikoliv však opevněné správní centrum. Starší hrad v nedalekých Kylešovicích na sklonku 12. století

Obr. 7. Opava. A – Horní náměstí; B – Dolní náměstí; C, E – kostely mendikantských klášterů; D – Masarykova ulice (dříve Dobytčí trh); E – farní kostel; černé kroužky – publikovaná místa nálezy nejstaršího keramického horizontu. Podle Kiecoń, Zezula 2004.

Abb. 7. *Opava (Troppau). A – Horní Platz; B – Dolní Platz; C, E – Kirchen der Bettlerorden; D – Masarykova Str. (früher Viehmarkt); E – Pfarrkirche; schwarze Ringe – publizierte Stellen mit Funden der ältesten keramischen Stufe. Nach Kiecoń, Zezula 2004.*

zřejmě již neplnil roli, přemyslovská vláda byla vykonávána především u významnějšího, původně pohraničního hradu Hradec („u Opavy“) v podhůří Nízkého Jeseníku. První zmínka o Opavě k roku 1195 se nověji nepovažuje za věrohodnou, v úvahu se bere až datum 1201. Nešlo o pouhou ves, nýbrž patrně sídlo s trhem, jak naznačuje přítomnost krčmy (obr. 7). K vysazení města došlo v mezidobí 1213–1220 (Bakala 1977, 101, 102; Kouřil 2006, 27–29; Wihoda 2006, 43–47; 2007, 249–253). Archeologické výzkumy posledního desetiletí dovolují předlokační Opavu situovat do historického jádra města (např. Kiecoń, Zezula 2004).

Hrad v dolnoslezské **Vratislavi** (Wrocław) vznikl jako poměrně raná bašta piastovské vlády ve Slezsku již ve dvacátých či třicátých, spíše však až v osmdesátých či devadesátých letech 10. století (Moździoch 2004, zvl. 322). Až do 12. století o rozvoji aglomerace mnoho nevíme, archeologicky je potvrzeno především osídlení na říčním ostrově Olbin od 11. století (Piekalski 1990). Zvýšené tempo ještě předlokační urbanizace zjišťujeme až od sklonku 12. století, kdy se ekonomické těžiště přesouvá na levý břeh Odry, do prostoru pozdějšího náměstí Nowy Targ. K tomuto osídlení se patrně váže zmínka o trhu z roku 1208 (Niegoda 2005a, b, 81, 82). Sled a prostorové rozvržení následné série lokací je stále předmětem prohlubujícího se poznávání a diskusí (např. Bu-

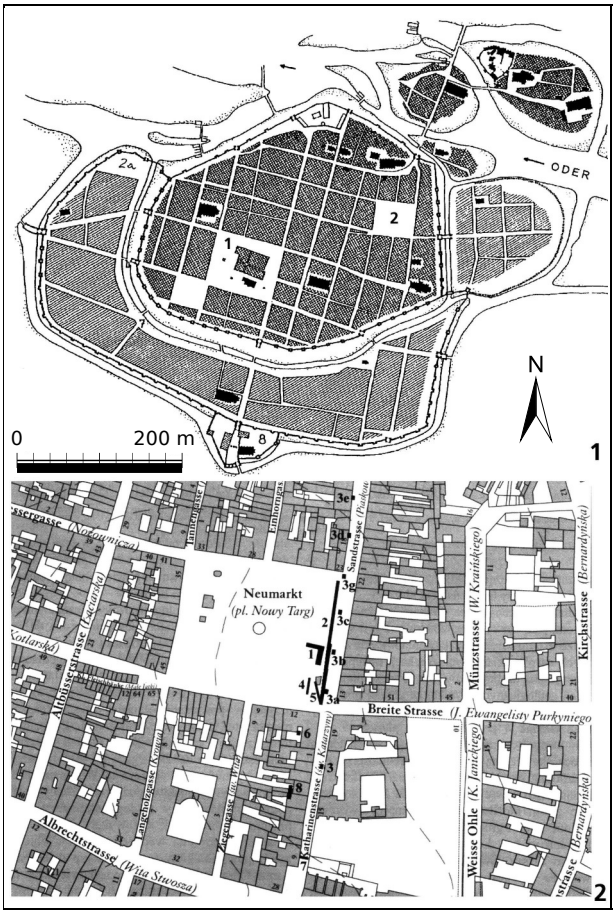

Obr. 8. Vratislav. 1 – aglomerace na sklonku raného středověku. Hrad na ostrově Ostrów Tumski s hradní kaplí (1), katedrálou sv. Jana (2) a kostelem sv. Petra (6); 3 – augustiniáni s kostelem P. Marie; 4 – premonstráti s kostelem sv. Vincence; 5 – sv. Michal; 7 – sv. Vojtěch; 8 – sv. Marie Egypťanka; 9 – sv. Mořic; 10 – sv. Mikuláš; 12 – předpokládané tržiště; ostatní čísla představují další komponenty levobřežního podhradí.

Abb. 8. *Wrocław (Breslau) 1 – Siedlungsgefüge am Ende des Hochmittelalters. Die Burg auf dem Ostrów Tumski mit der Burgkapelle (1), Kathedrale St. Johann (2) und der Kirche St. Peter (6); 3 – Augustinianer mit der Marienkirche; 4 – Prämostratenser mit Kirche St. Vinzenz; 5 – St. Michael; St. Adalbert; 8 – St. Maria Ägypterin; 9 – St. Moritz; 10 – St. Nikolaus; 12 – vermuteter Marktplatz; die übrigen Nummern stellen Bestandteile der linksuferigen Vorburg dar.*

ško 2005; Buško, Piekalski 1997; Piekalski 2002). Pravděpodobně na sklonku dvacátých nebo na počátku třicátých let 13. století zde dochází k první lokaci, kdy byla vyměřena uliční sít ve směru východ–západ a při ní parcelní struktura. Osídlení bylo zničeno požárem při mongolském vpádu roku 1241 a následně proběhl další zakládací akt, přičemž byla vytyčena podstatná část dnešního Starého Města včetně ústředního obdélného náměstí. Roku 1261 byl patrně na místě starší zástavby založen Nowy Targ (Niegoda 2005b, 81) a roku 1265 východně za tokem Bílé Olawy Nové Město (obr. 8, 30).

Složitým vývojem prošel také **Štětín** (Szczecin) v západním Pomoří, vzdálený od Gdańska 280 km na západ. Osídlení regionálního centra počíná již v 8. století, v 11.–12. století se rozvíjelo mezi hradem a řekou Odrou opevněné podhradí s hypoteticky připojeným sídlištěm německých kupců (obr. 9). Lokační město nadané městským právem ve dvou etapách – 1237 a 1243 – přineslo podstatné rozšíření areálu na opačnou stranu od hradu (Piskorski 1987, zvl. 59–64) (obr. 10). Archeologický výzkum ovšem zasáhl v zásadě jen „nadoderský areál“, tj. území urbanizovaného podhradí při Odře (zvl. Dworaczyk *et al.* 2003; Kowalska, Losiński 2004 se starší literaturou).

Ačkoliv počátky osídlení prostoru pobaltského **Gdaňska** (Gdańsk) sahají přinejmenším do první poloviny 10. století, do kategorie mocenských center se dostal tento útvar až výstavbou hradu po polovině 11. století na východním okraji tzv. Starého Města, což je zhruba severní část historického jádra (obr. 11). Západně tohoto sídla se postupně rozvíjí osídlení, a to především od druhé poloviny 12. století. Již roku 1227 se uvádí *scultetus*, tedy rychtář, z čehož se odvozuje existence německého osídlení v rámci aglomerace, případně již existence města. Část historiků se přiklání k názoru, že lokace města na lubeckém právu proběhla roku 1260. Území prvotní lokace nebylo dosud přesně vymezeno, i když ze zpráv k roku 1271 a 1295 víme, že sídlo bylo opevněno. Šlo však nepochybně o (část?) území pozdějšího Starého Města. Roku 1308 město dobyli a zničili bojovníci Řádu německých rytířů. Následně bylo vysazeno nové město jižně předchozího, dnes tzv. Hlavní Město (Glówne Miasto), které roku 1343 obdrželo chelmské právo (Jasiński 1996; Polak 2005). Archeologické výzkumy zejména posledních dvou desetiletí pokryly poměrně hustě území historického jádra, zvl. tzv. Staré a Hlavní Město (souhrnně Paner 2004a, b; 2006).

3. Archeologické doklady

Dynamikou osídlení – a jak uvidíme dále – i ostatními projevy urbanizace **Praha** předstihla všechny ostatní vybrané lokality (obr. 2, 3). Nejnověji se uvažuje o postupu zástavby z vyšehradského podhradí na jih, založení Vyšehradu však nepochybně dodalo procesu vytváření dalších sídelních okrsků kolem tzv. vyšehradské cesty výrazný impulz (Cymbalak, Podliska 2009; Čiháková *et al.* 2001, 242–248; Hrdlička 1996; 2000; Huml *et al.* 1990–1991, 45–47). Osídlení vlastního Starého Města počínaje sklonkem 10. století postupně zaujímá okraj nivy a tři stupně tzv. maninské terasy (VII a–c; souhrnně Hrdlička 1996; 2000). Nejstarší osídlení reprezentují snad ještě středohradištní a raně mladohradištní pohřebiště (patrně z 10. stol.), umístěná ve zvýšené úrovni terasy VIIb, případně na okraji nejnižšího stupně VIIc zejména v širším prostoru Staroměstského náměstí. Pohřbívání v nekostelních areálech na území pozdějšího Starého Města pokračuje do 11. století, a to jak na úrovni stupně VII b (Dlouhá ulice), tak i na nižší úrovni stupně VII c (Čiháková *et al.* 2001, 238–242; Dragoun 1981, 224; Dragoun *et al.* 2002, 349–351; Borkovský 1948; Starec 1998). Tento mladší horizont pohřebišť se již zčásti, přinejmenším od sklonku 10. či počátku 11. století, překrývá s počátky trvalého osídlení charakterizovaného keramikou s tzv. kalichovitými okraji a doprovázeného mimo jiné denárem bavorského vévody Jindřicha II., raženým před rokem 973. Soustřeďuje se v jihozápadní části te-

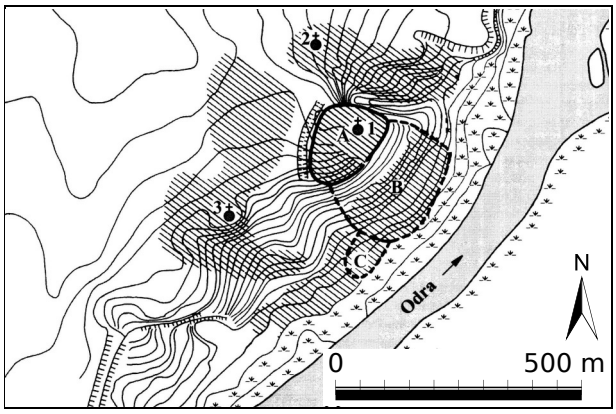

Obr. 9. Štětín, plán raně středověkého centra. A – hrad; B – nadoderské předhradí; C – hypotetické místo německé obce; 1 – sv. Vojtěch; 2 – sv. Petr; 3 – sv. Jakub. Podle Rębkowski 2007.

Abb. 9. *Štětín. Plán lokačního města. 1 – sv. Jakub; 2 – sv. Mikuláš; 3 – Senný trh; 4 – sv. Petr; 5 – františkánský klášter; 6 – kostel Narození Panny Marie; 7 – klášter cisterciaček; 8 – zámek; 9 – Rybný (Zelný) trh; 10 – Koňský trh. Podle Rębkowski 2001.*

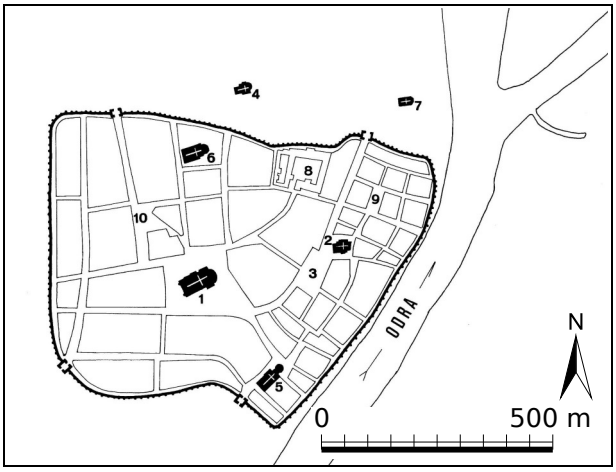

Obr. 10. Štětín. Plán lokačního města. 1 – sv. Jakub; 2 – sv. Mikuláš; 3 – Senný trh; 4 – sv. Petr; 5 – františkánský klášter; 6 – kostel Narození Panny Marie; 7 – klášter cisterciaček; 8 – zámek; 9 – Rybný (Zelný) trh; 10 – Koňský trh. Podle Rębkowski 2001.

Abb. 10. *Szczecin (Stettin). Plan der Gründungstadt. 1 – St. Jakob; 2 – St. Nikolaus; 3 – Heumarkt; 4 – St. Peter; 5 – Franziskanerkloster; 6 – Kirche der Jungfrau Maria Geburt, 7 – Zisterzienserinnenkirche; 8 – Schloß; 9 – Fisch- (Kraut) markt; 10 – Pferdemarkt. Nach Rębkowski 2001.*

rasního stupně VIIc zhruba mezi Kaprovou a Národní ulicí (souhrnně Hrdlička 2000, 199; Dragoun 2003a; Dragoun, Havrda 1998, Podliska 2000; Starec 1996 aj.). S patrně nesouvislými sídelními okrsky lze počítat i severněji (např. Anežský klášter, Reichertová 1967, 526–528). V literatuře vícekrát analyzovaným význačným rysem tohoto osídlení byla železářská výrobní zařízení a příslušné odpady ve vrstvách i výplních zahloubených objektů (Havrda *et al.* 2001; Havrda, Zavřel 2009; Podliska, Zavřel 2006).

Vývoj osídlení se výrazně zrychluje v tzv. románském období (1143–1240), členěném na dvě fáze původně přelomem 12./13. století, kdy osídlení nejen zaujímá celé území pozdějšího Starého Města, ale postupuje dále na východ, kde je doloženo zhruba mezi náměstím Republiky a břehem Vltavy. Zde také byly již vně pozdějších hradeb postaveny kostely sv. Petra a Klimenta (Juřina 2005; Juřina *et al.* 2007; Dragoun *et al.* 2009). Počátky pro tuto epochu typické keramiky s tzv.(archaicky) zduřelými okraji bude možné klást patrně hlouběji, alespoň k přelomu 11./12. století, do 12. století se asi posune i rozmach klasické podoby tohoto okraje např. vzhledem k nálezům mincí (názory na problém např. Čiháková 1984; Ječný *et al.* 1984, 234, 237; Hrdlička 1993, 164; 1996, 176). Každopádně 12. století představuje epochu, kdy pražské pravobřeží vykročilo na cestu k městu. V národnostně smíšeném obyvatelstvu hráli zjevně důležitou roli Němci, kteří obdrželi snad již za vlády krále Vratislava I. (II.), s jistotou od knížete Soběslava II. v letech 1177/1178 důležité kolektivní privilegium, ve své době v českých zemích zcela ojedinělé. Zdá se, že obdobných výsad požívaly i některé jiné národnosti, uváděni jsou Románi a Židé. Soběslavská ustanovení představovala i po lokaci základ komunálních práv pražských měšťanů. Ve světle archeologických výzkumů je zjevné, že pražští Němci 12. a počátku 13. století nežili jen v osadě u sv. Petra, nýbrž soustřeďovali se zejména v širším okolí Staroměstského náměstí (k problému na základě písemných pramenů zvl. Mendl 1932; Kejř 1969; Tomas 1984, 49, 50; Vojtíšek 1953). Klíčový význam mělo vysazení tržiště v místech Staroměstského náměstí při styku hran terasních stupňů VIIc a VIIb a doplnění na něj vázané radiální komunikační sítě. S tím souvisí zánik nekostelního pohřbívání v místech budovaných komunikací a redukce železářských pracovišť v jádru osídlení, byť posledně uvedený jev se výrazněji projevuje až v mladší fázi (Hrdlička 1996, 165, 167; 2000, 199–205; Havrda *et al.* 2001, 111). Nedlouho po vyměření náměstí byl v první polovině 12. století vysazen nepochybně z iniciativy panovníka Týnský kupecký dvůr blíže východní strany Staroměstského náměstí (Hrdlička 2000, 191, 192, 203; 2005). Vzrůst osídlení v první polovině 12. století dokládají vedle ojedinělých denárů knížete Svatopluka I (1100–1105) i poměrně četné mince Vladislava I. (1120–1125) (Dragoun 1998; Militký, Omelka 2009, 170–172; Pavlů 1971, 20). Osídlení zaujímá i severní část Starého Města, později do značné míry osazené Židy (Huml 1980, z nových výzkumů např. Dragoun 1995; 1998; 2003b, c; Lochmann 1993; Havrda 2003; Podliska 2006 aj.). O počátcích jejich soustředování na tomto území se uvažuje právě od 12. století v souvislosti s možným dřevěným předchůdcem Staronové synagogy (Dragoun 2003c). Židé však sotva mohli tvořit většinu obyvatel zmíněné části aglomerace. Je třeba též zdůraznit přítomnost předlokačního osídlení i na jihovýchodě Starého Města, tedy na území nejvyšší staroměstské terasy VIIA, kde bylo ve třicátých letech 13. století vysazeno tzv. Havelské město (Kejř 1975). Počátky osídlení se však podle nalezených ražeb Vladislava II. a Bedřicha I. většinou kryjí až s mladší románskou fází. Na jihozápadě tohoto území

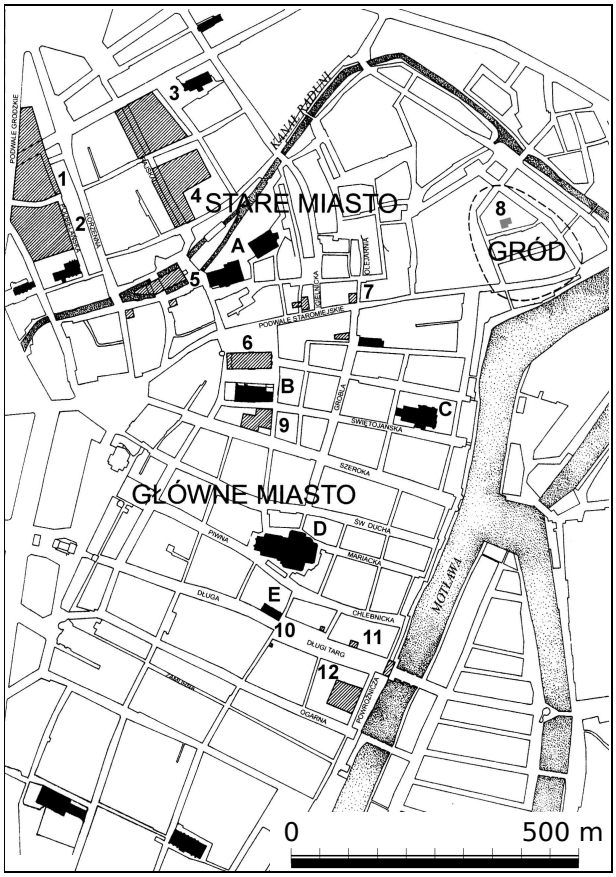

Obr. 11. Gdańsk, Staré a Hlavní město. A – sv. Kateřina; B – sv. Mikuláš; C – sv. Jan; D – Panny Marie; 1–12 hlavní, resp. v textu zmiňované od r. 1988 zkoumané plochy v prostoru hradu, Starého a Hlavního Města se zakreslením výzkumu na hradě z let 1948–1955. Podle Polak 2005, Barnycz-Gupieniec 1974.

Abb. 11. *Gdańsk (Gdansk). Staré a Hlavní město (Alt- und Hauptstadt). A – St. Katharina; B – St. Nikolaus; C – St. Johann; D – die Jungfrau Maria; 1–12 wichtigste, bzw. im Text erwähnte Grabungsflächen im Areal der Burg und die Kartierung der Grabungsfläche in der Burg in 1948–1955. Nach Polak 2005, Barnycz-Gupieniec 1974.*

se nacházel kostel sv. Martina, patrně ohnisko zmíněného stejnojmenného újezdu (Dragoun 1979; 1997, 152). Rozptyl různých typů zahloubených objektů včetně pyrotechnologických zařízení i suterénních podlaží dřevohliněných domů ukazuje, že jde o jinou, zatím z hlediska komunikací zcela nejasnou sídelní strukturu, odlišnou od raně gotické. Nejintenzivnější osídlení 12. až počátku 13. století se zatím jeví ve východní části, v prostoru Ovocného trhu (např. Dragoun, Tryml 1995; Huml 1992a, b; Richterová 1995).

Součásti osídlovacího procesu byla i výstavba početných románských kostelů ve 12. a na počátku 13. století, soustředěných z velké části na nejdříve osídleném území (obr. 3). Tři nesporné doklady (kostel sv. Valentina, sv. Leonarda a sv. Ondřeje) dovolují přiklonit se k názoru, že jde povětšinou o stavby vzniklé z podnětu šlechty. Snad nejzajímavější je údaj z roku 1253, kdy se křížovníkům s červenou hvězdou potvrzuje dar velmožů Dobrohosta, Alberta a Drška patrně ve vsi Jasenice, jakož i vdovy po významném velmoži Hroznatovi a jejích synů Viléma a Beneše, zahrnující městiště (*aree*) kolem kostela sv. Valentina (sahající) až k patě (Juditina) mostu. Jde o poměrně velký pozemek, zahrnující možná i kostel sv. Klimenta; vždyť vzdálenost mezi sv. Valentinem a Juditiným mostem dosahuje 280 m (CDB IV/1 č. 266, s. 455; Dragoun 1997; Dragoun, Havrda 1996).

V případě Starého Města se tedy setkáváme s mimořádně dynamickým procesem. Jde o jediný případ, kdy souvislé předlokační osídlení výrazně přesáhlo obvod pozdější lokace a výstavbou hradeb ve třicátých letech 13. století muselo být redukováno (Huml *et al.* 1990/1991, 53–57). V této souvislosti lze předpokládat jeho další zahuštění.

Příklad **Brna** ukazuje v oblasti vývoje osídlení určité analogie, byť rozsah a stupeň soustředění obyvatel je podstatně nižší (obr. 4). Donedávna bylo známo především jádro předlokační aglomerace v prostoru svrateckého levobřeží s kontinuitou od pozdního 9. století, kde lze rozlišit pravděpodobné ostrovní centrum mezi Poříčím a Mendlovým náměstím od menšího areálu v okolí pozdějšího chrámu cisterciaček Nanebevzetí Panny Marie s rotundou snad z přelomu 10. a 11. století a zatím nevýraznými stopami běžného osídlení 11.–12. století (Cejnková 1992; Jordánková, Loskotová 2006), avšak od devadesátých let 20. století se výrazně rozšířily naše znalosti také o pravobřeží. Středohradištnímu období zde zatím náleží fragment pohřebiště při Vídeňské ulici a sídliště rámcově z první poloviny 9. století v ulicích Vojtově a Grmelově. Výrazný rozmach osídlení lze pozorovat od druhé poloviny 11. století při staré komunikaci vedoucí dnešní Vídeňskou ulicí, a to mezi řekou a křižovatkou s Vinohrady; volně navazuje další okrsek ve Vojtově ulici navazující na zmíněné starší osídlení (Zapletalová 2006; 2008; 2009). Snad již v první polovině 12. století (mince Soběslava I., 1125–1140) se začíná zastavovat zvýšená plošina pod návrším Špilberk, kde však byla do konce 12. století osazena jen jižní polovina území pozdějšího právního města (Loskotová 1993; Procházka 2000; 30–44; Procházka, Loskotová 1999). Jde o území výskytu keramického horizontu RS 4.3 (druhá polovina 12. století), případně závěr RS 4.2. (druhá polovina 11.–první polovina 12. století). Následný, poměrně krátkodobý horizont VS 1.1. (první čtvrtina 13. století) ještě stále s tradiční keramickou produkcí zjevně pokrývá již celé území pozdějšího města, byť někde zaznamenáváme až následný stupeň VS 1.2 (druhá a snad část třetí čtvrtiny 13. století) se silně menšinovým podílem „kolonizační“ keramiky při jinak v zásadě stejném rázu většinově tradiční složky (k brněnské keramice Procházka, Peška 2007). V případě osídlení doprovázeného keramikou horizontu VS 1.1 jde tudíž poměrně obtížně rozhodnout, zda jde o osídlení lokační, nebo ještě předlokační, zejména když se ukázalo, že tato keramická fáze reprezentuje počátek osídlení severní části pozdějšího města Brna. Na celém území sevřeném později hradbami se vyskytuje v nejstarších komunikačních vrstvách již historického půdorysu, tudíž patrně souvisí i s lokační fází (Procházka v tisku). Sporná je z tohoto úhlu interpretace zejména železářského (asi kovářského) okrsku v jižní části náměstí Svobody, překrytého základy mladších staveb, a na konci 13. století první známou fází kostela sv. Mikuláše (Merta, Peška 2002). Další podobný příklad představuje nejstarší fáze osídlení předcházejícího

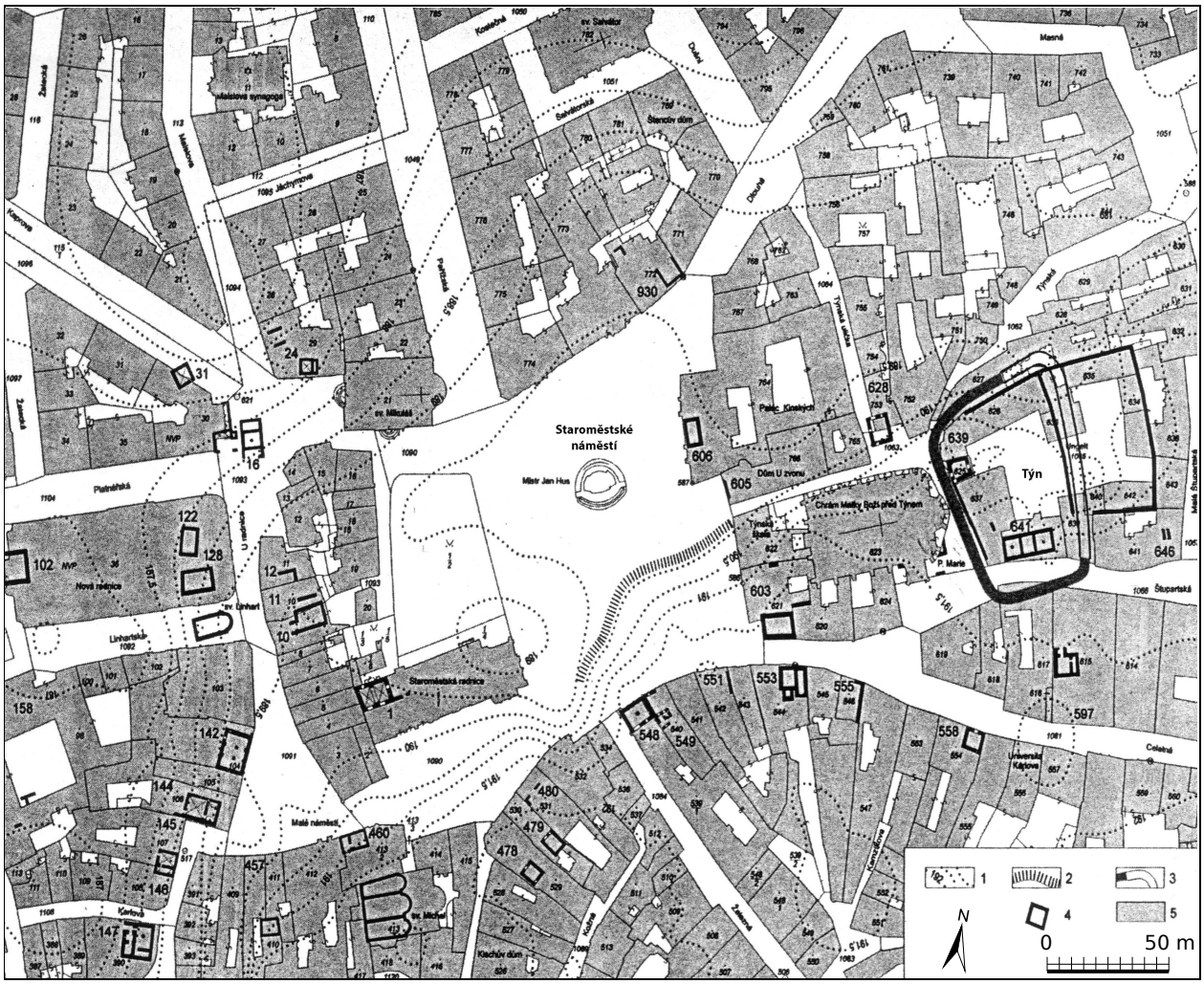

Obr. 12. Praha, Staré Město. Prostor Staroměstského náměstí. 1 – rekonstrukce výškopisu; 2 – částečné vymezení původní jižní hranice tržiště; 3 – hrazení Týna; 4 – kvádříkové domy; 5 – současný stav historické zástavby. Podle Hrdlička 2000.
Abb. 12. *Praha, Staré Město (Prag–Altstadt). Raum von Staroměstské Platz (Altstädter Ring). 1 – rekonstruierter Höhenplan; 2 – ursprüngliche Südseite des Marktplatzes; 3 – Umfriedung von Týn; 4 – romanische „Quader“ Häuser; 5 – gleichzeitiger Zustand der historischen Bebauung. Nach Hrdlička 2000.*

výstavbě minoritského kláštera ve třicátých létech 13. století těsně za hranicí území obývaného ve 12. století (předběžně Procházka 2000, 65–69). Každopádně je i v Brně patrný prostorový růst osídlení ve 12. a zejména v první polovině 13. století, kdy do jeho stavebních projevů pronikají nové prvky. Město bylo lokováno snad již ve dvacátých letech 13. století ve zvýšené, patrně tehdy již nejvýznamnější části aglomerace pod kostelem sv. Petra, zaujalo však areál více než dvojnásobný (Procházka 2000; 2003a; 2009).

V případě **Hradce Králové** využilo středověké město areál většiny zjevně hustě osídleného přemyslovského hradu, který navazoval na středohradištní hrazený útvar (obr. 5). V průběhu mladohradištního vývoje se z hrazeného areálu na severozápadě vydělila akropole. Bohaté zvrstvení 13. století umožnilo v některých polohách uchovat pozůstatky dřevěných konstrukcí, avšak to bohužel neplatí o raně středověkých horizontech. Zdá se, že ještě ve 13. století bylo využíváno raně středověké dřevohliněné opevnění či spíše jeho chátrající valová podoba, zděná hradba se stavěla až na počátku století následujícího (Bláha 2006; Richter, Vokolek 1995). Nejlepší představu o charakteru a vývoji zástavby poskytly výsledky výzkumů Velkého náměstí, kde bylo prokázáno snad kontinuitní osídlení od středohradištního období. V závěru předlokačního období na počátku 13. století byla konstatována jeho zvýšená intenzita, což se však týkalo především východní poloviny. V západní části, kde zatím chybí reprezentativní výsledky, se uvažuje o nezastavěné ploše, snad prvotním tržišti, na základě slábnutí raně středověkých uloženin. Následovalo patrně vyměření náměstí spojené s prvotním zpevněním terénu štěrkem. Obdobná situace byla zjištěna i na ploše Malého náměstí, které ovšem až do přelomu 13./14. století zaujímala městská zástavba (Bláha 2008, zvl. 194; Bláha *et al.* 2007; Ježek 2000; Kalferst 1996; Sigl 1999; Sigl, Vokolek 1992).

Obdobný vztah lokačního a předlokačního osídlení lze konstatovat i v **Chrudimi**, kde husté raně středověké osídlení pokrývalo celou plochu centrálního Resslova náměstí (obr. 6). Zdá se, že hradiště bylo až do 12. století nečleněné a až tehdy se vydělil okrsek akropole, o čemž svědčí nález příkopu. Podle nálezu reliktů hradby vně staršího

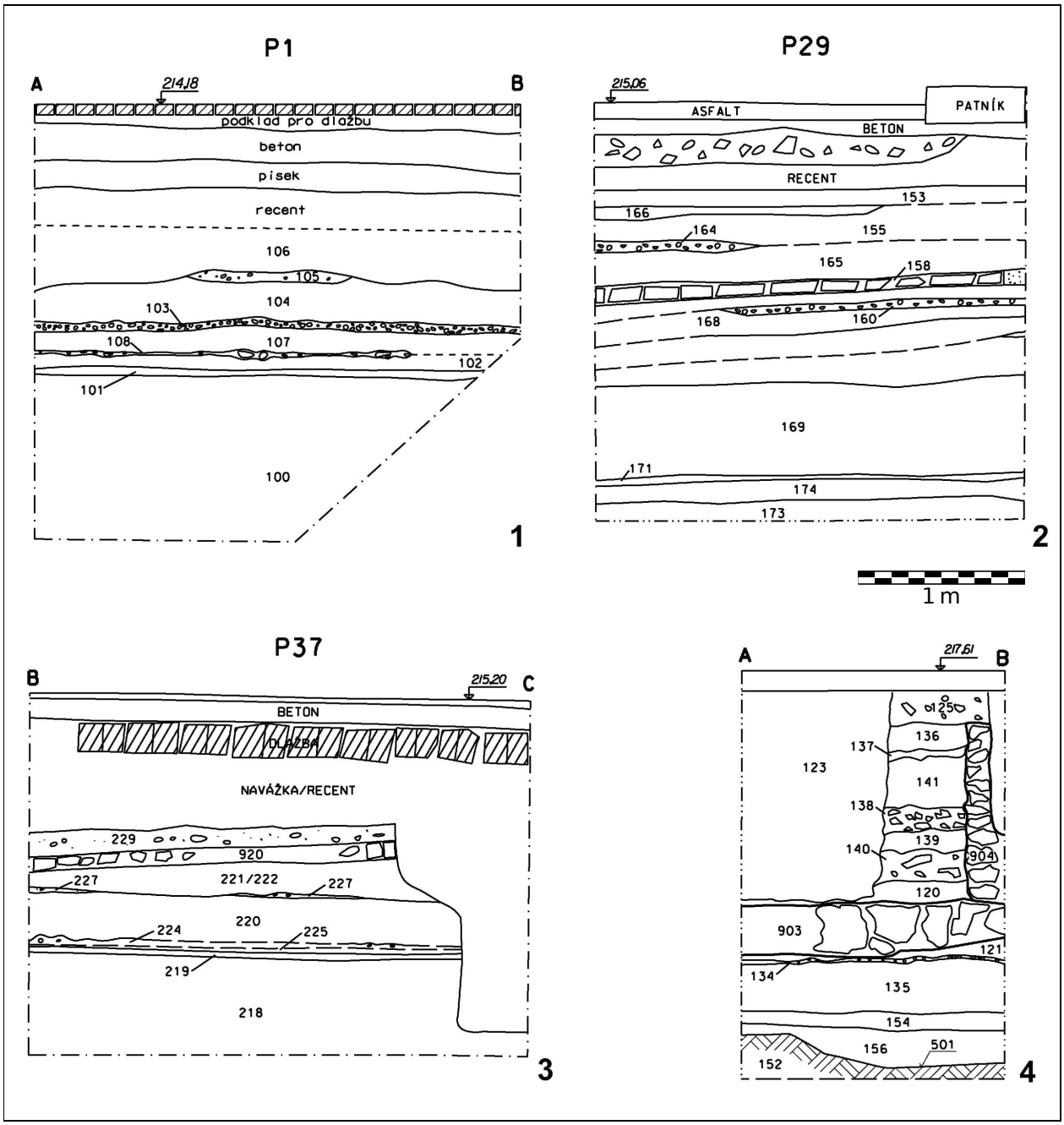

Obr. 13. Brno, příklady řezů komunikacemi 13. století. 1 – Minoritská ulice, 108 – štěrk; 2, 3 – náměstí Svobody; 2: 158 – vrstva plochých kamenů (dlažba), 160 – hlína se štěrkem, 164 – metabazitový štěrk; 3: 224, 229 – štěrk, 920 – vrstva kamenů různé velikosti s malými zlomky vypálené hlíny, dlažba; 4 – Skrytá ulice, 134, 138 – štěrk, 140 – hlína s příměsí velkých kamenů; 903 – velké zlomky lomového kamene, dlažba (podle Procházka v tisku, s příslušnými odkazy).

Abb. 13. *Brno (Brünn), Beispiele der Schnitte durch Schichtenabfolgen in den Wegen aus dem 13. Jh. 1 – Minoritská Str.: 108 – Kies; 2, 3 Svobody Platz: 158 – Schicht der Plattsteine (Pflaster), 160 – Erde mit Kies; 164 – Metabasit-Kies; 3: 224, 229 – Kies; 920 – Schicht der Steine verschiedener Größe mit kleinen Fragmenten des gebrannten Lehms, Pflaster; 4 – Skrytá Str. 134, 138 – Kies; 140 – Lehm mit Beimischung der großen Steine; 903 – große Bruchstücke der Bruchsteine, Pflaster. Nach Procházka im Druck, mit dürftigen Nachweisen.*

valu z 11. století ve Filištínské ulici lze soudit, že se v mladší fázi (12. století?) areál osídlení poněkud zvětšil. Zdá se, že středověké město zhruba zaujalo areál staršího osídlení, dosavadní publikace se však k této otázce detailně nevyjadřují (Frolík, Sigl 1994, zvl. 124, 125; 1998, 23–27).

Archeologické doklady, které lze spojovat s prvotní, ještě předlokační **Opavou**, nejsou příliš výrazné. Jde o jámy rozptýlené jednak v ploše Horního náměstí, jednak v bloku parcel přiléhajících na severu k tomuto tržišti, v severozápadní části ulice Hrnčířské a patrně i jinde. V Masarykově ulici (bývalý Dobytčí trh) na jihovýchodě města se však pod nejstarší dlažbou nacházely jámy s keramikou následného horizontu s podílem tzv. kolonizační produkce. Přinejmenším zahloubené objekty pouze s tradiční keramikou na Dolním náměstí zanikly před položením nejstaršího štěrkového dláždění (obr. 15, 16). V případě jam se smíšenými keramickými kolekcemi v zá-

sypu nelze vyloučit, že porušily první posyp, spočívající přímo na sterilním podloží; půdní typ byl patrně odstraněn před zadlážděním. Součástí lokačních úprav Dolního trhu byla i dřevěná odvodňovací koryta, jejichž nejstarší fáze se klade do třicátých let 13. století. Předpokládá se, že předlokační osídlení zabíralo větší plochu než pozdější město, nebylo však souvislé. Svědčí o tom výskyt souborů datovatelných na přelom 12./13. století či nejvýše od první čtvrtiny 13. věku, které ovšem dosud nebyly celkově prostorově vyhodnoceny. Vzhledem k časné dataci lokace však mohou projevy nejstaršího archeologického horizontu zčásti spadat do období krátce po zmíněném právním aktu. Zkoumané parcely ukazují standardní situace, kdy nejstarší jámy s „pozdněhradištní" keramikou převrstvují mohutná postlokační souvrství 13. století s doklady plotů, suterény dřevohliněných domů, s vydřevenými jímkami apod. Není ovšem jasné, jak byl organizován např. alespoň sporadicky osídlený prostor Dobytčího trhu a okolí, tedy zhruba jihovýchodní část města v době, kdy již bylo vytyčeno Dolní a patrně i Horní náměstí a přilehlé bloky byly nepochybně parcelovány. Tato otázka vyvstává vzhledem k výskytu jam se "smíšenými" soubory, tedy již s přítomností „kolonizační" složky vedle tradiční, které lze datovat do druhé čtvrtiny 13. století, pod některými historickými komunikacemi. Každopádně můžeme konstatovat zřetelný rozdíl v archeologickém projevu obou časoprostorových horizontů, přičemž jasně „městské" projevy lze spojit až s mladším z nich (zvl. Kiecoň, Zezula 2004; Kolář *et al.* 2008; Kolář, Zezula v tisku; Prix, Zezula 2002; Zezula *et al.* 2007).

Přistupujeme nyní k příkladům z polských zemí. Teprve ve 12. století lze konstatovat zvýšenou dynamiku rozvoje aglomerace **Vratislavi** (obr. 8). Na ostrově Piasek v těsném východním sousedství Tumského ostrova byl založen kolem poloviny 12. století kostel a klášter augustiniánů–kanovníků v místech s nevýraznými doklady osídlení z 10.–11. století. Péčí velmože Petra Włosta střídá osídlení z 11.–poloviny 12. století benediktinské opatství v poloze Olbin na pravobřeží Odry. Při jeho jižní straně byly odkryty výrobní objekty včetně vápenek. Fundace vznikla v místech či sousedství dvorce zmíněného šlechtice, písemné prameny uvádějí i krčmu. V západní části Olbinu se měl nacházet dvůr dalšího velmože Mikory a jatka darovaná roku 1175 klášteru v Lubiaźi. Osídlení tohoto prostoru je však ve srovnání s Ostrovem Tumským mnohem slabší. Dynamičtěji se rozvíjí od posledního desetiletí 12. století levobřeží, a to především v severovýchodní části Starého Města, zejména v prostoru pozdějšího Nového trhu i dále na sever k Odře. Dále jižním směrem se objevují další, podstatně méně hustě osídlené okrsky, např. v areálu Rynku. Ačkoliv není datování na řadě lokalit dostatečně přesné, lze uvažovat o postupném rozšiřování byť nesouvislého osídlení na jih a jihozápad na počátku 13. století. Dále na jih za tokem Černé Olawy byly sporadické pozůstatky raně středověké zástavby zachyceny u kostela sv. Kryštofa (snad kdysi Marie Egypťanky). Zcela zatím chybí doklady raně středověkého osídlení z areálu podle mladších zpráv předpokládané valonské osady u kostela sv. Mořice (Buśko 2005, zvl. 185–191; Kaźmierczyk 1966; 1970 s některými příliš nízkými datacemi; Niegoda 2005b; Lasota, Piekalski 1990/1991). Je zjevné, že jde o doklady poměrně pozdní, které před první lokací trvaly často jen jednu generaci.

Prostorový vývoj předlokačního **Štětína** bude možné objasnit až po odkryvech západně a jihozápadně hradu (obr. 10). Archeologicky je potvrzena kontinuita osídlení v tzv. nadoderském pásmu jihovýchodně hradu od třicátých let 10. století až do vrcholného středověku (Cnotliwy 1996a, b; Kowalska, Losiński 2004; Wilgocki 2004). Předlokační osídlení se však jistě rozvíjí i v okolí písemnými zprávami od roku 1187 doloženého kostela sv. Jakuba i před 1237 existujícího sv. Petra, patrně vně opevněného areálu jihozápadně a severně hradu. Roku 1237 lokoval kníže Barnim I. město, když vztáhl právo užívané Němci i na slovanskou složku obyvatel. Pozoruhodně je v příslušné listině řešena otázka farního členění, prozrazující částečně i sídla dvou hlavních národností. Obě se podle lokalizace *infra munitionem*, případně *infra munitiones et vallum* nacházely v hrazeném prostoru, avšak oba kostely nikoliv. Z dalšího znění listiny z roku 1237 ovšem vyplývá, že osídleno bylo i území vně hradeb, a to po obou stranách cesty k Przęcławi. Gerard Labuda předložil obecně přijímanou hypotézu, že Němci již v předlokačním období tvořili územně vymezenou obec žijící ve zvláštní opevněné části podhradí, která se na jihozápadě přimykala k podhradnímu areálu. Aby vysvětlil polohu kostela sv. Jakuba mimo tento útvar, připustil jmenovaný autor existenci rozptýleného německého osídlení také v okolí této svatyně. Bohužel v předpokládaném areálu německé obce postrádáme moderní archeologické výzkumy. Zatímco kostel sv. Jakuba se brzy ocitl v prostoru institucionálního města vymezeného hradbami před rokem 1283, sv. Petr zůstal mimo. Domnívám se však, že z listiny z roku 1237 nelze odvodit existenci zvláštní opevněné německé osady, německy hovořící komunita žila spíše v rámci ostatního obyvatelstva (Cnotliwy, Losiński 1995, 88–90; Chlopocka 1952; Kowalska, Losiński 2004, zvl. 84; Labuda 1952, 568–573; Piskorski 1987, 21, 22, 50–52; Procházka 2009, 105, 106; Rębkowski 2007, 25–30; Wilgocki 2004, 142).

V případě **Gdańska** je zjevné, že až na nevelký okrsek, datovatelný do třicátých let 10. století pod radnicí Hlavního města, se osídlení rozvíjí především na území pozdějšího Starého Města. Ještě před vznik hradu lze klást okrsek jižně (ještě nestojícího) kostela sv. Mikuláše po ulici Širokou, který se rozvíjel patrně od sklonku 10. století (obr. 12: 10, 11), dva ostrůvky osídlení ze závěru raného středověku byly zjištěny také při severní straně ulice Długi Targ, zvláště pod radnicí a při vyústění ulice Kuszniarské (obr. 19: 10, 11). Na západě Starého Města v okolí Velkých Mlýnů (Wielke Mlyny; obr. 12: 5) se objevují stopy zástavby od 11. století. Je pravděpodobné, že další výzkumy mozaiku dokladů starších fází raně středověkého osídlení ještě doplní. Avšak sotva bude zpochybněn fakt výrazného rozmachu Gdańska od poloviny 12. století, kdy se zabydlují nové areály na sever a severozápad od Široké ulice za kanálem Raduně (ulice Podwale Staromiejskie, Podwale Grodzkie, Podbielańska, Olejarna, Rajska) (obr. 12: 1–4, zvl. 1 – City Forum, 4 – ul. Rajska a Heveliusza). Na konci 12. století byl postaven kostel sv. Mikuláše, darovaný r. 1227 knížetem Svatoplukem dominikánům (zvl. Paner 2006) (obr. 12: B). Zde,

podle některých úvah až severně zmíněného toku Raduně, bylo patrně lokováno prvotní právní město. Jeho areál však zatím nelze jednoznačně vymezit vzhledem ke změnám, které přineslo 14. století. Dále na jih, v prostoru Dlouhého Trhu až na uvedené výjimky a zejména ještě jižněji zaznamenáváme osídlení až 14. století a často ještě mladší, související s poslední, „křižáckou" lokací a rozšiřováním osídlení v průběhu novověku (např. obr. 12:10; Paner 2004b; 2006).

4. Komunikace

Konkrétních dokladů raně středověkých komunikací ze zmíněných aglomerací není zatím mnoho. Nejbohatší doklady nabízí **Staré Město pražské** (obr. 2, 3), kde je cestní infrastruktuře věnována již desetiletí velká pozornost díky vkladu strategického myšlení a pečlivé dokumentaci i interpretaci terénních akcí L. Hrdličkou již od počátku 70. let minulého století (např. Hrdlička 1982; 1993).

Důležitou situaci zachytil výzkum v areálu Klementina při Platnéřské ulici, kde nejstarší souvrství s železářskými výhněmi a sloupovými jamami v 11. století překryla valounky dlážděná komunikace, postupně zanášená do poloviny století následujícího. Ve 13. století se na lokalitu opět vrátilo běžné osídlení. Zpevněná cesta představovala patrně hlavní komunikaci z pravobřeží směrem k mostu přes Vltavu do malostranského podhradí. Vedle podobného nálezu na Mariánském náměstí si zaslouží pozornost zejména situace v Platnéřské ulici, kde nejstarší dlažba seděla na antropogenní vrstvě s doklady osídlení z doby kalichovitých okrajů a překrývala ji vrstva s okraji zduřelými z 12.–počátku 13. století. Tyto příklady náleží k výrazným projevům rané urbanizace (Havrda 2000b; Havrda, Dragoun 1998, 273; Havrda, Tryml 2009, 42, 45,46; Havrda, Zavřel 2009). Jde o trasu považovanou L. Hrdličkou za hlavní západovýchodní komunikaci pokračující při severním okraji prostředního terasového stupně VIIb dnešní ulicí Dlouhou. Zde nespodnější vrstva štěrkové dlažby překrývá pohřebiště datované denárem z konce 11. století (Hrdlička 2000, 193; Dragoun 1981, 224). Poloha nejstarší cesty v Platnéřské ulici nasedala na podloží, byla překrytá vrstvou starší románské keramiky charakterizované přítomností archaicky zduřelých okrajů. To naznačuje, že se nacházíme již mimo nejstarší osídlený areál. V obdobné pozici, tedy nad hroby nejpozději z přelomu 11. a 12. století, se nachází zpevnění cesty na Malém náměstí, ovšem severojižního směru. Hrobům předcházel sídlištní horizont s doklady železářské výroby patrně náležející horizontu kalichovitých okrajů. Petr Starec uvažuje o napojení na západovýchodní trasu přes Staroměstské náměstí do Dlouhé ulice. Větvení na jihojihozápadní a jihojihovýchodní cestu do Jilské a Michalské ulice naznačuje vytváření již složitěji strukturované místní komunikační sítě snad již v první polovině 12. století (Starec 1998, zvl. 32). V samotné Jilské ulici bylo zjištěno komunikační souvrství s opakovanými štěrkovými posypy o mocnosti až 80 cm, které však nesahá před horizont tzv. klasicky zduřelých okrajů pozdně románského období; v její severní části se předpokládá starší trasa předcházející výstavbě zděného románského domu čp. 454 (Hrdlička 1982). Pokud můžeme věřit jen stručně publikovaným datačním podkladům, lze uvažovat o postupném zpevňování a stabilizaci komunikací od 11. století, těžiště tohoto procesu leželo asi až v pokročilém 12. století v souvislosti se založením Staroměstského náměstí. Vzhledem k pohřebišti v Dlouhé ulici ovšem není jasné, jak probíhala nejstarší trasa severovýchodně Platnéřské ulice v horizontu kalichovitých okrajů 11. století. Formování severozápadní radiály doložil výzkum v Kaprově ulici (Šírová 1977), kde byla zachycena nikoliv častá situace umožňující objasnit vztah zástavby a cesty. Přímo na podloží byla zjištěna nejstarší štěrková dlažba o šířce 4,2 m, kterou po stranách vroubily kůlové jamky plotu, překryté pruhy mazanice asi z požárem zničené zástavby. V blíže neobjasněném stratigrafickém vztahu se na každé straně komunikace nacházel jeden suterén. Autorka výzkumu klade celou situaci do první poloviny 13. století, což by zasloužilo revizi. Nejnověji se uvažuje o možném přesahu jak před 12. století, tak i do pozdější doby, přičemž komunikace měla patrně dvě fáze. V předpokládaném pokračování cesty na náměstí Jana Palacha byly zachyceny jen vrcholně a pozdně středověké odpadové vrstvy (Havrda, Tryml 2009, 41).

Situace formování půdorysu vlastního Staroměstského tržiště je složitá a navzdory četným publikacím stále ne zcela jasná (obr. 13). Z analýzy dvou sond před východní frontou tržiště plyne, že Týnská ulice sloužila jako komunikační od samého počátku antropogenní sekvence. Sonda před domem U zvonu, přiléhajícím k této ulici, dokumentovala komunikační, avšak nezpevněný povrch nejstarší antropogenní uloženiny, blíže ovšem nedatovaný. Následně je zde doloženo střídání různých sídlištních vrstev spíše souvisejících s blízkou existencí obytných či jiných staveb. Teprve v horní části souvrství lze pozorovat převládnutí komunikační funkce v důsledku stabilizace uliční čáry nejstarším kvádříkovým domem asi v první polovině 13. století (Hrdlička 2000, zvl. 205–211). Ani sledování inženýrských sítí před východní frontou náměstí nepřineslo optimální obraz vzhledem k zastižení podloží jen na severním a jižním konci. Dominovalo komunikační souvrství občas prokládané kůlovými a jinými jámami. Rýha mezi Malým náměstím a Celetnou ulicí, tedy podél jižní fronty tržiště, prokázala existenci dlažby přímo nad podložím. Zhruba uprostřed v ústí Železné ulice však bylo na bázi dokumentováno mohutné organogenní souvrství naznačující zpočátku jinou funkci místa a svědčící pro pozdější rozšiřování plochy tržiště k jihu, posléze fixované kvádříkovými domy. Bohužel absolutní dataci omezuje nedostatek nálezů v komunikačních vrstvách, interpretaci komplikují i vysoké datace v nejstarších publikacích. Obecně lze patrně přijmout teorii o vyměření nejstaršího tržiště o ploše asi 9,9 ha ve starší románské fázi (Bureš, Dragoun 1991, 266–282; srov. Hrdlička 2000, 196).

Je dosti pravděpodobné, že v této etapě se začíná utvářet uliční síť i mezi hlavními komunikacemi, jak naznačuje již uvedená situace na Malém náměstí, byť na pevnější půdu se dostáváme až v mladším románském horizontu. Pro formování uliční sítě jihozápadní části Starého Města byly určující tzv. dolní a horní vyšehradská cesta – dolní vstupovala do osídleného areálu

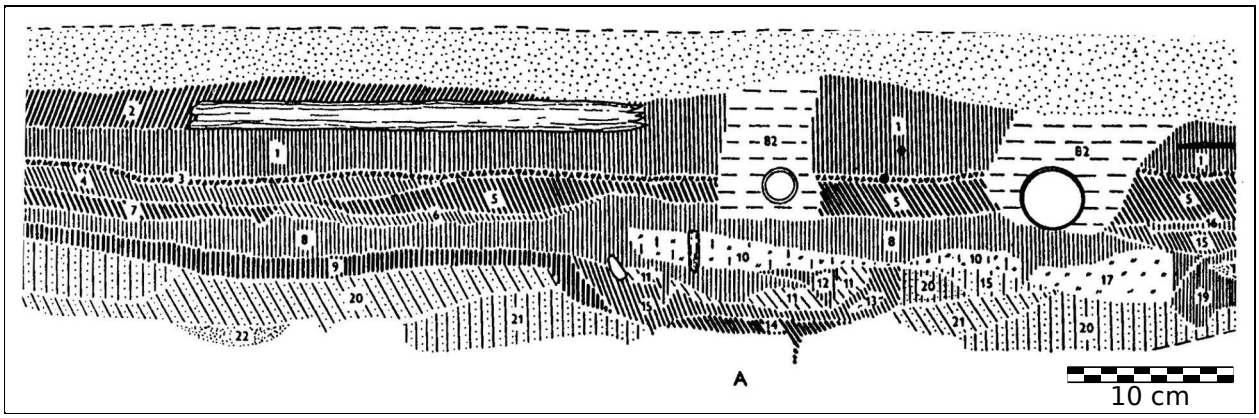

Obr. 14. Hradec Králové, Velké náměstí. 2 – Severní profil sondy na Velkém náměstí před čp. 144–148. 3 – štěrk, lokační úprava náměstí, výše vrstvy 13. století (č. 2 – vrstva se dřevy), níže vrstvy rámcově z 9. – počátku 13. století; 8 – vrstva z 11.–12. století. Podle Sigl, Vokolek 1992.

Abb. 14. *Hradec Králové (Königgrätz), Großer Platz. 2 – Der Nordschnitt der Sondage auf dem Großen Platz vor der Konskr. Nr. 144–148. 3 – Kies der ältesten Verfestigung der Oberfläche nach der Stadgründung, höher Schichten aus dem 13. Jh. (N. 2 – Schicht mit Hölzern), niedriger Schichten aus dem 9. bis Anfang des 13. Jhs. 8 – Schicht aus dem 11.–12. Jh. Nach Sigl, Vokolek 1992.*

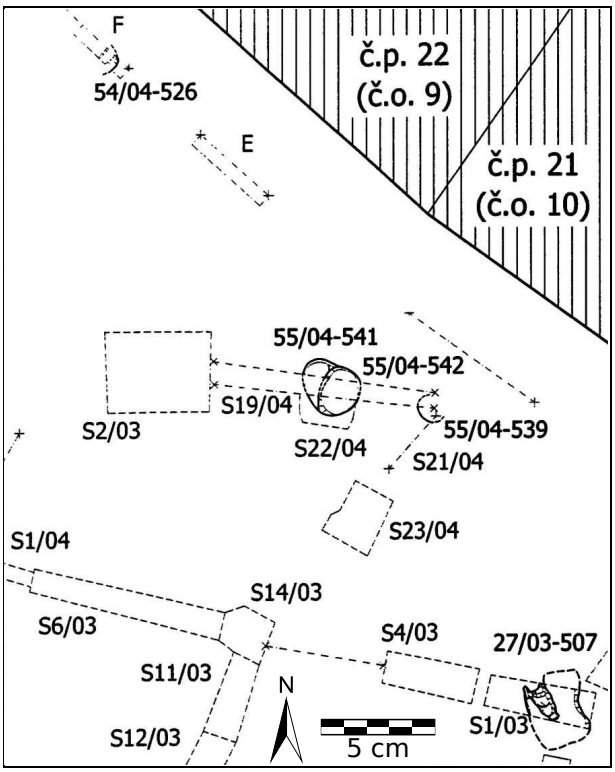

Obr. 15. Opava, severozápadní část Dolního náměstí. Zahloubené objekty pod nejstarší dlažbou č. 507 a 526 z počátku 13. stol., ostatní (539, 541, 542) přibližně z třetiny 13. stol. Podle Zezula *et al.* 2007.

Abb. 15. *Opava (Troppau), Der nordweste Teil des Dolní Platzes. Gruben unter dem ältesten Pflaster N. 507 a 526 aus dem Anfang des 13. Jhs., übrige (539, 541, 542) aus dem Drittel des 13. Jhs. Nach Zezula et al. 2007.*

snad někde v prostoru ulice Karolíny Světlé a diagonálně směřovala přibližně k pozdějšímu Juditinu mostu. Publikované trasy však povětšinou míjejí vrcholně středověkou uliční strukturu, byť lze uvažovat o pokračování celou ulicí Karolíny Světlé. Tzv. horní trasa bývá vedena po hraně terasového stupně VIIb na Malé náměstí a dále až ke klárovskému brodu. Po vzniku komunikací souvisejících se staroměstským tržištěm přetínala obě západní radiály (Hrdlička 2000, 192, obr. 1; Ječný *et al.* 1984, 240, obr. 5; Kuča 2002, 431 aj.). Často uváděný příklad představuje Husova ulice čp 352/I. Na severní část parcely omezené souvrství s železářskými objekty, datované starší románskou keramikou, navázal mladší horizont (přelom 12./13. století), který se však již vyznačoval zformovanou uliční čarou se čtyřmi "polozemnicemi" a kvádříkovým domem (Hrdlička 1980, 242; 1983, 622). Obdobnou situaci zachytil výzkum v protilehlém čp. 351/I, kde uliční čáru fixovaly tři zahloubené objekty analogického rázu a také zděný dům (Čiháková *et al.* 1991). Situace v jižní části Husovy ulice tedy naznačuje, že nejpozději v mladší románské fázi získává na významu komunikace vedená ulicemi Na Perštýně–Husova s navazujícím Betlémským náměstím. Z tohoto cestního uzlu vychází síť radiálně vedených ulic, která tvoří základ komunikační struktury této části (Líbal, Muk 1996, 26). Pro utváření vedlejších komunikací, tedy složitého staroměstského půdorysu, mezi hlavními radiálami mají při současném stavu poznání značný význam výsledky výzkumů v Masné ulici, čp. 620/I severovýchodně Staroměstského náměstí, kde valounky první dlažby ležely na nejstarším sídlištním horizontu, bohužel v předběžném sdělení blíže nedatovaném. Přítomnost dlažby v areálu historického domu naznačuje snad původně přímý směr ulice ústící do Staroměstského náměstí a porušující zahloubený objekt s nálezy pokročilého 13. století, tudíž změnu trasy vzhledem k později známému průběhu. Doklady valounkového zpevnění byly získány již dříve přímo z komunikace Masné ulice, a to z její východní části. Zde se neprojevily na bázi podloží běžné sídlištní uloženiny na rozdíl od části západní, kde překrývaly vrstvu nejpozději z první poloviny 13. století. Toto zjištění je v souladu s úvahami o změně směru Masné ulice (Dragoun 1981, 224, 225; 1984b). Lze připomenout též situaci u východní fronty Mariánského náměstí západně

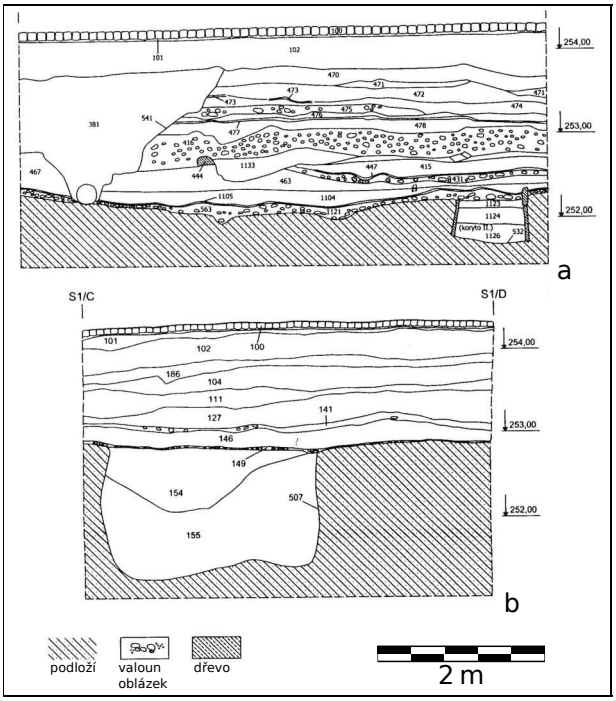

Obr. 16. Opava, Dolní náměstí. 1 – Západní profil sondy S13/03; nejstarší štěrková dlažba 1121 překrývá koryto příležitostné vodoteče (563) a vydřevené odvodňovací koryto (532), výše komunikační souvrství s dalšími štěrkovými úpravami (431, 416, 475); 2 – jižní profil sondy S1/03 – komunikační souvrství se zahloubeným objektem z 1. poloviny 13. století na bázi (507), který překrývá nejstarší dláždění (149). Podle Zezula *et al.* 2007.
Abb. 16. *Opava (Troppau), Dolní Platz. 1 – Das westliche Profil der Sondage S13/03; das älteste Kiespflaster 1121 bedeckt das Flußbett des gelegentlichen Wasserlaufs (563) und holzverkleidete Abwässerungsrinne (532), höher Straßenschichtenabfolge mit Kiesverfestigungen (431, 416, 475); 2 – das Südprofil der Sondage S1/03 – Straßenschichtabfolge mit einer Siedlungsgrube aus der 1. Hälfte des 13. Jhs. in der niedrigsten Ebene (507), die vom ältesten Pflaster bedeckt ist (149). Nach Zezula et al. 2007.*

Staroměstského tržiště, kde vně kvádříkového domu v jádru asanovaného domu čp. 102 nasedalo na vrstvy s nálezy „starší románské keramiky“ valounkové zpevnění. Překrývala ho malta související se stavbou nejstarší zděné stavby (Dragoun, Havrda 1997, 136). Je nesporné, že půdorys Starého Města těsně před lokací fixovaly kvádříkové domy, takže při lokaci již nedošlo k novému rozměření až na jednu výjimku, jíž je areál tzv. Havelského města na jihovýchodním okraji. Místní předlokační komunikační struktura není vzhledem k absenci prokazatelných cest z té doby jasná. Na rozdíl od dalších částí Starého Města – včetně např. blízkého Malého náměstí – lze v prostoru pozdějšího Havelského města konstatovat první valounkové dlažby ve zkoumaných komunikacích Rytířské a Perlové ulice, Uhelného a Ovocného trhu až v souvislosti s lokací a úplnou přestavbou půdorysu i zástavby (např. Dragoun 1982; 1989; Havrda 2000a; Klementová, Starec 2006; Starec 1997).

Přes mezerovitost našich znalostí je možné konstatovat, že v Praze již poměrně hluboko v předlokačním období začal proces stabilizace komunikační sítě, který byl s výjimkou území Havelského města s dílčími změnami převzat institucionálním městem.

Z dalších českých lokalit jsme o nálezech předlokačních komunikací informováni podstatně méně. V **Brně** je možné hypoteticky předpokládat průchod některých obchodních komunikací přímo tou částí aglomerace, která se utvářela ve 12. století v jižní části pozdějšího města (obr. 20). Jde především o kříž severojižní a západovýchodní cesty, probíhající snad zhruba v trasách lokačních ulic (Starobrněnská–Zelný trh–Orlí; Masarykova–náměstí Svobody–Běhounská?). Nebudu se zde pouštět do kritiky početné literatury věnující se problematice cest v brněnském prostoru; jejich slabinou je absence analýzy archeologicky zjištěných cestních povrchů (např. Merta, Peška 2007, zvl. 147, 148 s důrazem na kontinuitu tras z předlokačního období). Kritika nesčetných sond v historických komunikacích ukázala, že na pevnou půdu se v otázce jejich datování dostáváme až na počátku 13. století a jejich stabilizace souvisí nepochybně až s vyměřením půdorysu města (zvl. příklad Masarykovy ulice, Procházka 2000, 98). Zdá se, že ač některé směry mohly zhruba využít předlokačních cest, jejich konkrétní průběhy byly patrně v čase velmi nestabilní a prozatím nejsou archeologickými metodami identifikovatelné. Při velmi sofistikovaném vytyčování městského půdorysu byly veškeré důležité s cesty vtaženy do intravilánu (případně zde uchovány), i když nadále pro některé směry existovaly alternativní trasy. Od počátku 13. století již zachycujeme typické cestní povrchy zpevněné štěrkem, ojediněle před koncem 13. století i hrubšími kameny (obr. 14) (Procházka 2009, 107, 108; v tisku se starší literaturou).

Rovněž komunikační struktura **Hradce Králové** je archeologicky rozpoznatelná až po založení města, kdy je vyměřen lokační půdorys. Kypící život v místech Velkého náměstí byl ve druhé čtvrtině 13. století náhle ukončen a na zplanýrovaných troskách bylo vyměřeno tržiště s povrchem klasicky zpevněným štěrkem (obr. 15). Následné souvrství ze 13. století mělo výrazně komunikační ráz s pozůstatky dřevěných tržních zařízení (Sigl, Vokolek 1992; Kalferst 1996). Je zjevné, že proti lokačnímu období zůstávají naše znalosti o organizaci prostoru v raně středověkém období velmi kusé.

Poněkud jiná situace byla zjištěna v **Chrudimi**, založené patrně o půl století později. Pozoruhodné výsledky přinesl zejména výzkum ve Štěpánkově ulici, kde v těsné blízkosti vnitřní paty dřevohliněné hradby s čelní zdí byla zjištěna srubová zástavba s uličkou zpevněnou kameny, souběžnou s průběhem hradby (obr. 28). I mladší osídlení předlokačního období vykazuje určité náznaky uspořádání, o čemž svědčí zejména vydřevená cesta ze 13. století, útržky plotů několika fází a orientace zahloubených objektů respektujících hradbu. Cesta z 12.–13. století zpevněná štěrkem byla zjištěna také v Břetislavově ulici, patrně z pozdní fáze předlokačního osídlení vzhledem k poloze na vrstvě z 12.–počátku 13. století. Teprve zevrubné zpracování ukáže, zda v tomto případě nejde až o lokační etapu. Husté mladohradištní osídlení bylo zjištěno v celé ploše ústředního Resslova náměstí. V souvislosti se zakládacím aktem proběhly terénní úpravy vyrovnávající plochu tržiště. Následovalo zpevnění jeho povrchu štěrkem a zástavba objekty se suterénním podlažím.

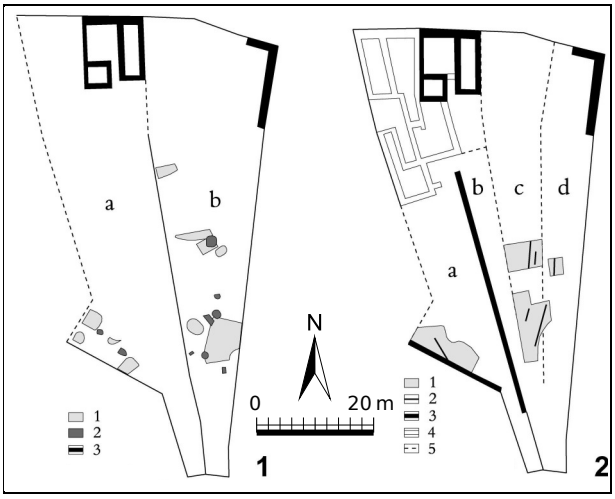

Obr. 17. Praha, Staré Město. Dům „U Sixtů“ čp. 553/1. 1. Předpokládaná parcelace ve 2. fázi osídlení (konec 12. stol.); 1 – zahloubené objekty 1. fáze; 2 – zahloubené i povrchové objekty 2. fáze; 3 – románské zděné domy; 2. Parcelace ve 3. a 4. fázi (13. stol.), 1 – štěrkem zpevněné plochy; 2 – košatinové ploty třetí fáze osídlení; 3 – románské zděné domy; 4 – mladší zástavba; 5 – předpokládané parcelní hranice. Podle Bureš *et al.* 1998, upraveno kombinací několika obrázků v této práci.

Abb. 17. *Praha, Staré Město (Prag, Altstadt). Haus „U Sixtů“, Konskr. N. 553/1 1. Vorausgesetzte Parzellierung in der 2. Phase der Besiedlung (Ende des 12. Jhs.); 1 – Gruben der 1. Phase, 2 – Gruben und Reste der ebenerdigen Bauten der 2. Phase; 3 – romanische Steinhäuser; 2 – Parzellierung in der 3. und 4. Phase (13. Jh.); 1 – mit Kies gepflasterte Flächen; 2 – Flechtzäune der 3. Phase der Besiedlung; 3 – romanische Steinhauser; 4 – jüngere Bebauung; 5 – vermutete Parzellengrenzen. Nach Bureš et al. 1998, kombiniert aus einigen Abbildungen im zitiertem Artikel.*

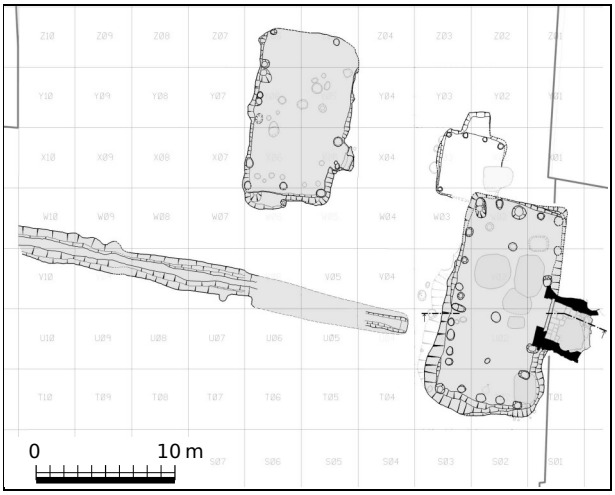

Obr. 18. Praha, nám. Republiky, dva suterény dřevěných domů ze 12. století. Podle Juřina *et al.* 2005.

Abb. 18. *Praha (Prag), Republiky Platz, Erdkeller der zwei Holzhäuser aus dem 12. Jh. Nach Juřina et al. 2005.*

Nicméně i poté pokračovalo ukládání odpadových vrstev (Frolík, Sigl 1993;1994; 1995a; 1998, 25, 26, 30–32).

Lokační půdorysy Hradce Králové i Chrudimi jsou odvozeny od šachovnicového schématu a přinášejí radikální změnu proti staršímu stavu, byť podléhají až

Obr. 19. Brno, historické jádro ve stavu k polovině 19. stol. 1 – Starobrněnská ul. 8; 2 – Radnická ul. 8; 3 – minoritský klášter; 4 – Josefská ul. 8; 5 – Josefská ul. 7; A – sv. Petr; B – sv. Jakub.

Abb. 19. *Brno (Brünn), Stadtkern zur Hälfte des 19. Jhs. 1 – Starobrněnská Str. 8; 2 – Radnická Str. 8; 3 – Minoritenkloster; 4 – Josefská Str. 8; 5 – Josefská Str. 7; A – St. Peter; B – St. Jakob.*

do 13./14. století lokálním změnám, jakou bylo v prvním z obou měst vytyčení Malého náměstí na místě zástavby a v Chrudimi patrně rozšíření plochy hlavního tržiště (Sigl 1999; Frolík, Sigl 1994; 1998).

Pozoruhodné doklady poskytly lokality s dobře dochovanými relikty dřevěných konstrukcí. Předlokační uspořádání vzhledem ke komunikacím lze nejlépe sledovat na předhradí hradu na Tumském Ostrově ve **Vratislavi** (obr. 30). V areálu předhradí východně kostela sv. Kříže bylo realizováno několik plošných výkopů, z nichž nejpodrobněji byly publikovány výkopy III, IIIa a v menší míře VI, ovšem bez detailní srovnávací analýzy jednotlivých horizontů (Kaźmierczyk 1991; 1993; Moździoch 2004 se starší lit.). Fragmentárnost odkrytých ploch nedovoluje podle Ć. Buśka odhalit nějaké pravidelné rysy uliční sítě, lze rozpoznat pouze orientaci komunikací ve směru severozápad–jihovýchod (Buśko 2005, 181, 182).

Podívejme se nyní podrobněji na proměny prostorového rozvržení zástavby na – po této stránce – nejreprezentativnější ze zkoumaných ploch, byť i zde by byl větší rozsah odkryvu pro získání hlubší představy žádoucí (obr. 31). V sondě III bylo rozlišeno 22 úrovní zástavby v rozpětí od třetí čtvrtiny 10. do první čtvrtiny 13. století. Zástavba se tedy měnila průměrně každých 10–15 let, přičemž přežívání objektů v hlavních rysech v nezměněné podobě ze staršího do mladšího období bylo zjištěno jen ve výrazné menšině případů. V 10. a v první čtvrtině 11. století lze pozorovat volně rozhozené jednodílné objekty s velkými odstupy i rozdílnou orientací, protože prostoru bylo zatím dost; chybějí i stabilní komunikační tahy.

V horizontu F/1 (přelom 10./11. století) se sice na severním okraji plochy projevila konstrukce cesty, následně

však do jejího směru zasahovaly košatinové objekty. Ve fázi E3 ze druhé čtvrtiny 11. století se zástavba rozšiřuje a lze rozpoznat tři řady uspořádané zhruba ve směru západ–východ. Zdá se, že se ve fázi B6 z přelomu 11. a 12. století utváří nezpevněná komunikace blíže východního okraje plochy, respektovaná zejména na východní straně objekty všech západo-východně orientovaných řad, ani ta však není udržována bezproblémově průchodná ve všech fázích.

V průběhu dalších desetiletí dochází k dalšímu růstu až na pět řad, ovšem ne vždy jsou uličky mezi nimi udržovány průchodné. Je nepochybné, že v řadě případů existovala kontinuita místa, byť konstrukce objektů se měnila. Průběžně se utvářela volná místa či se zástavba zase rozšiřovala do předtím nezabraných ploch. Průchodnosti v uličkách nebylo vždy dbáno – někdy se objekty tak sblížily, že znemožnily příslušným úsekem přímý průchod. V případě prostorové návaznosti někde lze hovořit o oscilaci na zhruba témže místě, jindy jsou posuny poněkud výraznější.

Slawomirem Moździochem (2004) nověji částečně vyhodnocená sonda VI u hradby dělící první a třetí předhradí naznačuje uspořádání asi se zahušťující zástavby zhruba od první třetiny 11. století do dvou řad kolem široké, zpočátku nezpevněné ulice. V následujících fázích lze hovořit o kontinuitě schématu včetně orientace, avšak ve vrstvě IV je možno pozorovat posun cesty a ji respektující zástavby poměrně výrazně k jihozápadu.

Zdá se, že centrální moc organizačně ovlivňovala především vytyčení základních orientačních směrů, ačkoliv i ty mohly podlehnout po čase změnám. Struktura zástavby vymezení obytných objektů či raných usedlostí spíše závisela na domluvě sousedů. Užívání mohlo fungovat i dědičně, nebylo však pevně prostorově fixováno; pokud byla možnost zabrat dosud volný plácek, stalo se tak. Jen někdy se podařilo udržet přímé směry uliček mezi domky a usedlostmi, kde časté svévolné posuny a zábory neustále komplikovaly průchod. Analogické uspořádání můžeme sledovat na hradě Opole, kde máme k dispozici podstatně větší odkrytou plochu, takže lze dobře sledovat proměny komunikační sítě. Již ve vrstvě EIII a zejména EII, spíše až z druhé poloviny 11. století lze připustit částečně pravidelnou zástavbu s vydřevenou komunikací, ke které část jednoprostorových srubových domů přiléhala. Tato cesta byla respektována do konce existence hradu v první polovině 13. století, přičemž zejména ve 12. století si zahuštěná zástavba vynutila určitou míru pravidelnosti (Bukowska-Gedigowa, Gediga 1986). Romana Barnycz-Gupieniec se na základě vyhodnocení vybraných lokalit Pomořan a Slezska, Běloruska, Rusi a Skandinávie domnívá, že zástavba s určitými pravidelnými rysy se v polských zemích prosazuje ve 12. století, i když připouští počátky ve věku předchozím (Opole, Vratislav). Až do 12.–13. století autorka klade výskyt tzv. zagród, tj. usedlostí zahrnujících více objektů vymezených ploty (Barnycz, Gupieniec 2000, zvl. 29–37). V posledních letech publikované příklady v zásadě potvrzují tyto závěry s tím, že respektování obvykle vydřevených komunikací na některých hradech piastovského státu lze klást již do 11. století, aniž by ovšem v té době šlo hovořit o vymezených usedlostech (Glogów; Hendel 2002, zvl. 169, 170).

Vlastní transformace Vratislavi je však nejlépe pozorovatelná tam, kde bylo založeno právní město, na levobřeží Odry ve východní části tzv. Starého Města (Niegoda 2005a, b; Buśko 2005) (obr. 32). Nejlepší vhled do problematiky poskytl výzkum na ploše 250 m^2 ve východní části náměstí Nowy Targ a zčásti v ulicích Piaskowa a Katarzyny (sonda 1). Již v rané fázi předlokačního osídlení ze sklonku 12. století se podařilo prokázat členění plochy ploty na patrně majetkové jednotky (viz níže), avšak v oblasti komunikačního systému stojí bádání na velmi nejisté půdě vzhledem k absenci dokladů. Fáze V/VI přinesla zásadní změnu širokého dosahu, kdy v důsledku první lokace na přelomu dvacátých a třicátých let 13. století byla dosavadní zástavba odstraněna a byl vytyčen pravidelný šachovnicový plán včetně průběhu pozdější ulice Piaskowé, avšak ještě nikoliv Nowy Targ (obr. 32:2). Krátce po lokaci byla ulice Piaskowa vydřevena (dendrodata 1208–1228). Takto nově povstalé město zničil požár 1241, dřevěná zástavba však byla postupně obnovována ve stejném duchu. Až VIII. fáze přinesla další podstatnou změnu ,a to likvidaci bloků západně ulice Piaskové na jejichž místě byl vyměřen Nowy Targ. Jde tedy opět o příklad výrazné, nikoliv příliš časté postlokační změny, v menším měřítku pozorované např. v českém Hradci Králové.

V nadoderském okrsku **Štětína** byla existence ulice konstatována již pro první polovinu 10. století, tedy nejstarší fázi, ve druhé polovině byla však zjištěna změna její orientace (obr. 10, 34). Zásadní proměny zástavby včetně komunikací byly prokázány i později, zejména na sklonku druhé poloviny 12. století, další před rokem 1170. Hlavní komunikace však potom přetrvala i po další změně, kterou přinesla likvidace hradeb směrem k Odře v první polovině 13. století. Lokace přinesla zásadní změnu vyměřením relativně malých parcelních bloků. Jejich rozdílná velikost proti situaci v severozápadní, zatím neprozkoumané části města se vysvětluje značnou hustotou předlokačního osídlení. Současně začala probíhat změna charakteru domovní zástavby (Dworazcyk *et al.* 2003; Kowalska, Losiński 2004).

Vývoj organizace prostoru předlokačního **Gdaňska** lze sledovat zatím jen na některých podrobněji publikovaných plochách. Pozoruhodná situace se rýsuje v sondě I–V na někdejším hradě v Gdańsku založeném po roce 1060 (ulice Dulinki), kde až do horizontu 10 (kolem 1115) nelze sledovat stabilní průchozí ulice, jen výjimečně krátké slepé uličky mezi proměnlivou zástavbou (obr. 36). Již v 9. horizontu (zhruba 1210–1230) bylo možné vystopovat vydřevenou komunikaci orientovanou severovýchod–jihozápad (zhruba kolmo na hradbu), do které ústí další s orientací severovýchodovýchod–jihozápadozápad. S nevelkými změnami tyto stále obnovované cesty přetrvaly až do prvního horizontu z přelomu 12./13 století (Barnycz-Gupieniec 1974, zvl. 10, ryc. 2, 83–86, 127–149; úpravy datování podle dendrochronologie Kościński, Paner 2005, zvl. 37). O vývoji ulic ve vztahu k lokaci bylo zatím publikováno jen málo. Hovoří se o stabilní uliční síti 13. století, která byla někde využita i městem druhé lokace po roce 1308. Uvádí se

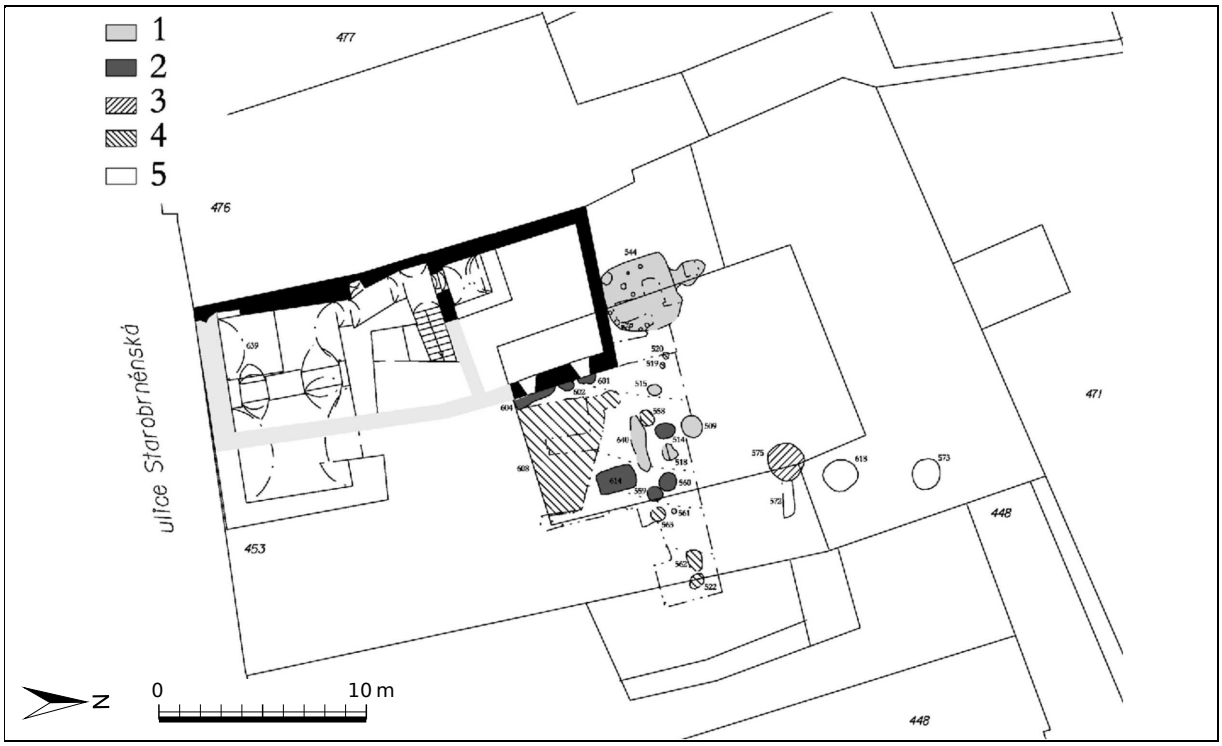

Obr. 20. Brno, Starobrněnská ulice 8. 1 – objekty 12. stol., 2 – objekty z počátku 13. stol.; 3 – objekty z 12. nebo počátku 13. stol.; 4 – jímky a suterén (608) z 2. čtvrtiny 13. stol.; 5 – jímky z 2. pol. 13.–1. pol. 14. stol. 639 – snad podlaha suterénu dřevěného domu z 13. stol. Upraveno podle Merta 1998, 1999.

Abb. 20. *Brno (Brünn), Starobrněnská Str. 8. 1 – Gruben des 12. Jhs.; 2 – Gruben aus dem Anfang des 13. Jhs; 3 – Gruben aus dem 12., oder Anfang des 13. Jhs; 4 – Latrinen und Erdkeller (608) aus dem 2. Viertel des 13. Jhs.; 5 – Latrinen aus der 2. Hälfte des 13.–1. Hälfte des. 14. Jhs. 639 – vielleicht Boden des Erdkellers aus dem 13. Jh. Ergänzt nach Merta 1998, 1999.*

Obr. 21. Brno, Radnická ul. 1 – objekty 12. stol.; 2 – objekty z počátku 13. stol.; 3 – topeniště; 4 – zděný dům (A) a dřevěný podsklepený objekt (č. 1), před pol. 13. stol.; 5 – jímky ze sklonku 13. a 14. stol.

Abb. 21. *Brno (Brünn), Radnická Str. 1 – Gruben des 12. Jhs.; 2 – Gruben aus dem Anfang des 13. Jhs.; 3 – Feuerstellen; 4 – Steinhaus (A) und unterkellertes Holzhaus (N.1), vor der Hälfte des 13. Jhs; 5 – Latrinen aus dem Ende des 13. Jhs. und aus dem 14. Jh.*

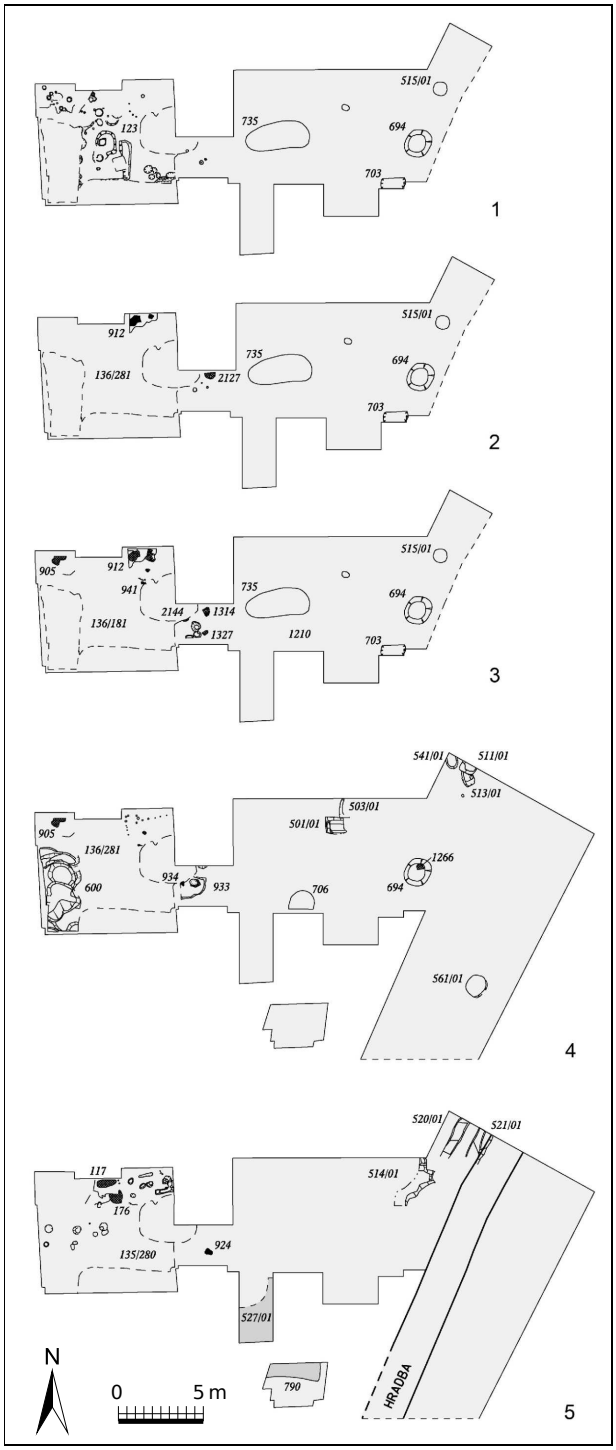

Obr. 22. Brno, Josefská ulice 7. Dílčí fáze osídlení z 12.–pol. 13. stol. 1 – 12. stol., 2–4 1. čtvrtina 13. stol, 5 – 2. čtvrtina 13. stol. Tmavě šedě zbytky topenišť, středně šedě suterén domu z 2. čtvrtiny 13. stol. (5); plnou čarou zahloubené objekty, čárkovaně velké relativně mladší zásahy.

Abb. 22. *Brno (Brünn), Josefská Str. 7. Einzelne Phasen der Besiedlung aus dem 12.–1. Hälfte des 13. Jhs; 1 – 12. Jh.; 2–4 – 1. Viertel des 13. Jhs.; 5 – 2. Viertel des 13. Jhs.; Dunkelgrau – Reste der Feuereinrichtungen, mittelgrau – Erdkeller aus dem 2. Viertel des 13. Jhs.; volle Linie–Gruben, gestrichelt – große relativ jüngere Eingriffe.*

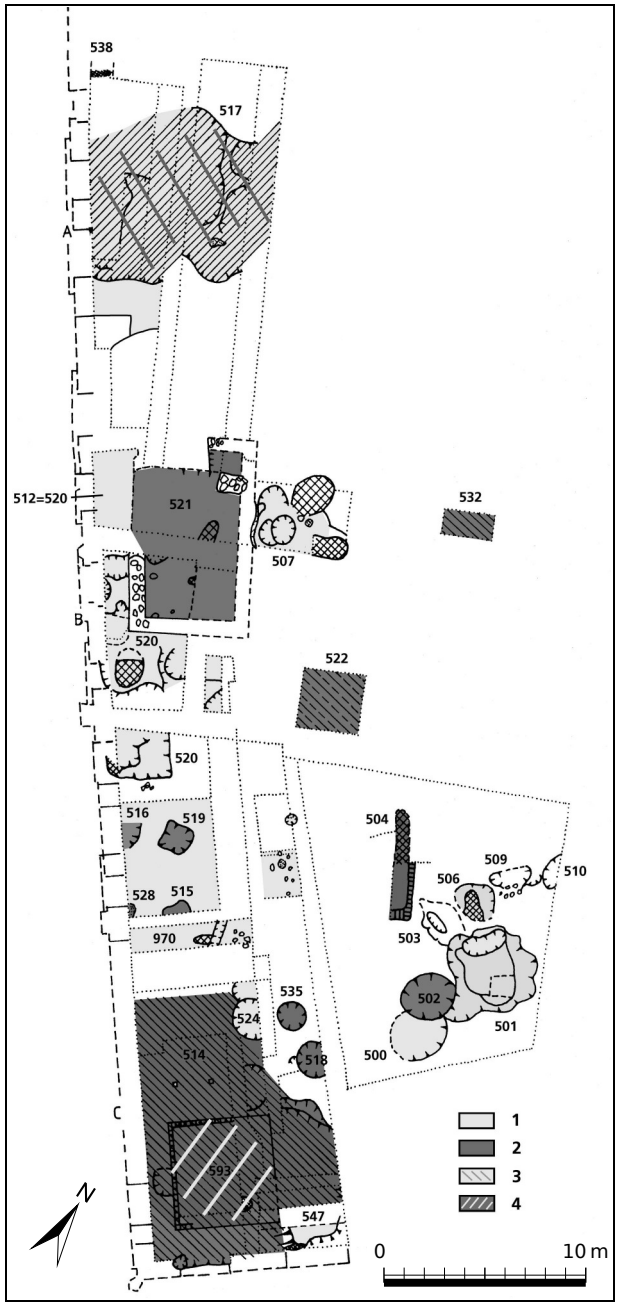

Obr. 23. Brno, Minoritská 1, zkoumané části minoritského kláštera. 1 – objekty a dochované vrstvy předlokačního horizontu z 12./13. stol. (zvl. 500, 506, 507, 520; 547; mřížovaně vyznačena topeniště); 2 – zástavba z 2. čtvrtiny 13. stol.; 3 – soujámí 517 přetrvávající do 2. čtvrtiny 13. stol.; 4 – vápenka 597 související s výstavbou kláštera, 13./14 stol.

Abb. 23. *Brno (Brünn), Minoritská Str. 1 – erforschte Teile des Minoritenklosters. 1 – Gruben und erhaltene Schichten der präurbanen Phase aus dem 12./13. Jh. (bes. 500, 506, 507, 520; 547; vergittert – Öfen; 2 – Bebauung aus dem 2. Viertel des 13. Jhs.; 3 – Grubenkomplex N. 517 verfüllt im 2. Viertel des 13. Jhs.; 4 – Kalkbrennofen, der mit dem Klosterbau zusammenhängt, 13./14. Jh.*

zejména příklad historické ulice Podbielańské, která běžela zhruba nad starší ulicí ze 13. století a porušovala dva domy náležející zástavbě 12. století (plocha City Forum, obr. 12: 1). Předpokládá se, že ulice byla tehdy situována jinde, nepochybně ale podél linie odkryté zástavby (Paner 2006, 67, 68).

5. Obytná zástavba

Třetí téma, které v tomto příspěvku sleduji, tedy staré a nové v oblasti zejména obytné zástavby, je dobře doložitelné na všech vybraných lokalitách. Ač ne vždy máme k dispozici dostatek údajů pro rekonstrukci, v oblasti dřevěné, resp. dřevohliněné zástavby, která ještě ve 13. století i v lokačních útvarech převažuje, jde v zásadě o nahrazení převážně jednodílných objektů srubové nebo košatinové konstrukce stěn objekty vícedílnými, velmi často zcela nebo částečně podsklepenými. Lze hovořit o převažujícím vertikálním či horizontálním členění, případně o kombinaci obou. Ruku v ruce s novým prostorovým řešením domu se objevují i nové konstrukce – sloupová se základovým prahem a posléze sloupková (rámová) jako základní stupeň vývoje hrázděných staveb. Konečně zásadní rozchod s raným středověkem v oblasti obytných staveb představuje nástup kamenné architektury, byť velmi nerovnoměrný.

Pomineme-li četná pyrotechnologická výrobní zařízení a různé sídlištní jámy, máme zatím ze **Starého Města pražského** z období dominance kalichovitých okrajů (zhruba do konce 11. století) jen málo informací o konstrukci a uspořádání obytných objektů. Lze uvažovat především o povrchových či mírně zahloubených sloupových a asi i srubových stavbách; např. z Řetězové ulice se uvádějí podlahové úrovně, částečně zapuštěné objekty z Týnské uličky apod. (Podliska 2000; 2009, 5, 6). Dvanácté století přináší změnu nejdříve v oblasti dřevěné zástavby. Objevují se totiž objekty s variabilně zapuštěným podlažím, které obvykle obkládala výdřeva na sloupové osnově. V literatuře se donedávna hovořilo zpravidla o zemnicích (hloubka 1–2 m).) a polozemnicích (cca do 1 m) (např. Dragoun 1984a), nyní se u hlubších objektů bez otopného zařízení hovoří spíše o suterénech nadzemních domů (např. Bureš *et al.* 1997, 12; Juřina 2005, 150). Z předběžných publikací zatím nelze provést rozměrovou analýzu staroměstských sklepů. Zveřejněné údaje z náměstí Republiky a Klimentské ulice dovolují soudit, že většinou nepřesahují hloubku 1,5 m; známe však i stavby hluboké 2,4 m (obr. 18). Tyto objekty podle několika dobře dokumentovaných příkladů fixují nejstarší uliční čáry, jak naznačují již zmíněné odkryvy v Husově či Kaprově ulici. Zatím nemáme dispozici komplexně prozkoumanou parcelu, takže nelze dostatečně objasnit zejména vztah zástavby v přední části a vůči objektům v hloubi městišť. Výskyt objektů se zahloubeným podlažím v hloubi či týlu parcel je však v románském období běžným jevem. Patrně musíme připustit obytnou funkci i zadních staveb stejného charakteru, jistě se suterénním skladovacím prostorem (např. Bureš *et al.* 1998; Dragoun 1988, 46–48). Že se paralelně stavěly i povrchové stavby, bylo zřejmé již na základě odkryvů v Týně (např. Hrdlička 2005, 163). Jejich přítomnost naznačují sloupové jámy a žlaby po základových trámech v rámci románského horizontu zástavby na náměstí Republiky. Jejich uspořádání a vztah k podsklepeným objektům zůstává dluhem dosavadního zpracování tohoto výzkumu (zvl. Juřina *et al.* 2005, 214, 218, 221, 223–226; 2009; Kašák *et al.* 2009). Žlaby se sloupy dovolují usuzovat na pronikání konstrukce s nosnými sloupy svázanými se základovými trámy, přežívají však i sruby – např. Husova ulice (Omelka 2000). Obytné stavby s podzemním podlažím vstupují jako nový prvek do starší zástavby, v archeologizované podobě reprezentované různými jámami, pyrotechnologickými zařízeními a obtížně rekonstruovatelnými pozůstatky obytných staveb. Ukázal to např. výzkum Sixtova domu v Celetné ulici; na náměstí Republiky jde patrně o součást již nejstarší fáze osídlení. Výzkum Sixtova domu zatím nejlépe ukázal počátky parcelace ve 12. století, respektované i zástavbou právního města (obr. 17).

Nejvýraznějším fenoménem urbanizace Prahy z pohledu obytné zástavby představují nepochybně románské či tzv. kvádříkové domy, kterými Praha ve své době vyniká nad ostatní raná města střední „negermánské“ Evropy a důstojně se staví po bok městům křesťanského západu (Dragoun *et al.* 2002). Vztah podsklepené dřevohliněné zástavby a kamenných domů není zatím dostatečně objasněn. Zdění patrně nastupuje s mírným zpožděním, obě formy však nějakou dobu existovaly společně. O určitých stavebních souvislostech, např. co se týká vyzdívek suterénních částí či úrovně zahloubení, uvažoval již dříve Z. Dragoun (1984a, 77, 78). Jednoznačná superpozice nad sklepem dřevěného domu byla prokázána na náměstí Republiky, kde je doložena i kvádříky vyzděná vstupní šíje do dřevěného objektu (Juřina *et al.* 2005, 223–225; 2009, 48). Zčásti patrně současně, zčásti následně po dřevěných domech nastupují ještě v předlokační fázi fenomenální kvádříkové domy, které se neomezují jen na území ve třicátých letech 13. století vymezované hradbami, nýbrž vyskytují se ještě poněkud východněji, zatím v prostoru někdejších kasáren Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky (Juřina *et al.* 2005, 214, 215, 218, 219; 2009). Z hlediska urbanizace Starého Města má podstatný význam pozice těchto domů vůči uliční čáře. Zdeněk Dragoun se svými kolegy rozlišil z tohoto pohledu tři skupiny: paláce v rámci velkých parcel s volnějším vztahem k ulicím, objekty při uliční čáře a malé objekty v hloubi parcel, kde předpokládá ke komunikaci vysunutou dřevěnou část podle modelu Steinwerk (Kemenate) – Ständerbau (Fachwerk) v severozápadním Německu (Dragoun *et al.* 2002, zvl. 356, 357). Bohužel zatím chybí náležitá prostorová analýza konkrétních příkladů, které by mohly problematiku osvětlit; ty nemnohé lépe prozkoumané plochy byly zatím publikovány jen předběžně (Sixtův dům, Husova čp. 352/I, náměstí Republiky – kasárna Jiřího Poděbrad – obchodní centrum Palladium). Důležitý poznatek, že druhá skupina je nejpočetnější, vyjadřuje nepochybně progresivní trend v případě Husovy ulice podpořený i pozicí většiny suterénů dřevěných domů. Musíme však mít na paměti, že i v hloubi parcel se nacházela proměnlivá zástavba ze spalitelných materiálů. U zbývajících skupin se zatím pohybujeme víceméně v rovině hypotéz; např. třetí skupina by potřebovala srovnání spíše s jihoněmeckou ar-

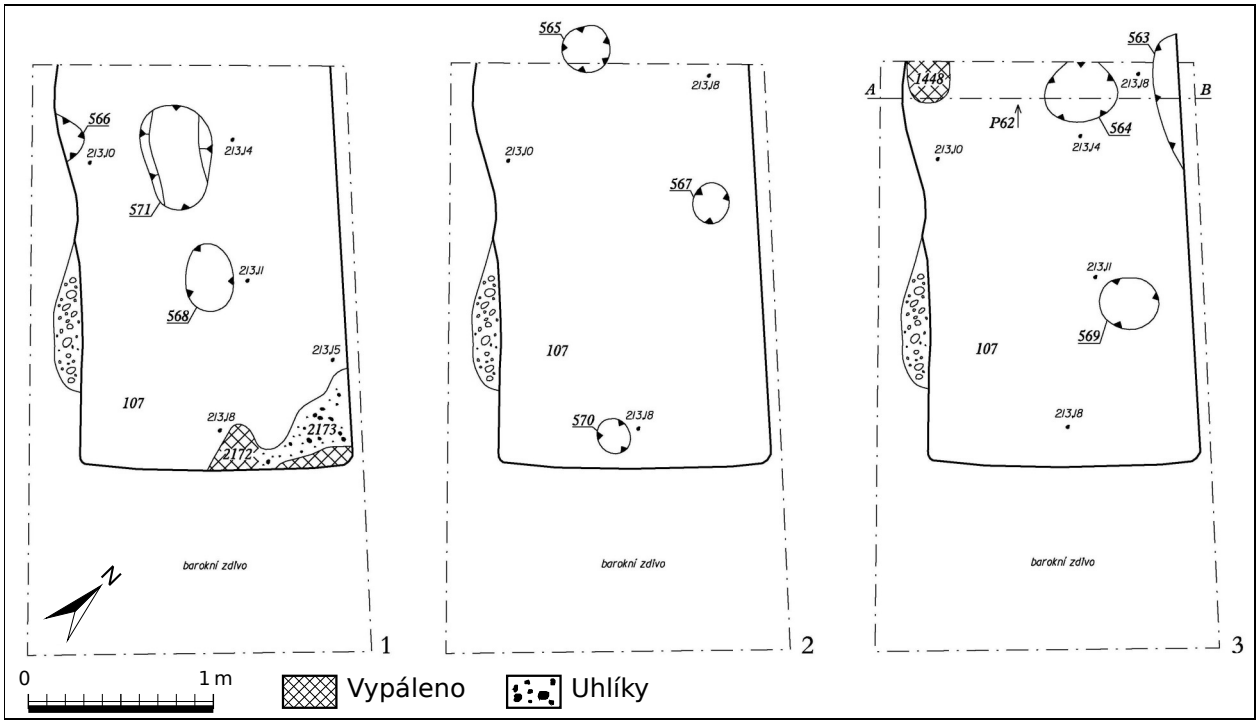

Obr. 24. Brno, Minoritská 1. Fáze osídlení z doby před založením minoritského kláštera v místnosti 24c (1. třetina 13. stol.); 563–570 – sloupové jámy; mřížovaně topeniště.
Abb. 24. *Brno (Brünn), Minoritská Str. 1. Einzelne Siedlungsphasen aus der Zeit vor der Klostergründung im Raum 24 c (1. Drittel des 13. Jhs.); 563–570 – Pfostengruben; vergittert Feuerstellen.*

chitekturou a alespoň jeden důkaz získaný terénním výzkumem. Je zjevné, že Praha představuje jediné opravdu „rostlé“ město vně německých zemí, s dlouhým prostorovým i právním vývojem, kde lokace sice znamenala důležitý předěl vytvořením městské obce vztažením jednoho práva na obyvatele v obvodu hradeb, avšak jen završila proces trvající přinejmenším od 11./12. století.

Stejně jako v případě vývoje komunikací a půdorysu i v oblasti obytné architektury zapadá **Brno** více do běžného středoevropského schématu. I zde však můžeme vypátrat v oblasti vývoje zástavby určité kontinuitní rysy, pozorovatelné zejména v jihovýchodní části města, zatímco na severu se zástavba proměňuje patrně trochu jinak. Lze to ukázat zejména na příkladu ploch v Josefské ulici 7 a 8, jakož i v areálu minoritského kláštera. Nejradikálnější proměna staršího osídlení je pozorovatelná na severním okraji plochy osídlené již ve 12. století v hloubi městiště Starobrněnská ulice 8 (obr. 20). Horizont zahloubených objektů ze 12. století zapuštěných do půdního typu zjevně dožívá ještě na počátku 13. století, případně byly některé jámy tehdy zaplněny (j. 518, 522, 559, 560, 604). Pozornost si zde zaslouží původně snad až 1,2 m hluboký zhruba čtyřúhlý objekt s chlebovou (?) pecí vybíhající ze severozápadní stěny, který ovšem postrádá obdobně pravidelné rozmístění sloupových jam jako suterény následujícího století. Tehdy sem zasáhl rozměrný suterén dřevohliněného domu a východně od něj snad o něco mladší kamenná stavba, nejstarší svého druhu na parcele. Terén byl po zasypání posledních jam předlokační etapy zvyšován navážkami, dominantním typem výkopů se staly jímky, z nichž nejstarší spadají patrně již do druhé čtvrtiny 13. století (Procházka 2000, 39, 82–84; Procházka, Loskotová 1999, 177–179; v případě nejstarších jímek vycházím z probíhajícího zpracování keramických souborů). Také východněji odtud v Radnické 8 horizont členitých soujámí s pecemi v redukované podobě dožívá ještě v horizontu VS 1.1. a některé objekty, patrně již nefunkční, byly zasypány podle nevelké příměsi „kolonizační“ keramiky v zásypech s dominantně zastoupenou keramikou z 12. století snad až na počátku druhé čtvrtiny 13. století (obr. 22). Lze rozlišit asi až čtyři horizonty těchto zahloubených objektů, přičemž starší se soustřeďují převážně v severní části plochy. Mezi nimi zaujme čtyřúhlá zemnice s rampovitou šíjí, zahloubená do jednoho metru, bez topeniště. Příslušné zvrstvení až na výjimky bylo odstraněno patrně již ve 13. století (Loskotová 1993; Flodrová, Loskotová 1995; Procházka, Loskotová 1999, 179–181). Dosti kontinuitní obraz nabízí vývoj osídlení v Josefské ulici 7 v jihovýchodní části jádra při městské hradbě počínaje pokročilým 12. stoletím (předběžně Holub *et al.* 2002, 96, 97; Procházka 2000, 55–57) (obr. 23). Nejstarší sídlištní aktivitu na povrchu pravěkých aktivit a holocénního půdního typu představují četné sloupové jámy, které se vzhledem k omezené ploše nepodařilo dát do stavebních souvislostí, vyjma jedné řady naznačující existenci sloupového povrchového objektu. Snad do tohoto horizontu patří sled aktivit v severní části plochy – ohniště, překryté hliněnou úpravou s dalším topeništěm, následně opět převrstveným podlahovou vrstvou, do níž bylo zapuštěno nároží povrchového

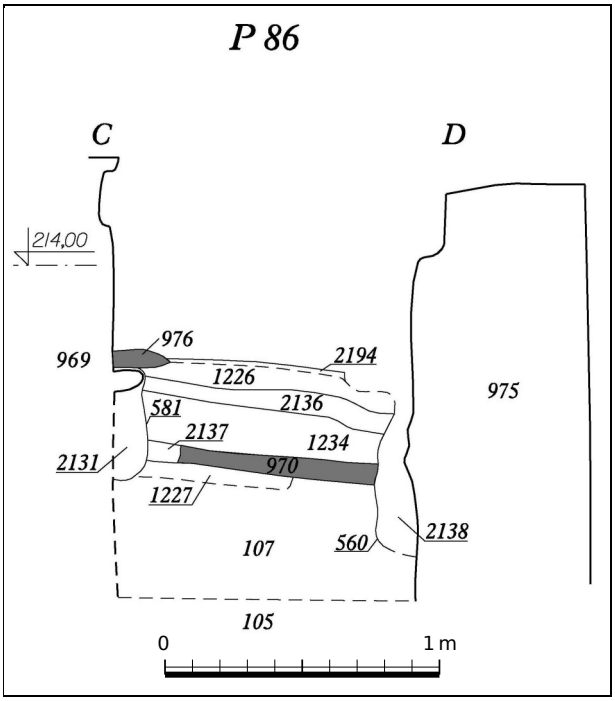

Obr. 25. Brno, Minoritská 1. Řez souvrstvím z předklášterního období v místnosti 7; 970, 976 – vypálené plochy topenišť; 975 – novověká zdiva.

Abb. 25. *Brno (Brünn), Minoritská Str. 1. Der Schnitt durch die Schichten der Besiedlung vor der Klostergründung im Raum 7; 970, 976 – Estriche der Feuereinrichtungen; 975 – neuzeitliche Mauern.*

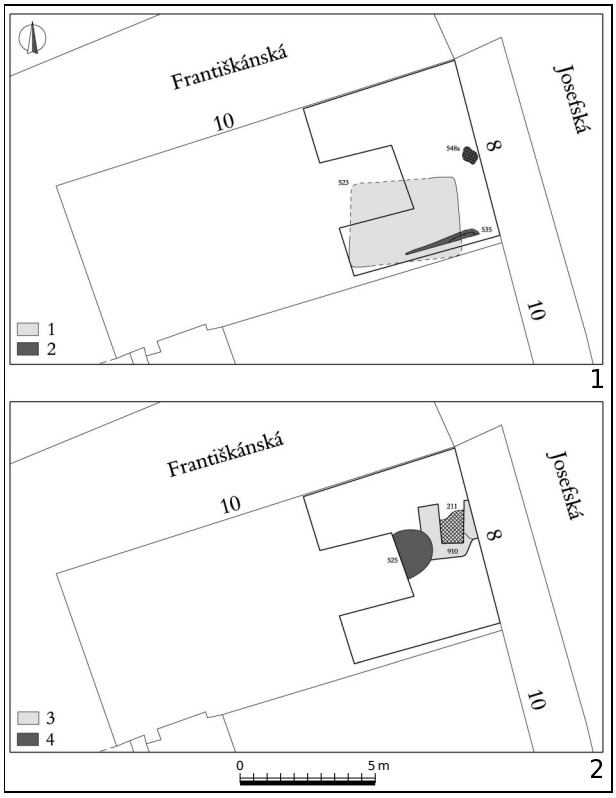

Obr. 26. Brno, Josefská ulice 8. 1. 1 – první (2) a druhá fáze osídlení (1), 1. pol. 13. stol.; 523 – vápenka, 535 – jáma, 548a – snad chlebová pec; 2 – třetí (1) a čtvrtá (2) fáze osídlení, do 3. čtvrtiny 13. stol.; 911–210 – vyzděná pec neznámé funkce, 525 – jímka.

Abb. 26. *Brno (Brünn), Josefská Str. 8. 1. 1 – erste (2) und zweite Phase der Besiedlung (1), 1. Hälfte des 13. Jhs.; 523 – Kalkbrennofen, 535 – Grube, 548a – vielleicht Backofen; dritte (1) und vierte Phase der Besiedlung (2), bis zum 3. Viertel des 13. Jhs. ; 911–210 – ausgemauerter Ofen der unbekannten Funktion; 525 – Kloake.*

objektu s košatinovou konstrukcí stěn. V hloubi parcely blíže městské hradby bylo odkryto několik jam a sídlištní vrstva s keramikou 12. století. V přední části městiště obsahuje tato uloženina již podíl mladší keramiky zdobené radélkem (VS 1.1), chybí zde také jednoznačně zařaditelné sídlištní jámy datovatelné před rok 1200, kam patří snad jen podlaha povrchového objektu. Osídlení vyznačující se řadou dílčích subfází a změn se na počátku 13. století rozšiřovalo směrem ke komunikaci Josefské ulice. V zadní části fungovala kolem přelomu 12. a 13. století kovolitecká dílna pracující s mosazí a bronzem, doložená odpadem v jámě (tyglíky, hranolek bronzoviny; Hložek, Procházka v tisku). Výraz kontinuity představují ve 12. a na počátku 13. století také obnovovaná ohniště a pícka na východním okraji zvrstvené plochy. Výrazný boom nastal až v horizontu druhé čtvrtiny 13. století, tedy již v době přítomnosti cizích etnik, kdy se v robustní homogenizované vrstvě zejména v ploše při komunikaci setkáváme s množstvím kovářské strusky. Navzdory několika ohništím, projevujícím se jako plošky vypálené hlíny, se zdá, že vlastní pracoviště se nacházelo na sousední parcele Josefská 5. V čele parcely byl vyhlouben a brzy zanikl rozměrný objekt nejasné funkce, snad hliník, nepochybně přesahující historickou parcelní hranici. Bohužel se dosud nepodařilo objasnit situaci ve vozovce Josefské ulice, odkud známe zatím jen doklad komunikační vrstvy z počátku 13. století, obdobně jako z prodloužení severním směrem (ulice Minoritská). Nový prvek v zástavbě znamenal až suterén dřevohliněného domu v hloubi jižní části parcely, který sice nelze vzhledem k oddělení od souvislého zvrstvení přesně synchronizovat s jednotlivými fázemi, avšak podle nálezů v podlahových nášlapech vznikl ještě v první polovině 13. století. Podle otisků mazanice v požárovém závalu lze uvažovat o tradiční srubové konstrukci (vycházím přitom z rukopisného vyhodnocení vedoucího výzkumu A. Zůbka). V tomtéž horizontu se zřejmě začala stavět zděná městská hradba v týlu městiště. Podsklepený dům po zániku porušila nejstarší jímka rámcově ze závěru 13. století – následně lze již konstatovat takřka souvislou řadu těchto objektů, situovaných od druhé poloviny 14. století podstatně dále směrem k městské hradbě. Kontinuitní charakter západní části se projevoval pokračujícím zvrstvením až do první poloviny 15. století, přičemž v severní části se až do 14. století objevují ohniště. Teprve ve druhé polovině 14. století zde byl vyhlouben další suterén dřevohliněného domu, který se nacházel opět v jižní části městiště a nedosahoval k uliční čáře.

Vývoj osídlení na parcele Josefská 7 tedy vykazuje silné prvky kontinuity, postlokační vývoj přináší především koncentraci osídlení při asi teprve tehdy stabilizované komunikaci a nové typy objektů, aniž by došlo k radikálnímu přelomu v ukládání odpadových uloženin doprovázených různými topeništi. Až do konce středověku

zde není doložena souvislá zástavba při ulici. Podrobnější vyhodnocení tohoto výzkumu spolu s odkryvy v minoritském klášteře je připravováno do tisku.

Poněkud jinak se vyvíjela situace v minoritském klášteře, založeném asi ve třicátých letech 13. století, kde se podařilo prozkoumat podstatnou část západního křídla při komunikaci (obr. 23). Zásadní význam zde má zachycení předklášterního osídlení z přelomu 12./13. až první poloviny 13. století (předběžně Procházka 2000, 65–67). Zvláště v jižní části bylo zjištěno až 85 cm mocné souvrství často popelovitých vrstev, sloupových jam, žlábků a topenišť, obvykle ve dvou úrovních nad sebou (obr. 24; 25). I tady byla zaznamenána značná proměnlivost sledu aktivit – sloupových jam, ohnišť a vrstev v poměrně nedlouhém časovém období. Byly zjištěny i nálezy tyglíků, vyrobených ze zásobnic obdobným oněm z Josefské ulice, vedle specializované tavicí nádobky. Do téhož horizontu náleží i soujámí s jednou až čtyřmi patrně chlebovými pecemi, jedna fungovala druhotně jako vápenka. Pod střední částí traktu se nacházelo soujámí s nejméně šesti pecemi, dosahující až k ulici. Další se nacházelo jižněji v hloubi pozdějšího klášterního městiště. V přední pozici byla i vápenka na severním okraji plochy, kterou řadíme do téhož horizontu spíše hypoteticky, neboť z ní byl zachycen jen tahový kanál v půdním typu. Zdá se, že souvrství z počátku 13. století nezasahovalo výrazně do komunikace, např. soujámí 505 s pecemi jednoznačně respektuje uliční čáru. Z ojedinělých sond v Minoritské ulici pocházejí jen sporé doklady nálezově chudých komunikačních souvrství z první poloviny 13. století, stav poznání je v tomto směru zcela nedostatečný (Procházka v tisku). Postrádáme důkazy, že osídlení přelomu 12./13. století již bylo parcelováno. Změnu přinesla asi až výstavba podsklepených domů nejspíše ve druhé čtvrtině, případně třetině 13. století, byť stopy hraničních plotů či zídek i tady postrádáme. V severní části chybí podsklepená obytná zástavba, zaplňuje se velké soujámí. Uprostřed byl postaven na jiném zahloubeném objektu s pecemi z počátku 13. století zděný dům, nedlouho poté asi dočasně využívaný i konventem (Procházka 2003b). V jižní, patrně až na sklonku 13. století minority připojené části byly zjištěny další typické zahloubené části, tentokrát dřevohliněných domů s počátky před polovinou 13. století – jeden stál za zmíněným románským domem, druhý při ulici při křižovatce ulic Orlí a Minoritské. Mezi zděným a dřevěným domem narušovaly zmíněná souvrství a soujámí z prvních desetiletí 13. století dvě asi zásobní jámy s keramikou druhé poloviny 13. století. Ještě tehdy zde dvorky zabírající i volné plochy vně objektů se zásobními (?) objekty dosahovaly ulice. Odpadové vrstvy z tohoto období již nebyly zaznamenány, vyjma plochy nad proklesajícím starším zásypem soujámí 520 s pecemi. Je pozoruhodné, že podlahu soujámí 501 ve dvoře malé kvadratury kryla vrstva se zlomky rozrušené konstrukce vtesané pece doprovázenými keramikou z počátku 13. století, vyšší úrovně zásypu obsahovaly keramiku z horizontu VS 1.2, tedy již s podílem "kolonizační" složky. Nejpozději ve třicátých či čtyřicátých letech 13. století bylo postaveno nejstarší, východní křídlo kláštera. I zde tedy máme co do činění s dynamickými změnami, kdy nové prvky vstupují

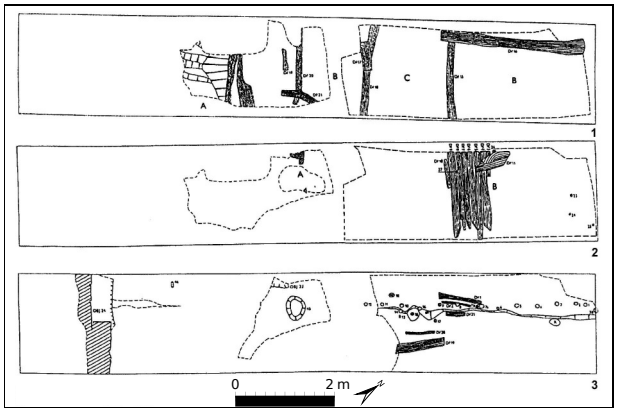

Obr. 27. Chrudim, Štěpánkova ulice. 1. Mladohradištní období, starší fáze. A – hradba; B – sruby; C – ulička. 2. Mladohradištní období, mladší fáze. A – zadní zeď hradby; B – dřevem dlážděná cesta. 3. Situace po lokaci města. A – vnitřní líc městské hradby; B – parcelní plot. Podle Frolík, Sigl 1995.

Abb. 27. *Chrudim, Štěpánkova Str. 1. Jungburgwallzeitliche Periode, ältere Phase. A – Mauer; B – Blockbauhäuser; C – Gasse; 2. Jungburgwallzeitliche Periode, jüngere Phase. A – hintere Wand der Mauer; B – mit Holz gepflasterter Weg. 3. Lage nach der Stadtgründung. A – innere Front der Stadtmauer; B – Parzellenzaun. Nach Frolík, Sigl 1995.*

postupně do starší zástavby; radikální přelom přinesla až výstavba řádového domu.

Osídlení parcely domu Josefská 8 na západní straně ulice počíná až v polovině 13. století (Procházka 2000, 57, 58). Překvapivě se tady nevyvinulo takové souvrství z té doby jako na dalších místech jihovýchodní části města, ač zásypy některých zahloubených objektů naznačují přítomnost smetišť. Je pozoruhodné, že až přibližně do poloviny 13. století se ve třech fázích střídají výrobní objekty v čele, případně v nevelké vzdálenosti (kolem 1 m) od čela parcely (obr. 26). Přitom i zde je zjevné, že objekty první a třetí fáze – soujámí s vtesanou pecí a bez malty vyzděné otopné zařízení nejasné funkce – přesahují hranici historického městiště do komunikace. Vápenka druhé fáze, nacházející se rovněž takřka v čele městiště, zasypaná patrně nejpozději v polovině 13. století, nepatrně přesahovala hranici domů č.o. 8 a 10, avšak odchylovala se asi o 25° k jihu vůči orientaci pozdně gotické parcelní hranice. Ještě následující jímka s keramikou druhé poloviny 13. století v zásypu se nacházela v přední části, necelé 2 m od čela parcely. Bohužel vinou narušení terénu stavebními stroji se nepodařilo určit její vztah k sledu podlah patrně nadzemního domu, zachycených spolu se zbytky dna topeniště v čele parcely. Podlahové úpravy byly nepochybně mladší. Paralelně až do počátku 14. století narůstalo převážně hlinité souvrství a ještě ve 14. století existovala ve východním koutě historického městiště hruškovitá jáma, patrně zásobní (obilnice?). Zmíněné podlahy totiž nedosahovaly k severní hranici parcely a ještě na počátku 14. století byly vystřídány terénními úpravami, včetně štěrkových. Historická parcelace je nepochybně až pozdního data, na pevné půdě se v tomto ohledu ocitáme v souvislosti s výstavbou pozdně gotických cihlových domů. Orientace vápenky nesvědčí pro větší stáří než druhá polovina 13. století, jinou oporu postrádáme. Pozice jímky naznačuje, že ještě přinejmenším v části druhé poloviny 13. století nebyla přední část městiště zastavěna domem.

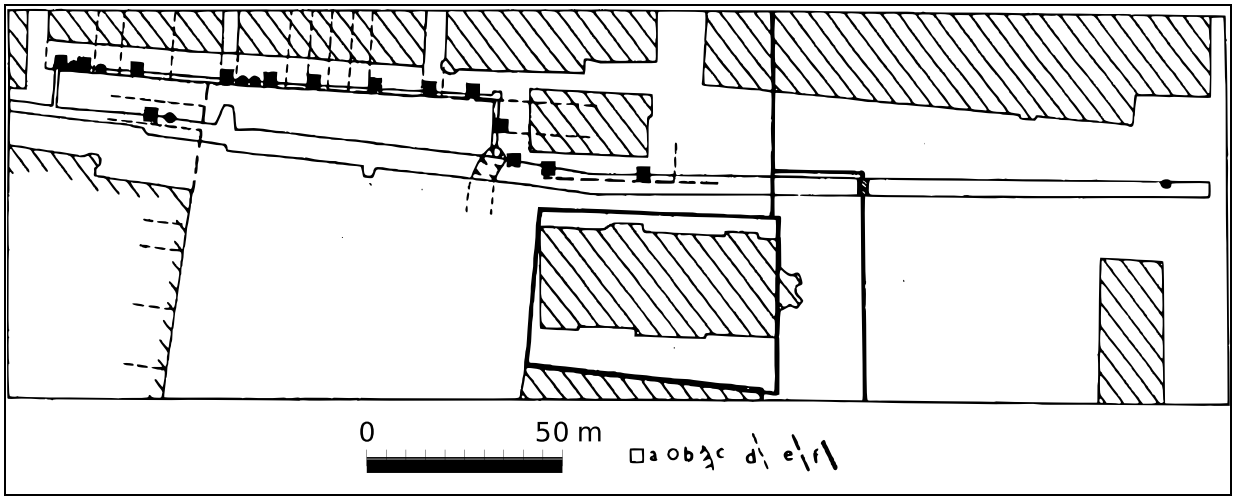

Obr. 28. Chrudim, Resslovo náměstí. Situace z 2. pol. 13. stol. v prostoru. a – zahloubené objekty, snad součásti obydlí; b – jámy; c – příkop (?); d – prodloužení současných parcelních hranic před stávající uliční čáru; e – pokus o rekonstrukci původní hranice zástavby; f – rekonstrukce průběhu opevnění a areálu hradu. Podle Frolík, Sigl 1995b.

Abb. 28. *Chrudim, Resslovo Platz. Befundlage aus der 2. Hälfte des 13. Jhs. a – Gruben, vielleicht Bestandteile der Wohnungen; b – andere Gruben; c – Graben (?); d – Verlängerung der gleichzeitigen Parzellengrenzen vor die bestehende Straßenflucht; e – vermutete ursprüngliche Bebauungsgrenze. f – Versuch der Rekonstruktion des Befestigungsverlaufs und des Burgareals. Nach Frolík, Sigl 1995b.*

Tento typ zástavby přinesl do čela parcely až přelom 13. a 14. století.

Je tudíž zjevné, že především v jihovýchodní části areálu města pronikají nové prvky zástavby postupně a reorganizace prostoru probíhala nerovnoměrně v průběhu pokročilého 13. století – nejvýraznějším projevem byla likvidace výrobních objektů v čele parcel již kolem poloviny zmíněného věku, byť s výjimkou Josefské 7. Souvislá zástavba ještě většinou dřevěnými domy při ulici je však místy ještě mladšího data. Zatím zjištěná hygienická zařízení, jímky, zde nesahají před druhou polovinu 13. století. Do procesu přeměny tradiční zástavby patrně vnese nové pohledy interpretace nálezové situace v zadní části městiště v Orlí ulici 10, při severním okraji areálu předlokačního osídlení. Podařilo se zde zachytit dva následně budované suterény dřevohliněných domů, z nichž starší, již sloupkové (rámové) konstrukce, byl možná postaven před koncem 12. století, soudě podle dendrochronologického datování konstrukčních prvků mladšího objektu – nejde-li ovšem o druhotné použití stavebního dřeva (Holub *et al.* 2008, 368, 369; Peška 2006).

Také v severní části města nastupují typické prvky městské zástavby – podsklepené dřevěné domy a snad ojediněle i jímky – již v první čtvrtině 13. století (náměstí Svobody 17, Rašínova ulice 6). Oba typy objektů se výrazněji prosazují až ve druhé čtvrtině tohoto věku, o čemž svědčí i zatím nečetná dendrodata. Počátky však lze hledat již v prvních desetiletích 13. století, jak naznačuje např. nález z Rašínovy ulice 6 či Kobližné 3. Vývojový sled zástavby tam, kde suterén nespadá do první fáze osídlení, zůstává zatím dosti nejasný. Např. na parcele domu náměstí Svobody 17 snad předcházel rozměrnému sklepu budovanému asi po roce 1243 malý sklípek hlouběji v městišti a možná i starší suterén přímo v místě datovaného, soudě podle starších jam v podlaze. Výdřeva suterénů spočívá na principu sloupové nebo sloupkové konstrukce, aniž by se zatím projevil generalizovatelný chronologický rozdíl. Je třeba také upozornit na nesporné doklady srubové konstrukce uplatněné vedle běžné sloupkové v nadzemních konstrukcích, soudě podle otisků dřeva na vypálené mazanici v požárových závalech. V některých případech lze důvodně uvažovat o kombinaci obou v rámci jedné stavby (Dvorská *et al.* 2001; Holub, Kováčik *et al.* 2002; Holub *et al.* 2005, zvl. 92, 89, 90; Procházka 2000, 81; Procházka, Peška 2007, 176, 177, 209, 211; Loskotová, Procházka 1995). Patrně již před polovinou 13. století se objevují první zděné domy, rozmach jejich výstavby spadá spíše do druhé poloviny 13., případně počátku 14. století (Merta *et al.* 2004; Procházka 2003b).

Podsklepené dřevěné objekty se objevují jako nejstarší forma obytné zástavby také v **Hradci Králové**, kde se je podařilo doložit především ve východní části, v bloku odstraněném při vytyčení Malého náměstí. Zejména v závěrečné fázi předlokačního období byly dokumentovány také povrchové chaty, bohužel lze pracovat jen se stručnou předběžnou publikací (Sigl, Vokolek 1992, 83). Obdobné, případně mírně zahloubené objekty – relikty obytných chat – se uvádějí i z dalších částí města, např. při vnitřní patě mladohradištní dřevozemní hradby. V následném postlokačním období zůstávají diskutabilní interpretace torzovitě zkoumaných pozůstatků dřevěných staveb před frontami zděných domů. V takových případech se jen velmi obtížně rozhoduje, zda šlo o objekty související s tržní funkcí či se starší fázi obytné zástavby, pozůstatky předpraží, loubí apod. Zdaleka to neplatí jen pro Hradec Králové (Richter, Vokolek 1995, 121–123). Obytnou funkci mohly mít některé povrchové objekty v zadních částech parcel, pouze s dochovanou dřevěnou podlahou, kde jinak převažovaly hospodářské stavby různé konstrukce. Pozornost si zaslouží dvoudílná dřevěná povrchová (?) stavba, autory výzkumu z nejas-

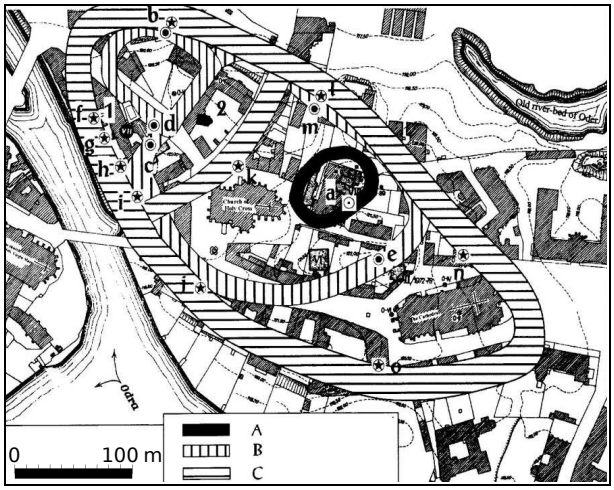

Obr. 29. Vratislav, Ostrów Tumski. 1. plán raně středověkého hradu; A – předpokládaný průběh opevnění z 2. třetiny 10. století, B – opevnění z 80. let 10. století, C – fortifikace z poloviny 11. stol.; a–o – zkoumané části hradeb; 1 – pohanský chrám; 2 – snad románská stavba; VI – sonda publikovaná S. Moździochem. 2. Výřez areálu hradu se zkoumanými plochami – III, IIIA a VI zmíněny v textu. Podle Moździoch 2004.

Abb. 29. *Wrocław (Breslau), Ostrów Tumski. 1. Plan der hochmittelalterlichen Burg; A – vermutete Befestigungslinie aus dem 2. Drittel des 10. Jhs.; B – Befestigung aus den 80. Jahren des 10. Jhs.; C – Befestigung aus der Hälfte des 11. Jhs.; a–o – erforschte Abschnitte der Wehrmauern; 1 – heidnischer Tempel; 2 – vielleicht romanischer Bau; VI – Sondage publiziert von S. Moździoch. 2. Ausschnitt des Burgareals mit erforschten Flächen – III, IIIA, IIID und VI im Text erwähnt. Nach Moździoch 2004.*

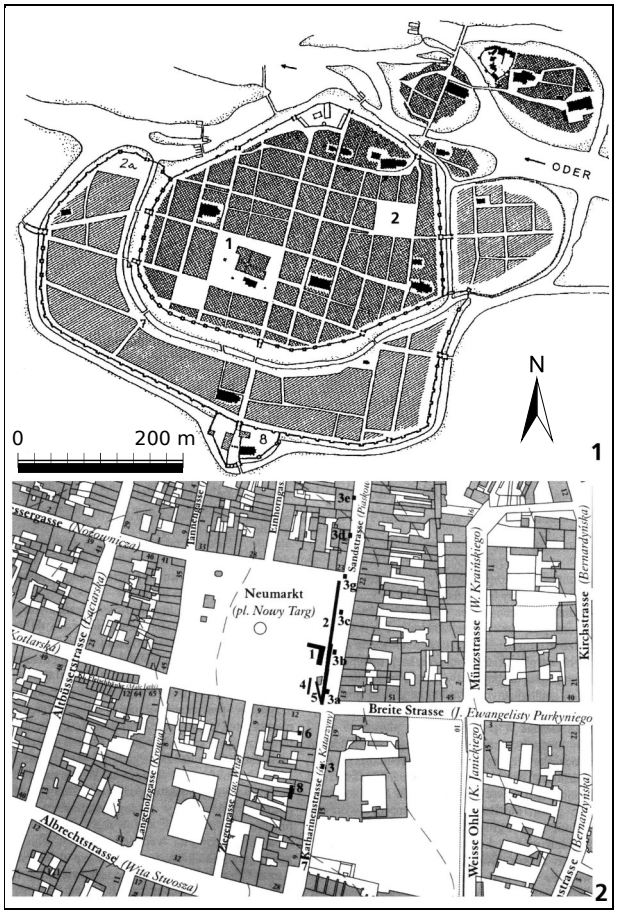

Obr. 31. Vratislav, plán historické zástavby lokačního města. 1 – Rynek; 2 – Nowy Targ. 2. Ve výřezu část plochy výzkumu nám. Nowy Targ z let 1999–2000 s doloženou předlokační a raně lokační zástavbou. Podle Piekalski 2002 a Niegoda 2005a.

Abb. 31. *Wrocław (Breslau), Plan der historischen Bebauung der Gründungsstadt. 1 – Rynek; 2 – Nowy Targ. 2. Im Ausschnitt ein Teil der Fläche der Ausgrabung aus den Jahren 1999–2000 mit belegter Bebauung aus der vor- und frühgründungszeitlichen Periode. Nach Piekalski 2002 und Niegoda 2005a.*

ných důvodů považovaná za sklep z pozdního 13. století v areálu hradu. Zde se pozitivně projevily dobré podmínky pro zachování organických materiálů. Miroslav Richter uvažoval, že může jít o stavby obývané nájemníky (např. lokalita VI, Richter, Vokolek 1995, 29, 30, 36, 123, 124). Výzkumy posledních dvou desetiletí byla odkryta řada zahloubených objektů s výdřevou převážně sloupkové (rámové), v jednom případě sloupové konstrukce a se vstupní šíjí. Ve srovnání např. s brněnskými objekty podobného charakteru jsou převážně mělčí (ve čtyřech případech v intervalu 75–130 cm, jednou 1,7 m) a lze je interpretovat vzhledem k hloubce jako polozapuštěné suterény či suterény. Nacházely se stejně jako jinde jak v přední části městišť, tak v jejich hloubi, přičemž datování jejich počátků není dostatečně upřesněno; uvažuje se již o době před polovinou 13. století. Zanikají však zčásti až ve druhé polovině století následujícího, což vzhledem trvanlivosti příslušných konstrukcí naznačuje v takových případech spíše pozdější dobu vzniku (Bláha 2005).

Řada neúplně prozkoumaných zahloubených objektů byla doložena na severní straně Resslova náměstí v **Chrudimi**, kde vymezovala podle vedoucích výzkumů v první postlokační fázi poněkud jinou frontu tržiště než dnes, resp. po zániku těchto objektů (obr. 6: 2; 28). Čtrnáct bylo zařazeno mezi relikty obytných staveb – zemnic, případně i spodních podlaží vícepatrových domů. Nedostatečný rozsah doprovodné dokumentace i stručná analýza (např. absence většiny řezů či charakteristik podlah) zatím omezila objektivní pohled na odkryté situace. Objekty zachycené jen v řezech a velmi rozdílně zahloubené ukazují na rozdílnou funkci, otázkou zůstává datování některých. Pozornost si zaslouží skupina pěti objektů (o hloubce 1,6–1,8 m, z nichž jeden je dlouhý 3 m a dva dosahují délky větší než 4 m), dovolující uvažovat o podsklepených domech. Ze zbývajících jam byla nepochybně část zachycena neúplně, což limituje interpretaci. Jiný typ snad zčásti obytných staveb představuje jen kolem 1 m zahloubený objekt vyzděný zídkami nasucho. Otázkou zůstává interpretace řady mělčích výkopů, kde by pomohla analýza podlahových nášlapů. Přes slabá místa v argumentaci autorů výzkumu, na což oprávněně upozornili kritici (např. otázka kontinuity parcelace), přece jen se zdá, že lze uvažovat o reliktech zástavby vymezujících starší linii severní strany tržiště. Je však zajímavé, že zahloubené objekty se objevují v tržišti i ve fázi mladší – např. 60 cm zapuštěný výkop na jedné straně vyzděný nebo jiný o délce 4,5 m a hloubce 38 cm. Nejde však již o pozůstatky souvislé uliční fronty (Frolík, Sigl 1994, 112–119; 1998, 31, 32; Ježek 2001; Klápště 2001).

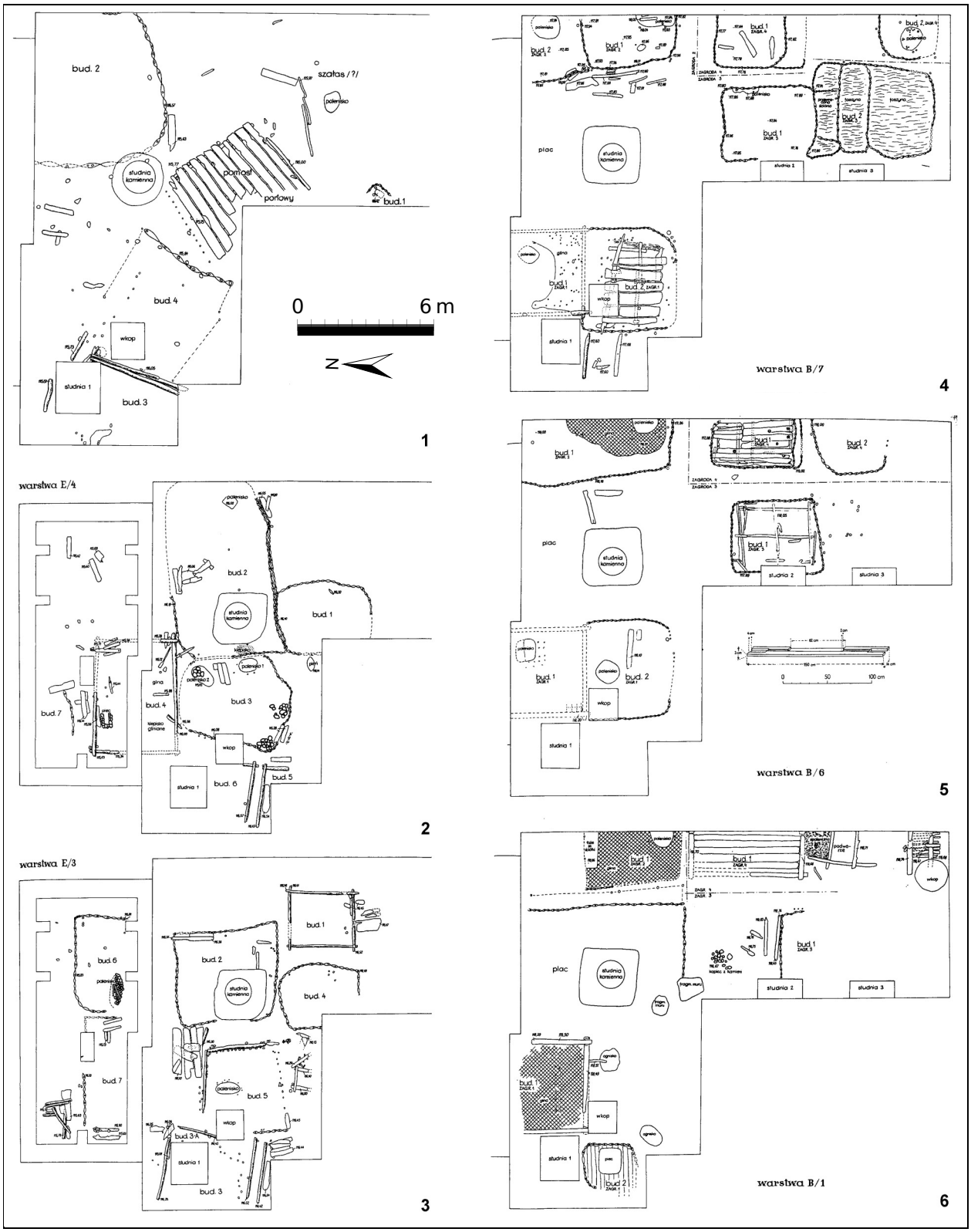

Obr. 30. Vratislav, Ostrów Tumski. 1. zástavba předhradí v sondě III, IIID; 1 – vrstva F/2, horizont XXI, poslední čtvrtina 10. stol.; 2 – E4/ XIX, 1. čtvrtina 11. stol.; 3. – E3/ XVIII, 2. čtvrtina 11. stol.; 4. – B7/ IX, přelom 11./12. stol.; 5. B6/ VIII, 1. čtvrtina 12. stol.; 6 – B1/ III, přelom 12./13. stol. Podle Kaźmierczyk 1991; 1993.

Abb. 30. *Wrocław (Breslau), Ostrów Tumski. 1. Bebauung der Vorburg in der Sondage III, IIID. 1 – F2/XXI, letztes Viertel des 10. Jhs; 2 – E4/ XIX; 1. Viertel des 11. Jhs.; 3 – E3/XVIII, 2. Viertel des 11. Jhs.; 4 – B7/IX, Wende vom 11. zum 12. Jh.; 5. – B6/VIII, 1. Viertel des 12. Jhs. 6 – B1/III, Wende vom 12. zum 13. Jh. Nach Kaźmierczyk 1991; 1993.*

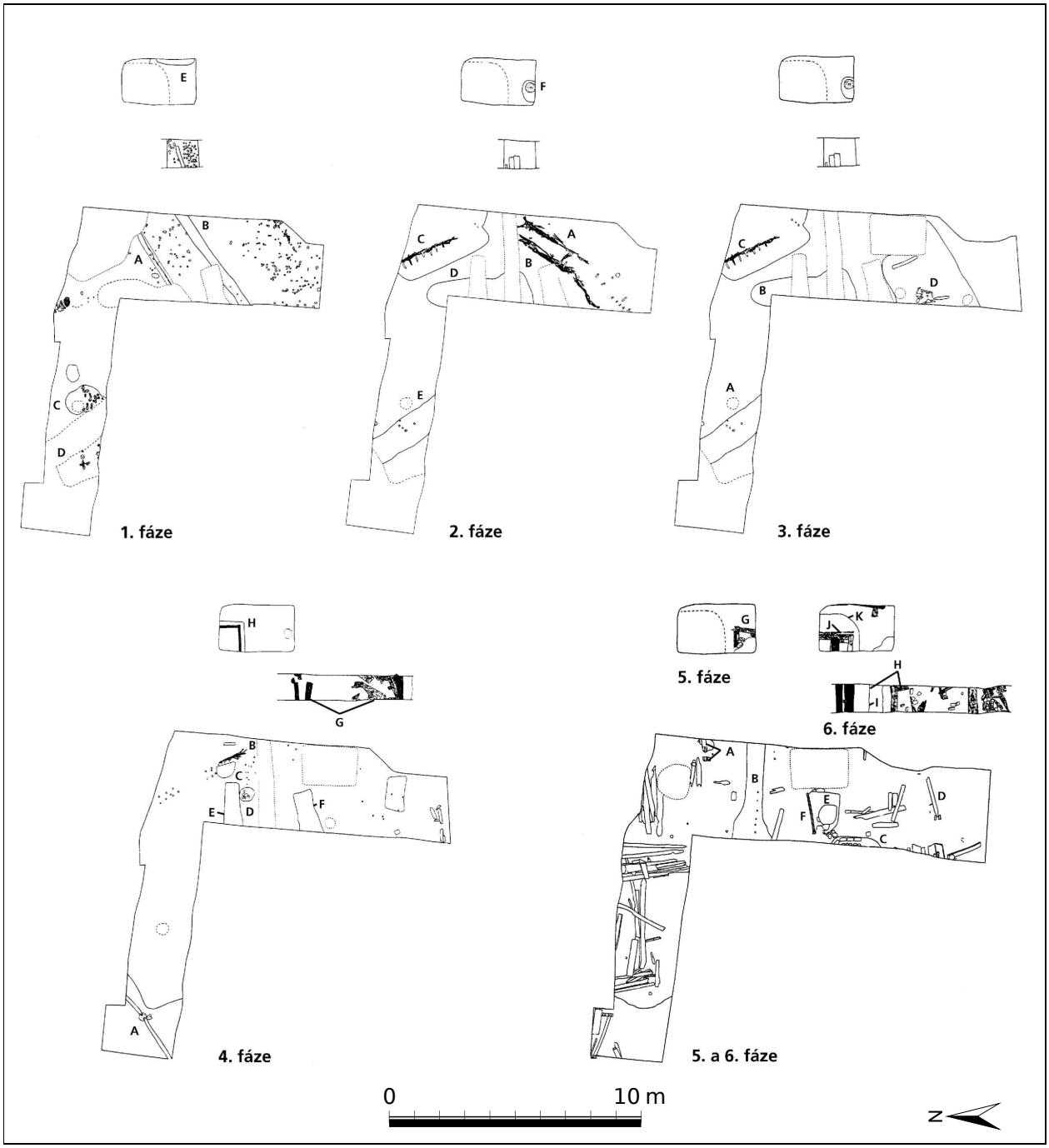

Obr. 32. Vratislav, sondy 1, 2, 3b na nám. Nowy Targ. 1. fáze (horizont I, závěr 12. stol.): A, B – parcelní ploty; C – ohniště s destrukcí D; 2. fáze (horizont II; asi do r. 1215): A, B – parcelní ploty; C – stěna zahloubeného objektu; D – jáma; E – žlab; F – jáma s podstavcem pro kovadlinu; 3. fáze (horizont III, po 1215): D – snad podlaha srubu; 4. fáze (horizont 4, před 1220): A, G – sklepy dřevěných domů; B – košatinový plot; C, D – ohniště; E, F – jámy; H – studna; 5. a 6. fáze (horizont V a VI, přelom 20. a 30. let 13. stol.): A, H, J – podsklepené dřevěné domy; B – žlab s košatinovým plotem dělící parcely; D, F – povrchový dřevěný dům; G – povrchový srub; I, K – výkop pro sklep; Podle Niegoda 2005a, 2005b.

Abb. 32. *Wrocław (Breslau), Sondagen 1, 2, 3b auf dem Platz Nowy Targ. 1 – 1. Phase (Horizont I, Ende des 12. Jhs.): A, B – Parzellenzäune; C – Feuerstelle mit Destruktion D; E – Grube; 2. Phase (Horizont II; bis etwa 1215): A, B – Parzellenzäune; C – Wand des Grubenhauses; D – Grube, E – Graben, F – Grube mit dem Amboßsockel; 3. Phase (Horizont III, nach 1215): D – vielleicht der Blockbau-Boden; 4. Phase (Horizont 4, vor 1220); A, G – Erdkeller; B – Flechtzaun; C, D – Feuerstellen; E, F – Gruben; H – Brunnen; 5. und 6. Phase (Horizont V und VI, Wende von 20. zu 30. Jahren 13. Jhs.): A, H, J – Erdkeller; B – Graben mit dem Parzellen-Flechtzaun; D, F – ebenerdiges Haus; G – ebenerdiger Blockbau; I, K; Nach Niegoda 2005a, 2005b.*

Charakter předlokační případně raně postlokační zástavby **Opavy** zůstává zatím nejasný – tato fáze se projevuje pouze různými výkopy s tradiční keramikou ve výplních, jakož kůlovými (sloupovými) jámami naznačujícími povrchovou zástavbu (obr. 15, 16). Nástup typické měšťanské architektury se opět projevuje vydřevenými suterény domů ze spalitelných materiálů, přičemž např. v domovním bloku Horní náměstí – Pekařská – Kolářská ulice byla zaznamenána superpozice reliktu domu nad aktivitami nejstaršího horizontu. Zajímavý je nález z Pekařské ulice 13, kde suterén zaniklý snad koncem 13. století porušil starší jámu z první poloviny téhož věku s takřka pravoúhlým nárožím. Je škoda, že interpretaci tohoto objektu brání omezený rozsah jeho prozkoumané části. K nejstarším svého druhu náleží suterén 501 z Horního náměstí (parc. č. 239/1), který lze klást hluboko do první poloviny 13. století, přičemž i doba zániku se mohla pohybovat nejpozději kolem roku 1250. Z Opavy ovšem známe i mladší příklady. Konstrukčně se zdá převažovat sloupkový (rámový) princip (Kiecoň, Zezula 2005; Zezula *et al.* 2007, zvl. 129, 131).

Charakter předlokační zástavby předhradí hradu ve **Vratislavi** je asi nejlépe rozpoznatelný v již zmíněné sondě III, IIID (obr. 30). Už ve vrstvě E4 z první čtvrtiny 11. století bylo odkryto seskupení čtyř těsně přiléhajících objektů, včetně srubového s pecí, které lze považovat za usedlost. Zde je patrný aditivní způsob zvětšování těchto útvarů, povětšině asi nejde o jednorázovou výstavbu. Vícedílné stavby se objevují častěji od třetí čtvrtiny 11. století, avšak zdaleka ne výlučně. Někdy je možno jako usedlost interpretovat skupinu volně stojících chat, jindy šlo spíše o samostatné jednotky. V různém poměru kolísá užití srubové a sloupové konstrukce s košatinovým výpletem stěn. Z pohledu prostorové návaznosti lze někde hovořit o oscilaci na zhruba témže místě, jindy jsou posuny poněkud výraznější. Nápadně se kontinuita projevila v případě srubu v severozápadní části plochy ve většině fází s košatinovou přístavbou, který existoval s dílčími úpravami i radikálnějšími obnovami na témže místě snad 100 let, a to od přelomu 11./12. až do první čtvrtiny 13. století. Jen výjimečně ohraničuje plot část volného prostoru, avšak existence usedlostí z více samostatných jednotek je velmi pravděpodobná. Tak v sondě IIIA/2–3 ve vrstvě D2 z druhé čtvrtiny 11. století dva objekty v odstupu cca 6 m spojuje jako ohraničení dvorku na západní straně košatinový plot; na opačné straně však něco takového postrádáme (Kaźmierczyk 1991; 1993; 1995). Cezary Buśko charakterizuje zástavbu konce 12. a počátku 13. století jako soubor jednoprostorových srubových či košatinových příbytků, přičemž v některých interiérech byly vyděleny lehkými stěnami jakési komory. Za hlavní jednotku považuje tzv. „zagrody“, tj. jakési usedlosti tvořené hlavním obytným příbytkem, domky čeledi a hospodářskými objekty. Předpokládá, že se utvářely kolem společných plácků časem anektovaných nejbohatšími ze sousedů. Rozsah a umístění usedlostí nepodléhaly změnám, lze pozorovat kontinuitu obytného objektu až sto let, jakož i následnost některých interiérových prvků, např. topenišť. Z těchto skutečností zmíněný badatel vyvozuje existenci individuálního dědictví zmíněných obytných jednotek (Buśko 2005, 181, 182).

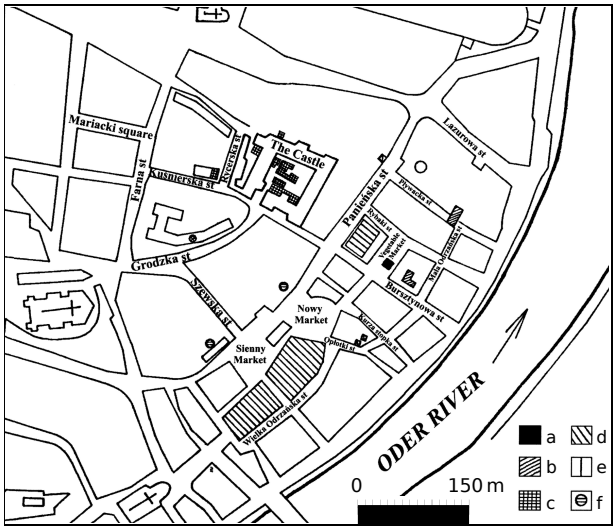

Obr. 33. Štětín, zkoumané plochy nadoderského předhradí (a–f). Podle Kowalska, Losiński 2004.

Abb. 33. *Szczecin (Stettin), freigelegte Flächen der Odra-Vorburg (a–f). Nach Kowalska, Losiński 2004.*

Lze se domnívat, že zvyšující se stabilita zástavby, byť nesrovnatelná s lokačními městy, byla ovlivněna růstem koncentrace osídlení. Nedocházelo však k vyměření parcel. Usedlosti se šířily proměnlivě do volných prostor. Následujícím generacím se asi nejsnadněji předával obytný objekt, o dědění stabilně vymezeného pozemku lze sotva uvažovat.

Již z pohledu prostorového rozvržení osídlení charakterizované levobřeží Odry ve východní části Starého Města poskytlo také závažné informace o proměně zástavby v období lokačního přerodu (Niegoda 2005a, b; Buśko 2005) (obr. 31; 32). Ve východní části Nového trhu (Nowy Targ) v sondách 1, 2, 3b chyběly v rámci nejstaršího horizontu ze sklonku posledního desetiletí 12. století doklady obytných objektů, ačkoliv plocha byla již rozdělena na dvě jednotky ploty v odstupu 2 m. V mezeře se snad nacházela cesta. V následné druhé fázi datované 1213–1215 byl v severním městišti zjištěn zahloubený, košatinou vyztužený objekt, v jižním jen sokl pro kovadlinu v jámě. Absence obytné stavby ovšem může souviset s nevelkým rozsahem zkoumané plochy. Ve třetí fázi krátce po roce 1215 se v rámci sjednocené usedlostí podařilo zachytit jen podlahu snad srubového domku.

Ve čtvrtém horizontu ze sklonku druhého desetiletí 13. století zůstala jediná prostorová jednotka. Starší zástavba byla rozebrána a na ploše vznikly dva podsklepené domy s výdřevou ve sloupové konstrukci se zapuštěnými horizontálními deskami technikou drážka–pero (sumiklątka), a to v odstupu 12 m. Součástí usedlosti byla též studna a zhruba pravoúhlé jámy. Je zajímavé, že je sem řazen také fragment plůtku ležící v prodloužení někdejší stěny zaniklé polozemnice; dále se používal sokl pro kovadlinu. Další fáze, již postlokační (V/VI), přinesla zásadní změnu celkového plánu. V západní frontě již vyměřené Piaskowé ulice bylo zjištěno celkem šest podsklepených příbytků reprezentujících nejstarší parcelní zástavbu už jednoznačně městského rázu. Byly postaveny postupně během několika let od sklonku dvacátých do po-

čátku třicátých let 13. století. Ve zmíněných sondách 1, 2 a 3b se podařilo rozlišit dvě parcely oddělené plotem. V čelní části jižní parcely byl postaven podsklepený dřevěný dům se sloupovou konstrukcí se základovým prahem (dendrodata 1225–1233, nehledě k četným nižším datům z druhotně použitých dřev), za ní v hloubi městiště stál povrchový dům dvou variant stejné konstrukce. Obdobná situace byla zachycena i na severní parcele – v čele stál podsklepený dřevěný dům, za ním povrchová stavba nejasné konstrukce, ještě hlouběji skládka stavebního dřeva z rozebraných starších objektů. Jáma po starším objektu s konstrukcí „drážka–pero" sloužila jako smetiště. Zdá se, že likvidace starší zástavby započala ve dvacátých letech 13. století. Přestavba ulice probíhala postupně. Starší objekty byly využívány do doby výstavby nových domů. Při západní linii ulice Piaskowé byl podle situace v sondě IIb postaven srub ze starších dřev sťatých do roku 1213, který mohl fungovat ještě zčásti souběžně s dožívajícím podsklepeným objektem z předchozí fáze, zjištěným v sousední sondě I. Po zničení nebo ještě v době existence zmíněného srubového příbytku byla na sklonku dvacátých let 13. století ulice Piaskowa vydřevena.

Zdá se, že až na oderském levobřeží se na sklonku 12. století prosadila skutečná parcelace – jednoznačný důkaz a možnost srovnání s lokačními městišti by mohl přinést jen rozsáhlejší odkryv. Je otázkou, zda konstrukce stěn rázu sumik – lątka je již projevem cizího vlivu, nebo jde jen o domácí variantu sloupové konstrukce, kde košatinu nahrazují důkladnější vodorovné fošny. Lze také uvažovat o starších vazbách na skandinávské stavitelství. V dalším vývoji se během 13. století jednoznačně prosadila sloupková konstrukce, případně ji zpočátku předcházela konstrukce sloupová se základovým trámem (souhrnně Piekalski 1996; 2004, 176–181); stejně tomu bylo v pobaltských městech. Nástup zděné architektury můžeme klást spíše až do doby kolem poloviny 13. století, byť jednoznačných datačních podkladů není nazbyt (Chorowska, Lasota 1997, zvl. 290). Úvahy o přítomnosti zděných domů z první čtvrtiny 13. století v severovýchodní části města u přechodu přes Odru se neopírají o důkazy získané terénním výzkumem, spíše vycházejí ze staršího stavu poznání (Kozaczewski 1975, 38–45; Piekalski 2004, 192, 193).

Nejpodrobnější poznatky o vývoji zástavby předlokačního **Štětína** byly získány výzkumem při Zelném trhu. Tendence k pravidelnému rozmístění zástavby podél vydřevených cest se projevují již v 10. století. Po polovině 11. století se zde stavějí usedlosti s více objekty, zvýšená stabilita i členitost usedlostí, včetně vymezujících plotů, se konstatuje ve století dvanáctém, nicméně prostorová proměnlivost dřevěné zástavby zůstala zachována. Již na přelomu 12./13. století se v rámci tradiční zástavby objevila konstrukce sloupová s vydřevenými poli na základovém břevnu, drženými sloupy zapuštěnými ještě do země. V Panenské ulici se v tzv. kwartalu 5 nepodařilo zachytit lokační předěl, ale zástavba sklonku 10. až závěru 11. století vykazuje stabilní členění cestou, v některých fázích vymezenou plotem (obr. 34). V další blízké ploše (kwartal 6) se pro druhou čtvrtinu 13. století (horizont s dendrodaty 1238–1255) podařilo dobře doložit změnu organizace prostoru v souvislosti s lokací. Na místě 10–15 předlokačních příbytků rázu jedno- či dvouprostorových srubů zde byla vytyčena dvě lokační městiště ohraničená ploty. Zatímco východní areu zaplnilo několik srubů s vydřevenými vnějšími plochami, západní zaujal zjevně vícedílný dům sloupkové konstrukce. I lokační zástavba podléhala prostorovým změnám, jak naznačuje pozice kamenné zástavby vůči dřevohliněné. Z města je již k dispozici řada objektů sloupkové konstrukce, z nichž pocházejí dendrodata počínaje rokem 1232. Některé vznikly v důsledku parcelace nivelovaného dřevohliněného opevnění. V bloku mezi ulicemi Bursztynowa a Rybaki následovala nejstarší lokační vrstva s domem rámové konstrukce s dendrodatem 1242 bezprostředně po posledním horizontu předlokační srubové zástavby (Cnotliwy 1996a, 158–160; Cnotliwy, Losiński 1995; Dworaczyk *et al.* 2003; Kowalska, Łosiński 2004; Rębkowski 2001, 64; 84–89; 101; Rulewicz 1999, zvl. 252–255; Wilgocki 2003; 2004, 142–144).

Transformace předlokační zástavby **Gdańska** nebyla dosud detailně publikována, je však zjevné, že nové výzkumy poskytly vzhledem k dostatečně velkým plochám i k stupni zachovalosti dřevěných konstrukcí dostatek příkladů především z areálu Starého Města. Nejstarší osídlení z druhé poloviny 11.–12. století na hradě (sondy I–V na lokalitě I při ulici Dulinki z let 1948–1954 (obr. 11: 8; 35) prokázaly zástavbu obdobnou např. Vratislavi s dominancí jednoprostorových, nebo méně často dvouprostorových domů srubové nebo sloupové konstrukce, ovšem zde ponejvíce s vodorovnými prvky (technika drážka–pero), méně s košatinovou konstrukcí stěn. I zde se uvažuje o utváření dědičných parcel s několika objekty, v horizontech 1–8, tedy zhruba od druhé čtvrtiny 12. do přelomu 12./13. století (po úpravě datace na základě dendrochronologie s počátky patrně o něco později, srov. Kościński, Paner 2005, zvl. 37) je v lokalitě I pozorovaná stabilizace zástavby kolem více či méně proměnlivé umístěné ulice. Pohled na publikované plány však v otázce existence stabilních seskupení objektů nutí spíše k opatrnosti i s ohledem na někdy značně kolísavý počet domů v jednotlivých úrovních (Barnycz-Gupieniec 1974, zvl. 10, 15–83, 98–105, pl. 2–17; k posunu datování nahoru viz výše). Novější výzkumy přispěly i k poznání vývoje zástavby na prahu lokace a bezprostředně v postlokačním období. Tak při nároží ulic Olejarna a Podwale Staromiejskie (obr. 11: 9) osídlení od druhé poloviny 12. století sestávající z jednodílných i dvoudílných dřevěných domů respektovalo vydřevenou ulici na severním okraji plochy, byť odstup domů kolísá a nelze hovořit o souvislé řadové zástavbě (obr. 36). Celkem 1100 dendroanalýz spolu s kvalitní stratifikací a movitými nálezy včetně pokladu brakteátů z počátku 13. století, umožnily spolu s dobrou zachovalostí dřevěných konstrukcí vytvořit jedinečnou osnovu časoprostorového vývoje sledovaného areálu v mezidobí cca 1170–1410. Pozoruhodné jsou tendence ke stabilitě osídlení bez výrazného přelomu v souvislosti s předpokládanou první lokací i k výstavbě vícedílných usedlostí. Civilizační novum představuje výstavba sloupkových domů po likvidaci starších srubů v jižní části plochy ve třetí fázi (po roce 1221) zatímco v severní pokračuje tradiční zástavba, byť i zde pronikají prvky sloupkové konstrukce.

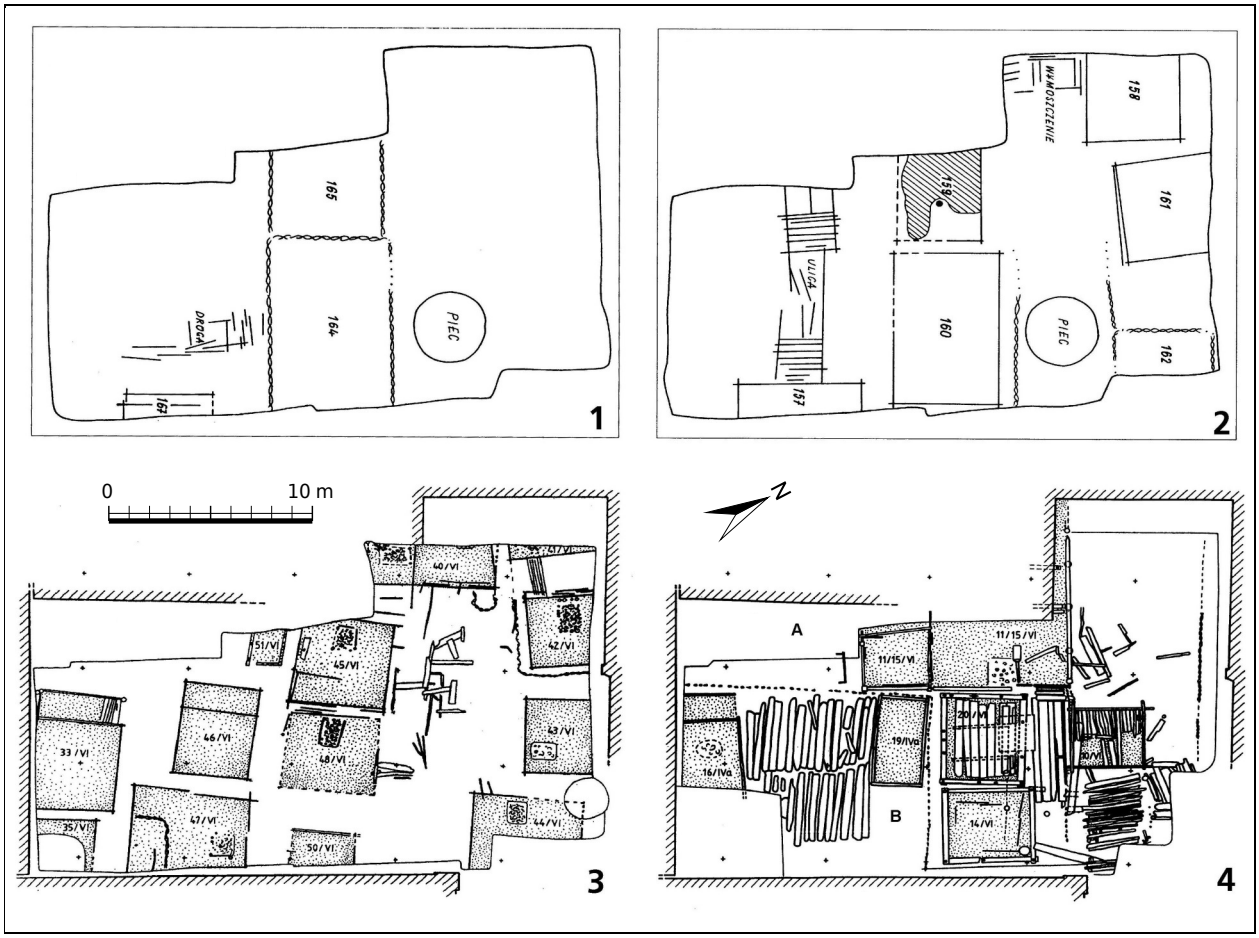

Obr. 34. Štětín, Panenská ulice, plocha VI (viz též obr. 32d). 1 – zástavba ve vrstvě XLIII, 2. pol. 11. stol.; 2 – zástavba ve vrstvě XLII, 11./12. stol.; 3 – zástavba z let 1200–1214; 4 – zástavba z období 1238–1255; A – parcela s domem sloupkové konstrukce, B – městiště zastavěné sruby. Podle Cnotliwy 1996; Wilgocki 2004.

Abb. 34. *Szczecin (Stettin), Panenská Str. Fläche VI (siehe auch Abb. 32d). 1 – Bebauung in der Schicht XLIII, 2. Hälfte des 11. Jhs.; 2. Bebauung in der Schicht XLII, 11./12. Jh.; 3 – Bebaung aus der Periode 1238–1255; A – Hofstätte mit einem Ständerbau, B – Hofstätte verbaut mit Blockbauten. Nach Cnotliwy 1996; Wilgocki 2004.*

Zdá se, že v této době neproběhlo rozměření do jasně ohraničených parcel. Až čtvrtá fáze (po roce 1356) přinesla převládnutí sloupkové konstrukce a také první vydřevené jímky. Ač ani tento horizont nenese stopy parcelního členění, lze uvažovat o parcelní linii dělící severní a jižní část plochy, přičemž zástavba se soustřeďuje jako následující zděné domy při ulici (Kosćiński 1998). I ve 14. století zde dominovaly dřevěné domy sloupkové konstrukce se základovými prahy, vzhledem k hydrogeologickým poměrům patrně nepodsklepené. Zděná architektura je proti jiným městům opožděna, rozvíjí se až do třetiny 14. století (Krzywdziński 2009; Polak 2009).

6. Závěr

Nelze nevidět, že vybrané příklady, byť oddělené značnými vzdálenostmi a ve své výpovědi diferencované různými terénními podmínkami, stavem poznání a zejména vyhodnocení získaných informací, jakož i dalšími vlivy, vykazují určité shodné rysy. Praha, Brno, Vratislav, Gdaňsk, snad i Hradec Králové a s mírným zpožděním patrně i Opava vykazují dynamický růst zejména ve 12. a na počátku 13. století, tedy těsně před lokací. Překvapivě opožděný je rozvoj Vratislavi, kde se až do druhé poloviny 12. století život s určitou nadsázkou soustřeďuje do členitého areálu hradu s předhradími a ke změně dochází až nedlouho před rokem 1200. V případě Štětína jsme omezeni nedostatečným pokrytím aglomerace archeologickými odkryvy. Zkoumaná nadoderská část aglomerace i hrad vykazují intenzivní raně středověké osídlení po celou dobu s dílčími výkyvy, avšak písemné prameny naznačují přítomnost předlokační zástavby i na opačné straně hradu, zatím výzkumy sotva dotčené. Složitěji se jeví otázka prostorového uspořádání sídlišť ve vztahu ke stabilizaci komunikační sítě. Osídlení na území Starého Města pražského se rozvíjí podél hlavních cest se štěrkovými dlažbami patrně již od počátku 12. století, přičemž klíčový význam má jednak stará cesta spojující oba pražské hrady přes pozdější Staré Město, jednak sytém radiál vycházejících z nového náměstí na pravobřeží. V průběhu 12. století se pak rychle zahušťuje patrně řadou dílčích akcí i síť komunikací,

takže půdorys města zčásti již na přelomu 12. a 13. století fixovaný zděnými domy, se do značné míry stabilizoval již před lokací. Zakládací akt přinesl především vymezení obvodu právního města za cenu oddělení severovýchodní části aglomerace. Určitou zvláštnost představuje území pozdějšího tzv. Havelského města, kde došlo patrně ve třicátých letech k vyměření pravidelného půdorysu bez vazby na předlokační struktury, jejichž uspořádání zůstává vzhledem k absenci zpevněných cest nejasné. Nicméně převzetí podstatné části staršího půdorysu lokačním městem 13. století se zatím jeví jako středoevropská zvláštnost. Proti tomu Brno neposkytlo zatím důkazy o předlokační cestní síti, byť areálem nejmladší části aglomerace na území pozdějšího města nepochybně některé důležité komunikace procházely. Je možné, že některé trasy byly začleněny do půdorysu promyšleně koncipovaném snad již ve dvacátých letech 13. století, avšak rozhodně nelze uvažovat o plošném převzetí starších struktur. S určitou pravděpodobností se to však týká Horního (dnes Zelného) trhu, možná již předlokačního tržiště. Zatímco v Hradci Králové a v Opavě byly zatím prokázány jen úpravy komunikačních povrchů v souvislosti s lokací, v Chrudimi se podařilo zachytit fragmenty starších cest v blízkosti dřevozemní hradby. Poznání Vratislavi není zatím v otázce komunikační sítě zcela uspokojivé. V areálu předhradí hradu je v 10.–12. století patrná značná proměnlivost sítě lokálních cest, byť ve výkopu VI byla odkryta možná stabilnější struktura hlavní (?) komunikace. Nedostatečné jsou naše znalosti této oblasti infrastruktury z levobřeží sklonku 12. a počátku 13. století. V Gdaňsku můžeme sledovat raně středověké komunikace opět nejlépe v areálu hradu, kde lze ve 12. století sledovat udržování ulice obklopené poměrně stabilní zástavbou, zatímco starší osídlení vykazuje vyšší proměnlivost bez stálé cestní sítě. Ve Štětíně se objevují náznaky komunikační struktury již v první polovině 10. století, avšak větší míru stability konstatujeme v poslední třetině 12. a prvních desetiletích 13. století až do radikální změny přinesené lokací. Je zjevné, že poznání vývoje komunikační sítě patří k nejobtížnějším úkolům archeologie preurbánních aglomerací, jejichž řešení vyžaduje co nejvíce plošných výzkumů dobře zachovaných nálezových situací. Zdá se však, že alespoň v některých centrech se projevuje zejména od druhé poloviny 12. století snaha udržet stabilitu základní komunikační sítě. Výjimečně lze tento jev sledovat již dříve (Praha–Malá Strana; Čiháková, Havrda 2008, 217, 218). Malé úseky komunikací v Chrudimi zatím nedovolují posoudit možné trendy v této lokalitě, minimum informací máme z Hradce Králové.

Sledovaná města našich severních sousedů prošla ve 13. století úplnou restrukturalizací půdorysu, přičemž byl bez výjimky upřednostněn pravoúhlý rastr.

Pozoruhodné indicie se podařilo získat pro řešení problematiky předlokačních tržišť. Nejjednoznačněji se jeví situace v Praze, kde lze přinejmenším v polovině 12. století odůvodněně uvažovat o takovém prostranství v místě Staroměstského náměstí, tedy uvnitř osídleného areálu, doplněným specifickým zařízením – kupeckým dvorem jako nástrojem panovnického regálu. Určité doklady v tomto směru, tedy především absence stop zástavby, podporují obdobné řešení na místě tzv. Zelného trhu

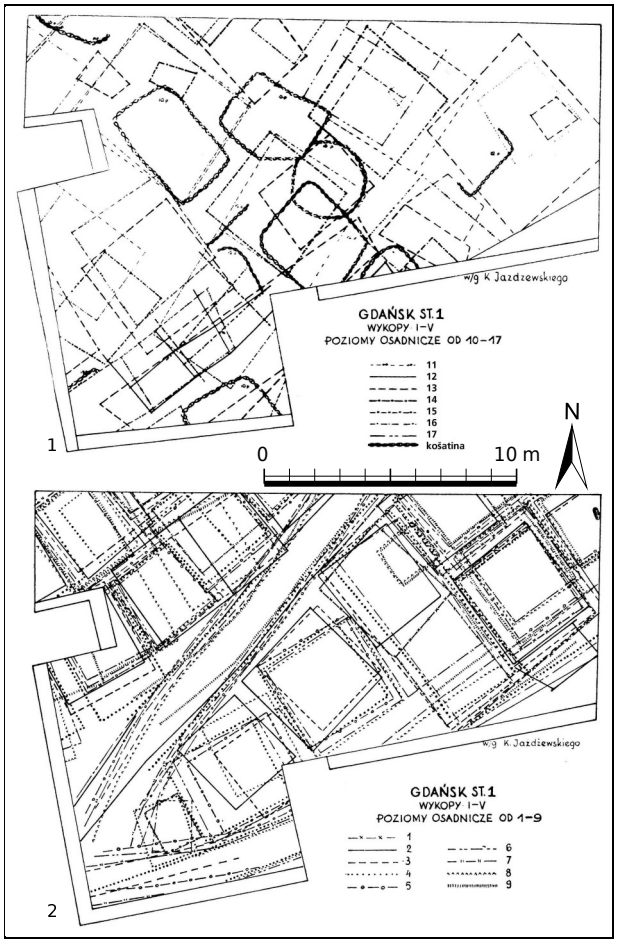

Obr. 35. Gdańsk. Raně středověká zástavba hradu, plocha I při ulici Dulinki. 1 – horizonty 10 až 17 (závěr 11. stol.–přibližně 1115); 2 – zástavba horizontů 1 až 9 (přibližně 1120–počátek 13. století). Podle Barnycz-Gupieniec 1974, upraveno podle Kościński, Paner 2005.

Abb. 35. *Gdańsk. Hochmittelalterliche Bebauung der Burg, Fläche I an der Str. Dulinki 1 – Phasen 10–17 (Ende des 11. Jhs bis etwa 1115); 2 – Phasen 1–9 (etwa 1120–Anfang des 13. Jhs.). Nach Barnycz-Gupieniec 1974, nach Kościński, Paner 2005.*

v jižní části Brna a snad i v západní části Velkého náměstí v Hradci Králové. Je tu tudíž nastolena otázka vtažení tržních ploch do intravilánu, jev typický po půdorysy institucionálních měst. Z obou posledních lokalit však zatím chybí movité doklady tržního provozu z předlokačního období, opíráme se o indicie „*ex absentia*“.

Nejvýrazněji se lokační přeměny projevují v charakteru a uspořádání zástavby. Situace v Praze, Vratislavi, Gdaňsku či Štětíně naznačuje zvolna sílící trend ke složitějším útvarům sestávajícím z více jednotek, což lze nejlépe pozorovat ve slezských a pomořanských sídlech od 11. století. Zvýšená míra stability umístění konkrétních součástí zástavby je sledovatelná od počátku 12. století v Gdaňsku na hradě i od sklonku 12. století v osídlených částech Starého Města, byť samotné objekty podléhají přestavbám či jsou po nedlouhé existenci nahrazovány novými. Skutečné parcelaci se podle mého názoru v předlokačním období nejvíce přiblížila Praha, patrně pod dominantním vlivem právně zvýhodněných cizích etnik. Určité náznaky

pozorujeme i ve Vratislavi, kde jsme ovšem omezeni nedostatečným rozsahem nejdůležitějších odkryvů.

V konstrukci obytných domů představuje novum změna technického řešení stěn domů, která se projevila ve většině sledovaných sídel nástupem sloupové konstrukce kombinované se základovým břevnem a zejména pokročilejší konstrukce sloupkové (rámové), jednoduššího předstupně principiálně shodného hrázdění. To vše se uplatnilo v důsledku lokačního předělu na převážně víceprostorových domech, v rámci kterých jsou v oblastech se špatnými podmínkami pro dochování organických materiálů nejlépe rozpoznatelné suterénní části. Lze hovořit o fenoménu podsklepení městských obydlí zejména v českých zemích, byť existovaly výjimky ovlivněné přírodním prostředím (Uherské Hradiště; Procházka 1996, 130–132). Je třeba zdůraznit nástup tohoto jevu již v předlokačním období, v Praze snad již před polovinou 12. století, v menší míře ve Vratislavi až na počátku 13. století, tedy v poslední fázi před první lokací, a možná i v Brně krátce před rokem 1200. V obou lokalitách, silněji snad v Brně, je doloženo přežívání tradiční srubové konstrukce stěn. Masový nástup sloupkového principu v obou posledních městech souvisí však až s postlokačním vývojem.

V Pobaltí nabyla před nástupem zděné architektury sloupková (rámová) konstrukce dřevěných domů naprostou převahu, přičemž v západopomořanských městech, zvláště ve Štětíně, byly silněji zastoupeny objekty nepodsklepené; to platí i pro Gdaňsk. Ve slezské Vratislavi se vyskytují povrchové i podsklepené domy. Srubová konstrukce byla v komunálních městech Pomořan používána jen minimálně. I zde lze pozorovat, a to ve Vratislavi a zejména ve Štětíně, místy dožívání tradičních forem zástavby, projevující se rozdíly v současné zástavbě na sousedních městištích (souhrnně Piekalski 1996; Rebkowski 2001, 121–144). Pozoruhodné doklady o složité transformaci byly získány z jihovýchodní části Brna, kde ještě ve druhé čtvrtině 13. století měla zástavba daleko do klasického schématu s řadou domů při ulici. Při respektované komunikaci stabilizované lokačním vyměřením se zde kumulují především výrobní objekty, zatímco obytné jsou situovány často, byť ne vždy, hlouběji. Zcela nejasné je eventuální ohraničení majetkových jednotek, pokud v této fázi existovalo. Zejména pozdní předlokační a raně lokační zástavba se vyznačuje značnou proměnlivostí, střídáním různých aktivit. V severní části města se již ve druhé čtvrtině 13. století objevují prvky klasické parcelní zástavby, nemáme však jasnou představu o její struktuře v nejranější fázi počínající nejpozději ve druhém desetiletí 13. století.

Je zjevné, že v řadě lokalit zejména s dobře dochovanými konstrukcemi (Brno, Štětín, Vratislav, Gdańsk, patrně i Praha) lze počítat se značnou proměnlivostí dřevené předlokační zástavby, ač konkrétní archeologický projev je samozřejmě různý. Novum představovala zejména sloupková konstrukce stěn domů, případně její sloupový předstupeň a podsklepení. V Praze se objevil další fenomén daleko předstihující všechna uvedená města, totiž raný výskyt zděného domu, svými počátky sahající několik desetiletí před ustavení institucionálního města. S relativně ranějším nástupem zděné architektury již před polovinou či častěji kolem poloviny 13. století lze počítat

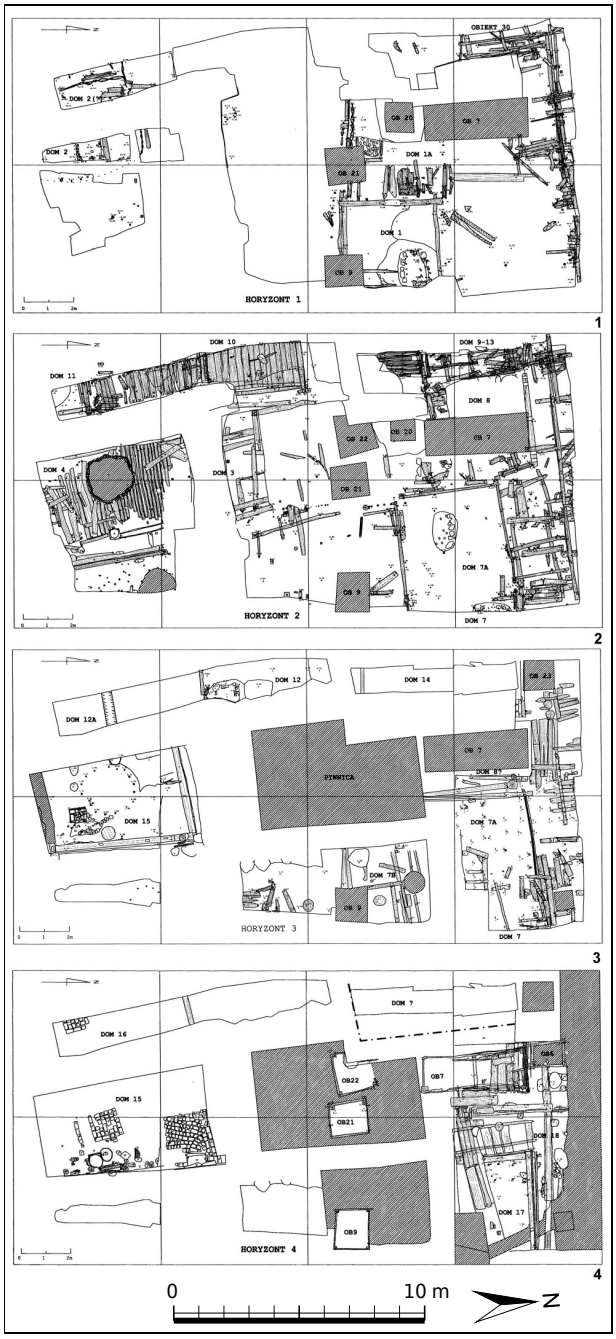

Obr. 36. Gdańsk. Zástavba při ulici Olejarna. 1 – horizont 1 (1170–1200); 2 – horizont 2 (1200–1220); 3 – horizont 3 (1220–1320); 4 – horizont 4 (1320–1410). Podle Kościński 1998.

Abb. 36. *Gdańsk. Bebauung an der Olejarna Str. 1 – Phase 1 (1170–1200); 2 – Phase 2 (1200–1220); 3 – Phase 3 (1220–1320); 4 – Phase 4 (1320–1410). Nach Kościński 1998.*

ve Vratislavi a v Brně, ovšem až v souvislosti s právním městem. Nástup zděných staveb představoval významný krok směrem k prostorové stabilizaci zástavby.

Nejméně radikálně se lokační přelom ve všech sledovaných oblastech projevil v Praze. Některé rysy kontinuity byly zaznamenány i na dalších lokalitách, na kterých však zásadní roli sehrála podstatná změna – totiž jednorázové vytyčení půdorysu po změně kvality v oblasti práva. Prahu tudíž lze považovat za lokalitu, která nabyla nejvíce městských rysů ve smyslu charakteristickém pro sídla vrcholného středověku již před právní lokací jen završu-

jící první, klíčovou etapu urbanizace. V tom představuje ve střední Evropě zcela ojedinělý fenomén; západněji bychom obdobných příkladů našli více, z archeologicky relativně dobře poznaných lze uvést vestfálský Osnabrück (Schlüter 2002). Oprávněně lze zde předpokládat určující vliv cizineckých komunit, zejména patrně německé, byť realizace raných regulací, jakou bylo zejména vytyčení Staroměstského náměstí, nebyla uskutečnitelná bez součinnosti s panovnickou mocí, konkrétně s jejími úředníky. Ve většině ostatních lokalit si zaslouží pozornost především expanzivní růst osídlení ve druhé polovině 12. století, případně na počátku století následujícího, v některých případech ruku v ruce s tendencí ke stabilnějšímu uspořádání půdorysu a složitějším sídelním jednotkám. Je otázka, zda tento jev šel společně se zvýšenou mírou osobní svobody alespoň části obyvatelstva, jak se pokusil doložit pro Litoměřice J. Tomas (1999, 113), případně jak by naznačovaly počátky skutečné parcelace ve Vratislavi. Ani nejrozvinutější předlokační aglomerace či jejich části však nedospěly k zásadnímu předpokladu další emancipace, totiž k vytvoření právně sjednocené komuny.

Studie byla zpracována s podporou Grantové agentury Akademie věd České republiky č. IAA800010704 a je věnována prof. Janu Klápštěmu k 60. narozeninám.

Literatura

Bakala, J. 1977: Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku, *Časopis slezského muzea – série B, vědy historické,* 26, 97–122.

Barnycz-Gupieniec, B. 1974: *Drewniane budownictwo mieszkalne w Gdańsku w X–XIII wieku.* Gdańsk.

Barnycz-Gupieniec, B. 2000: *Studia nad drewnianym budownictwem w średniowiecznej Polsce na tle porównawczym.* Lowicz.

Barnycz-Gupieniec, B. 2005: *Planigrafia materiału zabytkowego z osady podgrodowej wczesnośredniowiecznego Gdańska (stanowisko 1).* Gdańsk.

Bláha, R. 2005: „Zemnice" v Hradci Králové. Dosavadní stav poznání, *Forum urbes medii aevi* II, 118–125.

Bláha, R. 2006: Nové poznatky o raně středověkém opevnění Hradce Králové (Kavčí plácek, Rokitanského ulice). In: R. Sedláček, J. Sigl, S. Vencl (eds.): *Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka,* Hradec Králové–Pardubice, 31–48.

Bláha, R. 2008: Veřejná prostranství (náměstí) středověkého Hradce Králové a jeho proměny (přehled dosavadního bádání). In: Z. Měřínský, J. Klápště (eds.): *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1*, Brno, 186–198.

Bláha, R., Frolík, J., Sigl, J. 2007: Proměna uliční sítě a parcelace v Hradci Králové a Chrudimi. *Forum urbes medii aevi* IV. *Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy*, 82–93.

Bláha, R., Sigl, J. 2005: Změny osídlení v okolí Hradce Králové v době hradištní. In: M. Metlička (ed.): *Archeologie doby hradištní v Čechách* 1. Plzeň, 7–28.

Bláha, R., Sigl, J. 2006: Hradec Králové – raně středověké centrum východních Čech. *Archaeologia historica* 31, 45–53.

Borkovský, I. 1948: Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I. *Slavia Antiqua* I, 460–484.

Bukowska-Gedigowa, J., Gediga, B. 1986: *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu.* Lódź.

Bureš, M., Dragoun, Z. 1991: Archeologické výzkumy na trase Královské cesty. In: *Staletá Praha. Královská cesta*, 265–284.

Bureš, M., Finková, K., Kašpar, V., Petříčková, J., Vařeka, P. 1998: Výzkum parcely domu u Sixtů čp. 553/I na Starém Městě pražském. *Archeologické rozhledy* L, 603–618.

Bureš, M., Kašpar, V., Špaček, L., Vařeka, P. 1997: The 13th century pre-urban settlement complex near the St Peter´s Church in Prague. In: Urbanism in Medieval Europe – *Papers of the ´Medieval Europe Brugge 1997´´ Conference* – Volume 1, 7–17.

Buśko, C. 2005: Wrocław u progu lokacji. In: Buśko, C. (ed.) *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIV wieku*, Wrocław, 177–194.

Buśko, C., Piekalski, J. 1997: Die Altstadt in Breslau im 13.–15. Jahrhundert. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 23/24, 1995/96, 155–181.

CDB: Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae IV/1. J. Šebánek, S, Dušková (eds.), Pragae 1962.

Cejnková D. 1992: Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře. *Forum brunense* 1992, 11–20.

Cejnková, D., Měřínský, Z., Sulitková, L. 1984: K problematice počátků města Brna. *Československý časopis historický* 32, 250–270.

Cnotliwy, E. 1996a: Szczecin u schylku wczesnego i w póżnym średniowieczu w świetle badań archeologicznych. In: E. Wilgocki, P. Krajewski, M. Dworaczyk, D. Kozlowska (eds.): *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim.* Szczecin, 153–170.

Cnotliwy, E. 1996b: Szczecin w drugiej polowie XII i w XIII wieku w świetle ostatnich badań archeologicznych. In: *Przegląd Zachodniopomorski* 40, 7–41.

Cnotliwy, E., Losiński, W. 1995: Szczecin/Stettin. Vom frühstädtischen Zentrum zur Lokationsstadt. In: *Slavia Antiqua* 36, 73–92.

Cymbalak, T., Podliska, J. 2009: Nové poznatky k raně středověkému osídlení v oblasti tzv. vyšehradské cesty v Praze (rekonstrukce procesu osídlování na základě výpovědi archeologických pramenů). *Archaeologica Pragensia* 19/2008, 309–332.

Čiháková, J. 1984: Pražská keramika 11.–13. století. In: H. Ječný (ed.): *Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města.* Archaeologica Pragensia 5, 257–262.

Čiháková, J., Dragoun, Z., Bureš, M. 1991: Betlémské náměstí, *Pražský sborník hitorický* 24, 198.

Čiháková, J., Dragoun, Z., Podliska, J. 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In: L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík (eds.): *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II.(†7. února 999).* Praha 2000, 127–146.

Čiháková, J., Dragoun, Z., Podliska, J. 2001: Der Prager Siedlungsraum im 10. und 11. Jahrhundert. In: P. Sommer(ed.): *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. Internationales Symposium Praha 9.–10. Februar 1999, Colloquia mediaevalia Pragensia 2*, Praha, 225–262.

Čiháková, J., Havrda, J. 2008: Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání. *Archeologické rozhledy* 60, 187–228.

Dragoun, Z. 1979: Záchranný výzkum v kostele sv. Martina Ve zdi na Starém Městě pražském. *Archaeologia historica* 4, 33–41.

Dragoun, Z. 1981: Záchranný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském I. *Archaeologica Pragensia* 2, 193–231.

Dragoun, Z. 1982: Záchranný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském II, *Archaeologica Pragensia* 3, 1982, 99–151.

Dragoun, Z. 1984a: K otázce vztahu středověkých zahloubených obytných objektů a románských domů. *Documenta Pragensia* IV, 73–83.

Dragoun, Z. 1984b: Masná ulice. *Pražský sborník historický* 17, 150.

Dragoun, Z. 1988: Dosavadní výsledky archeologického výzkumu v Richtrově domě. *Staletá Praha* XVIII, 45–54.

Dragoun, Z. 1989: Perlová ulice, Uhelný trh. *Pražský sborník historický* 21, 191.

Dragoun, Z. 1995: V Kolkovně čp. 921/I. *Pražský sborník historický* 28, 244.

Dragoun, Z. 1996: Pravěké a raně středověké osídlení Starého Města. In: P. Vlček (ed.) *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov.* Praha, 11–16.

Dragoun, Z. 1997: Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt. In: J. Kubková, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna (eds.): *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Milanu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi.* Praha, 149–159.

Dragoun, Z. 1998: Salvátorská ul. čp. 931/I. *Pražský sborník historický* 30, 278.

Dragoun, Z. 2003a: Anenské náměstí čp. 203/I. *Pražský sborník historický* 32, 322–323.

Dragoun, Z. 2003b: U Staré školy čp. 141/V. *Pražský sborník historický* 32, 331.

Dragoun, Z. 2003c: Záchranný výzkum ve Staronové synagoze v Praze a posouzení jeho výsledků z hlediska etnického určení zdejšího osídlení. *Archaeologia historica* 28/03, 255–266.

Dragoun. Z., Havrda, J. 1996: Nové poznatky o kostele sv. Linharta na Starém Městě pražském. In: *Sborník společnosti přátel starožitností* 4, 79–90.

Dragoun, Z., Havrda, J. 1997: Zjištěné románské domy v prostoru Mariánského náměstí na Starém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia* 13, 1997, 131–144.

Dragoun, Z., Havrda, J. 1998: Řetězová čp. 223/I. *Pražský sborník historický* 30, 278.

Dragoun, Z., Juřina, P., Kašpar, V. 2009: „Město tří kostelů“ (Petrská čtvrť a její role v románské Praze). In: P. Juřina (ed.): *Náměstí Republiky. Výzkum století.* Praha, 54–66.

Dragoun, Z., Škabrada, J., Tryml, M. 2002: *Románské domy v Praze.* Litomyšl.

Dragoun, Z., Tryml, M. 1995: Proluka Myslbek. *Pražský sborník historický* 28, 240–241.

Dvorská, J., Merta, D., Peška, M. 2001: Dendrochronologie v historickém jádru Brna. *Ve službách archeologie* III, 31–39.

Dworaczyk, M., Kowalska, A. B. 2003: *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium.* Szczecin.

Flodrová M., Loskotová I. 1995: Výrobky brněnských řemeslníků 14. století. *Archaeologia historica* 20, 551–561.

Frolík, J., Sigl, J. 1985: K počátkům města Chrudimi. *Archaeologia historica* 10, 175–180.

Frolík, J., Sigl, J. 1993: Archeologický výzkum v Břetislavově ulici a na Žižkově náměstí v Chrudimi. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 80–86.

Frolík, J., Sigl, J. 1994: New facts on the settlement on the central hilltop of the town of Chrudim. Rescue survey of 1982–1984. *Památky archeologické* 85/2, 111–131.

Frolík, J., Sigl, J. 1995a: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.

Frolík, J., Sigl, J. 1995b: Změny městské parcelace v Chrudimi (Štěpánkova ulice čp. 85). *Archaeologia historica* 20, 133–140.

Frolík, J., Sigl, J. 1998: *Chrudim v pravěku a středověku.* Chrudim.

Havrda, J. 2000a: Archeologický výzkum na Uhelném trhu na Starém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia* 15, 2000, 117–139.

Havrda, J. 2000b: Praha–Staré Město, Klementinum–hospodářský dvůr. *Pražský sborník historický* 31, 2000, 368–369.

Havrda, J. 2003: Maiselova čp. 59/V. *Pražský sborník historický* 32, 330.

Havrda, J. 2008: Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy. *Archeologie ve středních Čechách* 12, 651–670.

Havrda, J., Dragoun, Z. 1998: Linhartská ulice, Mariánské náměstí, Platnéřská ulice, ulice U radnice, Kolektory Nová radnice. *Pražský sborník historický* 30, 272–274.

Havrda, J.,Tryml, M. 2009: Středověké dlažby na Starém Městě pražském. Příspěvek archeologie k poznání historických komunikací. *Staletá Praha* XXV, 41–52.

Havrda, J., Zavřel, J. 2009: Pozůstatky raně středověkého metalurgického pracoviště v areálu Klementina na Starém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia* 19/2008, 333–356.

Hložek, M., Procházka, R. v tisku: Doklady metalurgie barevných kovů ze sklonku 12. století z Brna, Josefské ulice, *Archeologické rozhledy*.

Holub, P., Kolařík, V., Merta, D., Peška, M., Zapletalová, D., Zůbek, A. 2005: Ke stavu poznání nezděné

měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna. *Forum urbes medii aevi* II, 44–101.

Holub, P., Kolařík, V., Merta, D., Peška, M., Polánka, P., Sedláčková, L.,Zapletalová, D., Zůbek, A. 2008: Brno (okr. Brno-město). *Přehled výzkumů* 49, 356–393.

Holub, P., Kováčik, P., Merta, D., Peška, M., Procházka, R., Zapletalová, D., Zůbek, A. 2002: Předběžné výsledky záchranných výzkumů v Brně v roce 2001. *Přehled výzkumů* 43, 71–114.

Hrdlička, L. 1977: Předběžné výsledky výzkumu v paláci Kinských v Praze 1 na Starém Městě. In: *Středověká archeologie a studium počátků měst.* Praha, 199–215.

Hrdlička, L. 1980: Husova ul. čp. 352/I, dům U Sladkých. *Pražský sborník historický* XII. 239–242.

Hrdlička, L. 1982: Využití výkopů pro inženýrské sítě jako pramene k poznání původního reliéfu a jeho proměn v historickém jádru města. *Archeologické rozhledy* 34, 599–621.

Hrdlička, L. 1983: Strategie a taktika současného archeologického výzkumu v historickém jádru Prahy. *Archeologické rozhledy* 35, 609–638.

Hrdlička, L. 1993a: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, *Archeologické rozhledy* 45, 93–112.

Hrdlička, L. 1993b: Projekt jednoho výzkumu ve vnitřní Praze. Staveniště kolektoru „Nová radnice“. *Archeologické rozhledy* 45, 662–676.

Hrdlička, L. 1996: K procesu osídlování staroměstských teras. *Archaeologica pragensia* 12, 163–183.

Hrdlička, L. 2000: Centrum raně středověké Prahy. In: J. Piekalski, K. Wachowski (eds.): *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa środkowa.* Wrocław, 191–214.

Hrdlička, L. 2005: *Týnský dvůr a středověká Praha. Archeologický výzkum 1976–1986*, Praha.

Hrdlička, L., Dragoun, Z., Richterová, J. 1981: *Ungelt. Pražský sborník historický* 12, 165–174.

Hrdlička, L., Dragoun, Z., Richterová, J. 1984: *Ungelt. Pražský sborník historický* 17, 154–156.

Huml, V. 1980: Výzkum v hotelu Intercontinental. *Archaeologica Pragensia* 1, 175–189.

Huml, V. 1992a: K osídlení Ovocného trhu na Starém Městě pražském. Na základě archeologického výzkumu v l. 1984–85. *Archaeologica Pragensia* 12, 247–272.

Huml, V. 1992b: K počátkům Havelského města. Předběžná zpráva o výzkumu na Ovocném trhu v létech 1985–1988. *Archaeologia historica* 17, 63–82.

Huml, V., Dragoun, Z., Nový, R. 1990–1991: Der archäologische Beitrag zur Problematik der Entwicklung Prags in der Zeit vom 9. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts und die Erfassung der Ergebnisse der historiích-archäologischen Erforschung Prags. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 18/19, 1990–1991, 33–69.

Chlopocka, H. 1952: Lokacja Szczecina na prawie niemieckim. Przegląd zachodni 8, 1952, 612–626.

Chorowska, M., Lasota, C. 1997: Breslauer Patrizierhäuser im 13. Jahrhundert. In: J. Kubková, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna (eds.): *Život v archeologii středověku.* Praha, 280–290.

Jasiński, K. 1996: Początki gminy miejskiej w Gdańsku. In: R. Czaja, J. Tandecki (eds.): *Studia nad dziejami miast i mieszcaństwa w średniowieczu.* Toruň, 43–57.

Ječný, H., Čiháková, J., Kršáková, J., Olmerová, H., Stehlíková, D., Špaček, L., Tryml, M. 1984: Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města, *Archaeologica Pragensia* 5, 211–288.

Ježek, M. 2000: Výzkum v místě kašny na Malém náměstí v Hradci Králové. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 107–131.

Ježek, M. 2001: K výpovědi pramenů o středověké Chrudimi. *Archeologické rozhledy* 53, 803–813.

Jordánková, H., Loskotová, I. 2006: K předlokačnímu osídlení Brna, *Archaeologia historica* 31, 119–130.

Juřina, P. 2005: Předlokační zástavba v Klimentské ulici na Novém Městě pražském. *Forum urbes medii aevi* II, 148–156.

Juřina, P., Kašpar, V., Podliska, J. 2009: Paláce z kamene i ze dřeva. In: P. Juřina (ed.): *Náměstí Republiky, výzkum století.* Praha, 44–51.

Juřina, P. a kol. 2005: Předběžná zpráva o výsledcích plošného archeologického výzkumu v areálu bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky v letech 2003–2006. *Archeologica Pragensia* 17/2005, 211–232.

Kalferst, J. 1996: Zpráva o záchranném výzkumu na rekonstrukci transformační stanice 5/04 KV č. 5 na Velkém náměstí v Hradci Králové. *Zpravodaj musea v Hradci Králové* 22, 1996, 41–49.

Kašák, K., Valkony, J., Militký, J. 2009: Dům mincmistra nebo zloděje střížků. In: P. Juřina (ed.), Náměstí Republiky, výzkum století. Praha, 36–39.

Kaźmierczyk, J. 1966a: *Wrocław lewobrzezny we wczesnym średniowieczu, cz 1.* Wrocław.

Kaźmierczyk, J. 1966b: *Wrocław lewobrzezny we wczesnym średniowieczu , cz 2.* Wrocław.

Kaźmierczyk, J. 1991: *Ku początkóm Wrocławia I. Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od polowy XI. do polowy XIII. wieku.* Wrocław.

Kaźmierczyk, J. 1993: *Ku początkóm Wroclawia II. Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od polowy XI do polowy XIII wieku.* Wrocław.

Kaźmierczyk, J. 1995: *Ku początkóm Wrocławia III. Gród na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu.* Wrocław.

Kejř, J. 1969: Zwei Studien über die Anfänge der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern. *Historica* 16, 81–142.

Kejř, J. 1975: K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského. *Pražský sborník historický* IX, 5–18.

Kiecoń, M., Zezula, M. 2004: Počátky a rozvoj města Opavy ve 13. a 14. století ve světle poznatků z archeologických výzkumů v l. 2000–2002. In: D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik (ed): *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia Interdyscyplinarne*, Gliwice, 57–77.

Kiecoń, M., Zezula, M. 2005: Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu). *Forum urbes medii aevi* II, 26–43.

Klápště, J. 1996: Urbanizace střední Evropy jako archeologický problém. In: Z. Kurnatowska (ed.): *Slowiańszczyzna w Europie średniowiecznej* 2. Wrocław, 23–30.

Klápště, J. 2001: Ještě jednou o chrudimských „zemnicích". *Archeologické rozhledy* 53, 814–816.

Klápště, J. 2005: *Proměna českých zemí ve středověku.* Praha.

Klementová, J., Starec, P. 2006: Rytířská ulice pč. 1079 (před čp. 403/1). Pražský sborník historický 34, 349–351.

Kolář, F., Kaniová, P., Rosová, R., Zezula, M. 2008: Opevnění města Opavy (současný stav výzkumu). *Forum urbes medii aevi* V, 174–249.

Kolář, F., Zezula, F. v tisku: Ulice a náměstí středověké a raně novověké Opavy z pohledu archeologie. In J. Piekalski (ed.): Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej. *Wratislawia Antiqua* 12.

Kościński, B. 1998: Wstępne wyniki badań na stanowisku 2 w Gdańsku w 1996 roku. In: H. Paner (ed.): *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych.* Gdańsk, 94–118.

Kościński, B., Paner, H. 2005: Nowe wyniki datowania grodu gdańskiego – stanowiska 1 (wyk. I–V). In: H. Paner, M. Fudziński (eds.): *XIV sesja pomorzoznawcza* 2, 11–47.

Kouřil, P. 2006: Život v raně středověkém městě ve světle archeologie. In: I. Ebelová (ed.): *Opava, historie, kultura, lidé.* Praha, 27–42.

Kowalska, A. B., Losiński, W. 2004: Szczecin: origins and history of the early medieval Town. In: P. Urbańczyk (ed.): *Polish lands at the turn of the first and the scecond millenia.* Warsaw, 75–88.

Kozaczewski, T. 1975: Murowane domy z XIII wieku we Wrocławiu. In: *Architektura Wrocławia 1. Dom, Wrocław*, 9–50.

Krzywdziński, R. 2009: Stan badań nad budownictwem drewnianym Głównego Miasta Gdańska w XIV wieku. In: H. Paner, M. Fudziński, Z. Borcowski (eds.): *Stan badań archeologicznych miast w Polsce.* Gdańsk, 215–243.

Kuča, K. 2002: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 5.* Praha.

Labuda, G. 1952: Problematyka badań wczesnodziejowych Szczecina. *Przegląd zachodni* 8, 536–578.

Lasota, C., Piekalski J. 1990/1991: Der Bauplatz der romanischen Benediktinerabtei in Wrocław-Olbin (Breslau-Elbing). *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 18/19, 117–134.

Líbal. D., Muk, J. 1996: *Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj.* Praha.

Lochmann, Z. 1993: Maislova ulice čp. 30/V, *Pražský sborník historický* 24, 1993, 205.

Loskotová, I. 1993: Než vznikla Stará radnice. *Forum Brunense* 1993, 207–215.

Loskotová, I., Procházka, R. 1995: Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století). *Brno v minulosti a dnes* 13, 112–149.

Mendl. B. 1932: „Vici Theutunicorum" a „civitas circa s. Gallum". Dva problémy z počátků města Prahy. *Český časopis historický* 38, 237–259.

Merta, D., Peška, M., Sedláčková, L., Zůbek, A. 2007: Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna? *Forum urbes medii aevi* IV, 144–161.

Merta, D., Peška, M. 2002: Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně. *Archaeologia technica* 13, 33–42.

Merta, D., Peška, M., Procházka, R. 2004: Měšťanský dům středověkého Brna. Informace o průběhu a výsledcích grantového projektu, *Dějiny staveb* 2004, 171-186.

Militký, J., Omelka, M. 2009: Svědectví mincí – největší soubor ztracených platidel. In: P. Juřina (ed.): *Náměstí Republiky, výzkum století.* Praha, 170–175.

Moździoch, S. 2004: Wrocław–Ostrów Tumski in the Early Middle Ages. In: P. Urbańczyk (ed.): *Polish lands at the turn of the first and the second milenia.* Warsaw, 319–338.

Niegoda, J. 2005a: Układ stratygraficzny. In: C. Buśko (ed.): *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIV wieku.* Wrocław, 18–68.

Niegoda, J. 2005b: Zmiany v zagospodarowaniu przestrzeni v rejonie placu Nowy targ w XII–XIV w. In: C. Buśko (ed.): *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII-XIV wieku.* Wrocław, 69–84.

Omelka, M. 2000: Husova třída čp. 159/I – Trautmannsdorfský palác. *Pražský sborník historický* 31, 367–368.

Paner, H. 2004a: Nowe źródła archeologiczne do dziejów wczesnośredniowiecznego Gdańska. In: R. Czaja, G. Nawrolska, M. Rebkowski, J. Tandecki (eds.): *Archeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrolskiego.* Elbląg, 165–173.

Paner, H. 2004b: The Spatial development of Gdańsk to the beginning of the 14th century. The origins of the Old and Main Town. In: P. Urbańczyk (ed.): *Polish lands at the turn of the first and the second millenia.* Warsaw, 15–32.

Paner, H. 2006: Archeologia Gdańska v latach 1988–2005, *Archeologia Gdańska* I, Gdańsk, 11–88.

Pavlů, I. 1971: *Pražská keramika dvanáctého a třináctého století.* Praha.

Peška, M. 2006: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě lékařských ordinací v prostoru dvorku domu Orlí 10 v Brně. Rkp. nálezové zprávy č. j. 23/07. Uloženo: Archiv nálezových zpráv – Archaia Brno, o. p. s.

Piekalski, J. 1990: *Średniowieczny Wrocław. Studium kompleksu osadniczego na Ołbinie w wiekach VII–XIII.* Wrocław.

Piekalski, J. 1996: Holzbauten im spätmittelalterlichen Breslau, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26, 363–375.

Piekalski, J. 1998: Uwagi o problemie definicji średniowiecznego miasta. Struktury wczesnomiejskie i późnośredniowieczny model osadnictwa miejskiego w wiekach średnich. In: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum.* Poznań, 349–356.

Piekalski, J. 2001: *Von Köln nach Krakau. Topographische Wandel früher Städte.* Bonn–Köln.

Piekalski, J. 2002: Lokacja Wrocławia jako problem badawczy archeologa. In: C. Buśko, J. Klápště (eds.): *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej.* Wrocław–Praha, 49–62.

Piekalski, J. 2004: Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza – funkcja – forma. Wrocław.

Piekalski, J. 2005: Przemiany topografii miast Europy Środkowej w XII–XIII wieku. Aktualne problémy badawcze. In: L. Leciejewicz, M. Rębkowski (eds.): *Civitas Cholbergiensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.* Kołobrzeg, 73–82.

Piskorski, J. M. 1987: *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku.* Poznań.

Podliska, J. 2000: Řetězová, Karlova ulice čp. 223/I. *Pražský sborník historický* 31, 371–372.

Podliska, J. 2007: Nám. Jana Palacha čp. I/V a Valentinská ulice, *Pražský sborník historický* 35, 346–347.

Podliska, J. 2009: Nové poznatky o podobě osídlení v zázemí Týnského dvora na Starém Městě v Praze (předběžné sdělení). *Staletá Praha* 35/2, 2–15.

Podliska, J., Zavřel, J. 2006: K problematice identifikace a interpretace archeometalurgického materiálu na příkladu raně středověké Prahy. *Archaeologia historica* 31, 389–402.

Polak, Z: 2005: Historia poszukiwań trzynastowiecznego Gdańska. In: L. Leciejewicz, M. Rębkowski (eds.): *Civitas Cholbergensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbaltyckiej w XIII w. Kołobrzeg*, 135–145.

Polak, Z: 2009: Uwagi archeologa do historii średniowiecznej kamienicy Gdańskiej. In: H. Paner, M. Fudziński, Z. Borcowski (eds.): *Stan badań archeologicznych miast w Polsce.* Gdańsk, 215–243.

Prix, D., Zezula, M. 2002: Archeologický výzkum a stavebně historický průzkum minoritského kláštera v Opavě v roce 2000. In: L. Jan, P. Obšusta (eds.): *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči.* Disputationes Moravicae 3. Brno, 275–294.

Procházka, R. 1996: Zur Frage der ältesten Bebauung in der südmährischen Städten. In: H. Brachmann, J. Klápště (eds.): *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Supplementum* 6. Praha, 120–141.

Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). *Medievalia archaeologica* 2, Brno a jeho region, 7–158.

Procházka, R. 2001: Chlebové pece předlokačního a lokačního Brna. *Archaeologia historica* 26, 207–219.

Procházka, R 2003a: Etnické změny a počátky jihomoravských měst. *Archeologia historica* 28, 267–295.

Procházka, R 2003b: Pozdně románský dům z areálu minoritského kláštera v Brně. *Průzkumy památek* 10, 163–168.

Procházka, R. 2009: Otázka předlokačního a lokačního Brna v konfrontaci písemných a archeologických pramenů. In: J. Žuffová (ed.): *Trnava a počiatky stredovekých miest. Pamiatky Trnavy a trnavského kraja* 12. Trnava, 103–112.

Procházka, R. v tisku: Ulice a náměstí středověkého Brna v archeologických pramenech. In: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej. Wratislawia Antiqua* 12.

Procházka, R., Kováčik, P., Merta, D., Peška, M. 2002: Brünn – von der frühmittelalterlichen Agglomeration zur Residenzstadt des Spätmittelalters, In: G. Helmig, B. Scholkmann, M. Untermann (eds.):*Medieval Europe Basel* 2002. *Centre, Region, Periphery* 2, Hertingen, 2002, 248–255.

Procházka, R., Loskotová, I. 1999: K topografii a interpretaci předlokačního osídlení Brna, *Archaeologia historica* 24, 169–188.

Procházka, R., Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. *Přehled výzkumů* 48, 143–299.

Rębkowski, M. 2001: *Pierwsze lokacje miast w ksiestwie zachodnopomorskim. Przemiany prezstrzenne i kulturowe.* Kołobrzeg.

Rębkowski, M. 2007: *Christianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne.* Szczecin.

Richter, M., Vokolek, V. 1995: *Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města.* Hradec Králové–Praha.

Richterová, J. 1995: K historii parcely a domu čp. 568. Ovocný trh 17, Praha 1-Staré Město. *Archaeologia historica* 20. 53–64.

Rulewicz, M. 1999: Wyniky badań wykopaliskowych w obrębie suburbium Szczecina. *Sprawozdania archeologiczne* 51, 245–272.

Schlüter, W. 2002: Archäologische Zeugnisse zur Entstehung der Stadt Osnabrück. In: H. Steuer, G. Biegel (eds.): *Stadtarchäologie in Norddeutschland westlich der Elbe.* Bonn, 37–103.

Sigl, J. 1999: Změna struktury městské zástavby na Malém náměstí v Hradci Králové, *Archaeologia historica* 24, 161–168.

Sigl, J., Vokolek, V. 1992: Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové. *Archaeologia historica* 17, 83–90.

Starec, P. 1997: Archeologický výzkum při výstavbě kolektorových šachet v prostoru Havelského města v letech 1994–1995. *Archaeologica Pragensia* 13, 157–172.

Starec, P. 1998: K problematice raně středověkých komunikací v prostoru pražského Malého náměstí a řešení jeho vzniku. *Archaeologia historica* 23, 27–34.

Šírová, M. 1977: Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Praze 1, Kaprová ul., *Středověká archeologie a studium počátků měst*, 216–219.

Tomas, J. 1999: Počátky města Litoměřic (I). In: J. Klápště, O. Kotyza (eds.): *Od raně středověké*

aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výbor studií). Litoměřice, 101–124.

Tomas, J. 1984: Problematika studia dějin Prahy v období raného feudalismu – vývoj pražské raně feudální městské aglomerace. *Archaeologica Pragensia* 5/1, 35–46.

Vojtíšek, V. 1953: O privilegiu knížete Soběslava pro pražské Němce a jeho konfirmacích. In: F. Fiala (ed.): *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška.* Praha, 301–322.

Wihoda, M. 2006: První opavské století, In: I. Ebelová (ed.): *Opava, historie, kultura, lidé.* Praha, 43–56.

Wihoda, M. 2007: *Vladislav Jindřich.* Brno.

Wilgocki, E. 2003: Szczecin-Podzamcze. Kwartal 5. Wstępne wyniky badań z lat 1997–2001. In: H. Paner, M. Fudziński (eds.), *XIII sesja pomorzoznawcza* 2. Gdańsk, 143–162.

Wilgocki, E. 2004: Zmiany w zabudowie wczesnośredniowiecznego Szczecina w świetle badań pracowni archeologicznej zamku książat pomorskich w Szczecinie. In: R. Czaja, G. Nawrolska, M. Rębkowski, J. Tandecki (eds.): *Archeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrolskiego.* Elbląg, 139–147.

Zapletalová, D. 2006: Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace. *Archeologické rozhledy* 58, 758–771.

Zapletalová, D. 2008: Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelterlichen Brno und dessen Umgebung. In: I. Boháčová, L. Poláček, L. (eds.): *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice* VII. Brno, 149–168.

Zapletalová, D. 2009: Starobrněnské pravobřeží Svratky v raném středověku. In: P. Dresler, Z. Měřínský (eds.): *Archeologický výzkum doby hradištní v České a Slovenské republice.* Brno, 192–210.

Zezula, M., Kiecoň, M., Kolář, F. 2007: Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy. *Forum Urbes medii aevi* 4. *Parcelace a uliční sít' ve středověkých městech střední Evropy.* 118–143.

Resumé

Widerspiegelung der hoch- bis spätmittelalterlichen Urbanisierung in archäologischen Quellen

Seit mehreren Jahrzehnten bringt die Archäologie Belege verschiedener Wege der Gestaltung der spätmittelalterlichen Stadt, öfters dort, wo dem kommunalen Stadium eine zentrale Siedlung, meist gegliederte Agglomeration, vorausging. Grundzüge dieser Prozesse wurden unter anderem auch dank der Arbeit von Jan Klápště (1996) oder Jerzy Piekalski (2005) beleuchtet. Trotz vieler Gemeinsamkeiten ist der konkrete Verlauf der Umgestaltung der traditionellen Siedlungsstrukturen in ein blockartig gestaltetes, durch stabile Straßen und Plätze verbundenes und parzelliertes Stadtareal im Detail sehr verschiedenartig.

Das Thema kann man von sehr verschiedenen Seiten aus behandeln, hier wurde dem archäologischen Gesichtspunkt der Vorrang gegeben und folgende Fragen gestellt:

1. Wie war die Dynamik der Besiedlung der frühmittelalterlichen Zentren im Früh- (Hoch)mittelalter im Vergleich zur Gründungszeit der Rechtsstadt?
2. Wie entwickelte sich in derselben Zeit das Verkehrsnetz?
3. Was geschah auf dem Wege zur Rechtsstadt mit der Bebauung und ihrer Raumordnung?

Zum Versuch, Hauptzüge dieses Prozesses zu erkennen, wurden acht Musteranlagen gewählt – wo der Stand der Grabung und Auswertung, wenn auch nicht ideal, relativ gute Möglichkeiten der Antwort auf die gestellten Fragen ermöglicht. Aus Böhmen handelt sich um Praha–Staré Město (Prager Altstadt), Hradec Králové (Königgrätz), Chrudim, aus Mähren Brno (Brünn), aus dem „tschechischen" Teil Oberschlesiens Opava (Troppau), dazu drei Anlagen aus polnischen Ländern – das niederschlesische Wrocław (dt. Breslau), aus Pommern Szczecin (Stettin) und Gdańsk (Gdansk). Die letzten drei sind vor allem durch gute Bedingungen der Holzerhaltung in den mittelalterlichen Schichten gekennzeichnet, was vor allem hervorragende Informationen über die Bebauung in einzelnen Siedlungsphasen anbietet.

Praha–Staré Město stellt ein wenigstens mitteleuropäisches Phänomen dar, da es wahrscheinlich das Beispiel einer wirklich gewachsenen Stadt darstellt. Bis ins 10. Jahrhundert befand sich der Schwerpunkt der Besiedlung auf dem linken Ufer der Moldau, wo sich die Prager Burg mit befestigter Vorburg zügig entwickelte. Das linke Ufer wurde vorerst nur entlang der Straße von der Burg Vyšehrad zum Vltava (Moldau) – Übergang besiedelt, das Areal der späteren Altstadt diente überwiegend zur Bestattung. Am Ende des 10. Jahrhunderts jedoch bildete sich der älteste Siedlungskern auf der niedrigsten Terassenebene VII c; die Besiedlung des 11. Jahrhunderts wurde vor allem durch Eisenproduktion und Eisenverarbeitung geprägt. Zum schnellen Aufschwung der Besiedlung kam es seit Anfang des 12. Jahrhunderts. Schon im 12. Jahrhundert, also in der Vorgründungszeit, wurde der Staroměstské Platz mit auslaufenden radialen Hauptverkehrszügen abgesteckt, und bis 1200 bildete sich der Grundriss der dichtbesiedelten Fläche, die auf die Grenzen der späteren Altstadt übergriff. Diese Entwicklung hing wahrscheinlich mit der Anwesenheit von Ausländern zusammen, vor allem der deutschen Kaufleute, die von Fürst Soběslav II. etwa 1177/1178 wichtige Privilegien erhalten haben. Die Stadtgründung in den 30er Jahren brachte vor allem die Abgrenzung des Stadtumfangs und die rechtliche Vereinigung der Bewohner, wobei Soběslav´s Freiheiten in das Stadtrecht aufgenommen wurden (Čiháková *et al.* 2001; Hrdlička 2000; Dragoun 1996; Huml *et al.* 1990/1991; Ječný *et al.* 1984; Klápště 2005, 340–354).

Die Entwicklung von **Brno** begann in der Niederungslage am Svratka-Fluß in Staré Brno, wo sich im 11.–12. Jahrhundert wahrscheinlich die Přemyslidische Burg

mit Vorburganlagen befand. Im 12. Jahrhundert, vor allem in dessen zweiter Hälfte, verschiebt sich der Schwerpunkt der Besiedlung auf die erhöhte Terrasse, wo auch in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts die Rechtsstadt, 1243 privilegiert, enstand (Cejnková *et al.* 1984; Procházka 2000; 2003, 268–275; 2009; Zapletalová 2006; 2008; 2009).

Die ebenso königlichen Städte **Hradec Králové** und **Chrudim** wurden direkt an der Stelle der Přemyslidischen Burganlagen mit mittelalterlichen Vorgängern gegründet; die erste schon 1225, die zweite wahrscheinlich vor 1276 (Bláha, Sigl 2005; 2006; Richter, Vokolek 1995; Frolík, Sigl 1998). Der Stadt **Opava**, die in der Zeitspanne 1214–1222 gegründet wurde, ging eine Marktsiedlung aus der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert voraus (Bakala 1977, 101, 102; Kouřil 2006, 27–29; Wihoda 2006, 43–47; 2007, 249–253).

Wrocław stellte seit dem 10. Jahrhundert das Zentrum der piastischen Macht in Unterschlesien dar; ihr Zentrum bildete die stark befestigte und einigemale umgebaute Burg mit dicht besiedelter Vorburg (Moździoch 2004). Die Agglomeration entwickelte sich stärker erst seit dem letzten Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts, wobei sich der Schwerpunkt auf dem linken Ufer der Oder konzentrierte. Hier kam es auch zur ersten Stadtgründung etwa um 1230, die zweite Lokation fand erst nach 1241 statt, also nach dem Mongoleneinfall, und erst 1261 wurde im Ostteil der Stadt der Platz Nowy Targ abgesteckt. Vier Jahre später entstand endlich die Neustadt (Buśko 2005; Buśko, Piekalski 1997).

Szczecin enwickelte sich vor allem im 11.–12. Jahrhundert, als zwischen der Burg und der Oder eine dichtbesiedelte Vorburg enstand. Wahrscheinlich noch im 12. Jahrhundert entwickelte sich die Besiedlung auch westlich der Burg, wo im 13. Jahrhundert mehrere Kirchen erwähnt werden. Die Stadt wurde im gesamten Areal im Jahr 1237 gegründet, wobei sich der benutzte Raum vor allem nach Westen ausbreitete (Piskorski 1987, bes. 59–64; Dworaczyk *et al.* 2003; Kowalska, Losiński 2004).

Die Bedeutung von **Gdańsk** wuchs vor allem seit Mitte des 11. Jahrhunderts, als die Burg ausgebaut wurde. In westlicher Richtung entwickelte sich allmählich die Besiedlung, die vor allem im späten 12. und frühen 13. Jahrhundert ihre Blütezeit erlebte. Möglicherweise schon in den 20er Jahren des 13. Jahrhunderts fand die erste Stadtgründung statt, das Stadtareal wurde bisher aber nicht klar bestimmt, wahrscheinlich handelte es sich zumindest um einen Teil der späteren Altstadt. Die zweite Lokation war das Werk des Deutschen Ritterordens nach der Eroberung im Jahr 1308 (Jasiński 1996; Paner 2004; 2006; Polak 2005).

In allen diesen Anlagen, mit Ausnahme Prags, kam es bei der Stadtgründung zur Umgestaltung des Grundrisses, aus der Vorlokationszeit wurden jedoch einzelne Elemente übernommen – außer den Kirchen auch z. B. der Marktplatz (später Oberring) in Brno. Nur die Struktur der ersten Stadt von Gdańsk bleibt bisher unklar, es scheint, als ob das Straßensystem gründlich erst bei der zweiten Stadtgründung umgestaltet worden wäre. Von den gemeinsamen Zügen des präurbanen Stadiums dieser Anlagen ist bei Praha, Brno, Wrocław, Gdańsk,vielleicht Hradec Králové und mit gewisser Verspätung auch bei Opava vor allem der Aufschwung der Besiedlung im 12. Jahrhundert hervorzuheben. Man kann vermuten, dass diese Erscheinung einerseits mit einem erhöhten Maß an Freiheit der Bewohner, andererseits mit der Aktivität der Landesherren im Zusammenhang steht. Dabei vergrößert sich meist das bewohnte Areal. Im Falle Stettins weist zwar der am besten erforschte Teil der Vorburg zwischen der Burg und dem Fluss Oder eine längere kontinuierliche Besiedlung auf, der Großteil der Stadt ist jedoch archäologisch kaum berührt – schriftliche Quellen deuten aber die Anwesenheit der frühmittelalterlichen Besiedlung an.

Komplizierter sieht das Problem der Änderungen der Raumordnung der Agglomerationen bzw. ihrer Bestandteile aus. Die Herausbildung des Großteils des Grundrisses der Prager Altstadt mit schottergepflastertem Verkehrsnetz schon im 12. Jahrhundert scheint eine mitteleuropäische Ausnahme zu sein. Nur die älteste Gestaltung des südwestlichen Teils vor der Gründung der regelmäßig strukturierten sog. Gallusstadt (nach 1230) bleibt trotz zahlreicher Besiedlungsspuren etwas rätselhaft (z. B. Cymbalak, Podliska 2009;. Huml *et al.* 1990–1991; Starec 1998). Im Gegenteil bot Brno, bzw. der analysierte Teil der Agglomeration im Südteil der späteren Stadt, keine Beweise eines Verkehrsnetzes aus der Zeit vor der Stadtgründung, obwohl manche Züge durch sein Areal geführt haben müssen (Merta *et al.* 2007; Procházka 2009). Es wäre möglich, dass manche alten Wege und vielleicht auch der Alte Markt (Oberring) in den Stadtgrundriss eingegliedert wurden, aber der ganze, ziemlich einzigartige Plan ist sicher das zielbewusste Werk des zweiten Viertels des 13. Jahrhunderts. Während in Hradec Králové und Opava gepflasterte Wege erst im Zusammenhang mit der Stadtgründung bewiesen wurden, ist es in Chrudim gelungen, Fragmente einer älteren, mit Holzbalken bedeckten Straße in der Nähe der (Vor?)burgmauer zu erfassen (Bláha 2008; Frolík, Sigl 1995b). In Wrocław treffen wir vorerst holzgepflasterte Wege in der Burg bzw. Vorburg an, die aber zeitweise Änderungen unterlagen. Über das Verkehrsnetz der Besiedlung des späten 12. Jahrhunderts auf dem linken Ufer der Oder sind wir bisher gar nicht informiert (Kaźmierczyk 1991; 1993; Buśko 2005, 181, 182). Auch in Gdańsk kennt man am besten die Entwicklung des Wegesystems in der Burg, die im 12. Jahrhundert erhöhte Stabilität aufweist. In den anderen Teilen von Stare Miasto stehen wir erst nach der zweiten Sadtgründung im 14. Jahrhundert auf festerem Boden (Barnycz-Gupieniec 1974; Kościński, Paner 2005; 2006). Dasselbe gilt auch für die Vorburg von Stettin (Dworazcyk *et al.* 2003; Kowalska, Losiński 2004), wo auch ein dauerhafteres Straßensystem gegen Ende des 12. Jahrhunderts zutage kommt. Die Stadtgründung brachte aber eine gänzliche Umstrukturierung mitsich. Die Erforschung des Verkehrsnetzes ist also eines der wichtigsten Themen, das nicht überall leicht zu lösen ist. Es scheint aber, dass man wenigstens in manchen Zentren die Tendenz zur erhöhten Stabilität der Straßenzüge vor allem seit der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts, mancherorts auch früher, registrieren kann.

Im 12. Jahrhundert verfolgen wir innerhalb der Bebauung Spuren der ersten Marktplätze – vor allem in Prag

(Hrdlička 2000). Gewisse Hinweise kommen auch in Brno und Hradec Králové zum Vorschein (Procházka 2000; Sigl, Vokolek 1992). In letzteren Anlagen fehlen aber bisher eindeutige Belege des Marktverkehrs, man stützt sich dabei auf die Anwesenheit leerer Flächen innerhalb der Besiedlung.

Ausdrücklich kommen die Änderungen, die die Stadtgründung mitsichbrachte, imCharakter und der Einordnung der Bebauung zur Geltung. Vorteile deren Anlagen zeigen sich am besten dort, wo sich Reste der Holzkonstruktionen erhalten haben, so in Wrocław, Gdańsk oder Szczecin. Man kann hier schon in jüngeren Phasen des Frühmittelalters gewisse Tendenzen zur Gestaltung komplizierterer Gebilde aus einigen Einheiten beobachten. Gewisse Ansätze dazu kann man ungefähr seit dem 11. Jh. verfolgen (Wrocław), in der Gdańsker Burg seit dem Anfang des 12. Jahrhunderts, in der Altstadt ebenda seit dem Ende desselben Jahrhunderts. Die wirkliche Parzellierung erreichte in der Vorgründungszeit meiner Ansicht nach nur Prag, bzw. die Prager Altstadt, wahrscheinlich unter Mitwirkung der rechtlich begünstigten fremden Kaufleute. Gewisse Anzeichen beobachten wir an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert in dem linksufrigen Teil der Agglomeration von Wrocław, wo aber der Umfang der Grabungen in dieser Hinsicht noch unzureichend ist (Buśko 2005, 181, 182; Kaźmierczyk 1991; 1993; 1995; Dragoun *et al.* 2002; Bureš *et al.* 1997; Juřina *et al.* 2005).

Mit der Stadtgründung kamen auch neue Konstruktionsformen der Hauswände zutage, d. h. der Schwellriegel-Pfostenbau und Ständerbau, die einfachere Vorform des Fachwerkbaus. Dazu kamen meist mehrräumige Häuser, von denen oft nur Keller erhalten blieben. Besonders in den tschechischen Ländern kann man vom Phänomen der unterkellerten Häuser sprechen, wenn auch Ausnahmen vorkamen – z. B. Uherské Hradiště (Holub *et al.* 2005; Procházka 1996). Häuser mit Kellern ebenso, wie der Parzellierung, begegnen wir in Prag schon Jahrzehnte vor der Stadtgründung, wahrscheinlich schon vor der Hälfte des 12. Jahrhunderts, in Wrocław (südostlicher Teil der Alstadt) am Anfang des 13. Jahrhunderts (z. B. Juřina 2005; Bureš *et al.* 1997; Niegoda 2005b). Möglicherweise errichtete man sie auch in Brno schon vor 1200, auf sicherem Boden stehen wir jedoch am Anfang des 13. Jahrhunderts (Peška 2006). In beiden Städten überlebt aber die traditionelle Blockbauweise, stärker vielleicht in Brno. Bemerkenswerte Belege der komplizierten Transformation wurden im südwestlichen Teil von Brno beobachtet, wo noch im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts die Bebauung weitaus noch nicht dem klassischen Schema mit Häuserzeilen an den Straßen ähnelt. Statt dessen gab es hier oft verschiedene Gruben und Backöfen, Kalköfen oder andere nach dem Zweck schwer bestimmbare Feuereinrichtungen. Die Abgrenzung der vermuteten Besitzeinheiten bleibt lange Zeit völlig unklar, falls sie überhaupt im ersten Viertel des 13. Jahrhunderts existierte. Im Nordteil der Stadt gibt es auch Probleme mit Parzellenzäunen oder Mauern, es gibt aber gewise Hinweise auf die Abgrenzung einer Parzelle wenigstens zur Nebenstraße. Erst im 2. Viertel des 13. Jahrhunderts kommt hier die klassische Parzellenbebauung vor (Procházka 2000; 2003a).

Verfolgte Städte in polnischen Ländern machten im 13. Jahrhundert eine vollständige Grundrissänderung durch – überall wurde das rechtwinkelige Schema der Parzellenblöcke eingeführt, meist mit großen Quadrat- oder Rechteckplätzen. Auch hier kann man das Überleben der traditionellen Blockbautechnik bemerken, nach der Stadtgründung aber herrschte überall der Ständerbau. Schlesische und besonders pommersche Städte wiesen einen ziemlich starken Anteil der nicht unterkellerten, ein- oder mehrteiligen Häuser auf (Kościński 1998; Krzywdziński 2009; Piekalski, Rębkowski 2001).

In Prag erschienen schon im späten 12. Jahrhundert frühe, meist unterkellerte Steinhäuser, ein Phänomen, das alle behandelten Städte weitaus überragte (Dragoun *et al.* 2002). Vor oder um die Mitte des 13. Jahrhunderts darf man auch in Brno oder in Wrocław mit dem Beginn der steinernen Profanarchitektur rechnen (Merta *et al.* 2004; Chorowska, Lasota 1997).

Am wenigsten radikal wirkte sich der stadtgründungszeitliche Umbruch in Prag aus. Hier bedeutet der Akt der Stadtgründung nur den Höhepunkt der vorherigen Entwicklung, wenn auch hier die Bedeutung der Ausbildung der Stadtkommune nicht zu unterschätzen ist. Analogien sind eher in Westeuropa zu suchen, aus den gut archäologisch erforschten Beispielen kann man Osnabrück erwähnen. Manche Beweise der Kontinuität wurden auch in einem Teil der anderen Städte bemerkt, überall wurde aber der Grundriss neugestaltet. Diese Aktion ging Hand in Hand mit der Einführung des sog. deutschen Rechts. Archäologische Quellen bestätigen den intensiven Siedlungsaufschwung der mittelleuropäischen Zentren an der Schwelle der Stadtentstehung. Der entscheidende Schritt musste aber auf dem Rechtsgebiet getan werden, um einen qualitativ neuen Siedlungstyp zu schaffen.